T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

HALKALI ZİRAAT MEKTEBİ

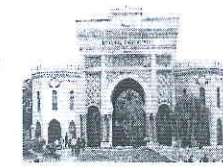
Hazırlayan
Volkan ÇEŞME
2501080768

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Arzu TERZİ
2. Danışman: Doç. Dr. Sevtap KADIOĞLU

İstanbul 2011

Bu çalışma 12362 Proje numarası ile İ.Ü. Araştırma Fonu (BAP) tarafından desteklenmiştir.

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TARİH ANABİLİM** Dalında ders dönemindeki Eğitim - Öğretim Programını başarı ile tamamlayan **2501080768** numaralı **VOLKAN ÇEŞME'nin** hazırladığı **"HALKALI ZİRAAT MEKTEBİ"** konulu **YÜKSEK LİSANS / ~~DOKTORA~~ TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI,** Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **01.11.2011 SALI** günü **saat:10.30'**da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin .....Kabulü.....'ne (1) **OYBİRLİĞİ /~~OYÇOKLUĞUYLA~~** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.MUSTAFA KAÇAR	Kabulü	
PROF.DR.ALİ ARSLAN	Kabulü	
DOÇ.DR.ARZU TERZİ	Kabulü	
DOÇ.DR.ZEYNEP ERTUĞ	Kabulü	
YRD.DOÇ.DR.ŞAMİL MUTLU	Kabulü	

Adres: Besim Ömerpaşa Caddesi Kaptan-ı Derya Sokağı 34452 Beyazıt/İstanbul
Tel: 0212 440 00 00 / 14219-14220-14221-14222-14226-14227-14243
Fax: 0212 440 03 40 e-mail: sbe@istanbul.edu.tr

HALKALI ZİRAAT MEKTEBİ

Volkan ÇEŞME

ÖZ

Tanzimat'la birlikte değişmeye başlayan yönetim anlayışı içerisinde, yapılmak istenen ıslahatlar için ödenek arayışına girilmiştir. Bunun için ilk akla gelen alan ise, Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir ve geçim kaynağını oluşturan ziraat alanı olmuştur. Sürekli büyüyen Avrupa sanayisine hammadde üretmek ve böylece dış ticaret dengesini sağlamak için sanayi ürünlerinin yetiştirilmesi teşvik edilmek istenmiştir. Bunun için öncelikle eski usûl ziraat anlayışından uzaklaşıp, modern usûllere göre ziraatin yaygınlaştırılması düşünülmüştür.

Bu amaçlar doğrultusunda 1848 yılından başlanarak çeşitli dönemler ziraat okulu açılmış ya da açılması için teşebbüste bulunulmuştur. Nihâyet âli düzeyde ziraat eğitimi veren bir okul 1892 yılında açılabilmiştir. Halkalı Ziraat Mektebi adını alan bu okul bir dönem Baytar Mektebi ve Orman Mektebi ile birlikte de eğitim vermiştir. 1893 yılından Orman Mektebi'nin Halkalı'dan taşınma tarihi olan 1910 yılına kadar, Osmanlı Devleti'ndeki ormancılar da bu okuldan yetişmişlerdir. 1910 yılından, okulun kapatılma tarihi olan 1928 yılına kadar ise okulda sadece ziraat eğitimi verilmiştir. Halkalı Ziraat Mektebi mezûnları yalnız çiftçi olmakla kalmamış, devletin çeşitli kademelerinde memur veya farklı statülerdeki okullarda öğretmen olarak da görev almışlardır.

Okulun eğitimi teorik ve pratik olmak üzere iki yönlüdür. Pratik dersler, okula bağlı bulunan numûne çiftliğinde tatbik edilmekteydi. Ayrıca bu çiftlikte yeni usûllerle ve modern makinelerle ziraatçilik yapılarak öğrencilere olduğu kadar çevre halkına da bu yöntemler benimsetilmeye çalışılmaktaydı.

1892 senesinde ziraat eğitimi vermeye başlayan Halkalı Ziraat Mektebi, 1928 senesinde kapatılmış ve öğrencileri Yüksek Orman Mektebi'ne nakledilmişlerdir.

HALKALI AGRİCULTURAL SCHOOL

Volkan ÇEŞME

ABSTRACT

With in the governmental apprehension which started to change along with Tanzimat (Reform), allocations for the improvements intended to be done were searched for. The first option to come in mind was the agricultural field which generated the primary source of income and maintenance of Ottoman State. It has been intended to encourage the industrial production to supply the raw material need of the growing European industry in order to provide composure in the external trade. Hence primarily it has been thought that the old school agricultural apprehensions to be abandoned and modern ways of agriculture to be pervaded.

According to these objectives starting with 1848 several times schools of agriculture were set up or were attempted to. Eventually a school which was able to precept agriculture on a sublime level could be set up in 1892. This school which was named Halkalı Ziraat Mektebi (Halkalı Agricultural School) precept together with Baytar Mektebi (Veterinary School) ve Orman Mektebi (Forestry School) in a certain period. Also the foresters in Ottoman State were brought up from this school from 1893 until 1910 which is the date for relocation of the Orman Mektebi from Halkalı. Since 1910 until 1928 which is the date for the closing up of the school, only agricultural education was given in the school. The graduates of Halkalı Ziraat Mektebi not only remained as farmers but also they became officers of various ranks in the state or became teachers in schools of different status.

The education planning of the school is two dimensional as teorical and practical. The practical lessons were implemented at sample farms which were connected to the school. Also in these farms, surrounding folk was being teached to adopt these new and modern ways of agriculture with machinary as long as the students.

Halkalı ziraat mektebi which was established in 1892 was closed down in 1928 and the students were relocated in Yüksek Orman Mektebi (Higher Forestry School).

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde dış ticaret dengesini sağlamak ve girişilecek olan ıslahatlarda kaynak olması amacıyla, Tanzimat ile birlikte ziraate verilen önem artmıştır. Bu kapsamda halka, eski usûl teknikler yerine modern ve makinelerle yapılan tarım benimsetilmek istenmiştir. Bütün bu amaçlar doğrultusunda açılan Halkalı Ziraat Mektebi, 1892 yılında eğitim vermeye başlamıştır.

Halkalı Ziraat Mektebi ve ona bağlı bulunan numûne çiftliği hakkında, bâzı dergi ve kitaplarda makaleler bulunmakla birlikte, kaynak eser diyebileceğimiz kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Mevcut çalışmalarda da bâzı bilgiler birbirleriyle çelişmektedir. Örneğin okulun açılış tarihi bunlardan biridir. Bu tezin amacı daha önce tafsilatlı olarak çalışılmamış olan Halkalı Ziraat Mektebi'ni, bütün yönleriyle ortaya koymaktır. Bu durum bizi çalışmamızda, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan arşiv vesikalarına yönlendirmiştir. Arşivde yaptığımız katalog taramaları dışında, okulun açılış tarihi göz önüne alınarak henüz tasnif edilmemiş olan Ticaret, Ticaret ve Nafia, Ticaret ve Ziraat, Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezâretleri ile Ziraat İdâresi dosyaları taranmıştır. Adı geçen bu dosyalardan sadece, Ziraat İdâresi dosyalarının hicrî 1302-1335 tarihleri arasındaki dosyalarından Halkalı Ziraat Mektebi ve numûne çiftliği hakkında belgelere ulaşılmıştır.

Tez, giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmında, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat sonrası ziraat alanında görülen değişimler, ziraî alanda devlet kurum ve kadrolarının oluşturulması ile Osmanlı Devleti'ndeki ziraat okullarından kısaca bahsedilmektedir. Birinci bölümde okulun kuruluşu ve idâri yapısı ele alınmaktadır. Bu bölüm içerisinde Halkalı Ziraat Mektebi'nin kurulma kararının alınması ve okul için yayımlanan nizamnâmeden bahsedilmiştir. Ardından okul arazisinin tespiti ve satın alınması, satın alınan çiftlikte bulunan hayvan ve araç-gereç listesi ile okulun inşâ süreci anlatılmıştır. Daha sonra okul binâsı ve arazinin kullanım şekilleri hakkında bilgi verilmektedir. Okul arazisinde yapılan değişiklikler ile binânın gördüğü tamirler de bu bölüm içerisinde ele alınan konular arasındadır. Belirli bir konu sırasına göre gitmeye çalıştığımız çalışmamızda, okulun eğitim vermeye başlaması hakkında bilgi vermeden önce binânın gördüğü tamirleri ele almamızın nedeni, tamirat bahsine içerik itibâriyle en uygun yer olarak bu kısımı

görmemizden kaynaklanmaktadır. Okul arazisinde yapılan değişiklikler ve binânın gördüğü tamirlerin ardından, okulun ziraat eğitimine başlaması hakkında bilgi verilmiş ve okulun idâri yapısı ele alınmıştır. Bu kapsamda yönetici kadrosu, okul masraflarının karşılanması, Halkalı Ziraat Mektebi'nin, Baytar ve Orman Mektepleri ile birleşmesi ve ayrılması anlatılmıştır. İkinci bölüm okulun öğrenci alımı ve eğitim konularına ayrılmıştır. Okula alınacak öğrenci sayısı, kabûl edilecek öğrencilerde aranan şartlar ve okula giriş sınavı bu bölümde anlatılan konular arasındadır. Daha sonra okulun öğrenim süresi, müfredâtı, okulda yapılan sınavlar, diploma alımı ve okuldan mezûn olan öğrencilerin istihdamları konuları ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Üçüncü ve son bölümde ise okulda görevli hoca, memur ve ustalardan bahsedilmektedir. Bu bölümde hocalar, teorik ve pratik olarak eğitim veren hocalar olmak üzere iki kısıma ayrılmıştır. Bu hocalar ve görevleri anlatıldıktan sonra, okulda çalışmış olan hocaların listesi de tespit edebildiğimiz kadarıyla verilmiştir. Daha sonra okulda görevli olan memur ve ustalar hakkında bilgi verilmiştir. Bunun ardından okulun faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Bu anlamda okulun numûne çiftliği tanıtılıp, çiftlik dâhilinde bulunan birimler ve bu birimlerin ne şekilde kullanıldığı anlatılmıştır. Son olarak hoca ve mezûnların yazdığı kitaplar, okulun çıkardığı dergi ve meteorolojik rasat faaliyeti konuları ele alınmıştır.

Çalışmanın ana malzemesini arşiv belgeleri oluşturması dolayısıyla, gösterdikleri yardımlardan ötürü Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına teşekkür ederim. Ayrıca, okul binâsına 28.05.2009 tarihinde yaptığımız ziyarette bize yardımlarını esirgemeyen ve bir cd içerisinde okulun eğitim vermeye başladığı dönemdeki fotoğraflarını veren Halkalı Zirai Üretim İşletmesi Tarımsal Yayım ve Hizmet İçi Eğitim Merkezi Müdürlüğü'nün müdür ve çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım. Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada sadece tez dönemimde değil, her zaman yanımda olduğunu hissettiren ve teknik konularda bana yardım eden arkadaşım Ogeday Çoker'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında çok büyük emek ve gayretleri olan, her konuda desteklerini gördüğüm Sayın Hocalarım Doç. Dr. Arzu Terzi ve Doç. Dr. Sevtap Kadıoğlu'na sonsuz teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Volkan Çeşme

İÇİNDEKİLER

ÖZ iii
ABSTRACT iv
ÖNSÖZ v
İÇİNDEKİLER vii
TABLO, ŞEKİL VE FOTOĞRAF LİSTESİ x
KISALTMALAR xiii

GİRİŞ

TANZİMAT SONRASI DEVLETİN ZİRAAT POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİM

I. Bölüm

HALKALI ZİRAAT MEKTEBİ'NİN KURULUŞU VE İDARÎ YAPISI

A. *HALKALI ZİRAAT MEKTEBİ'NİN KURULMA KARARININ ALINMASI ve NİZAMNÂMESİ* 14

B. *HALKALI ZİRAAT MEKTEBİ'NİN BİNÂ ve ARAZİSİ* 17
1. Mektep Arazisinin Tespiti ve Satın Alınması 17
a. Numûne Çiftliği ve Demirbaş Listesi..... 18
2. Mektebin İnşâ Süreci 23
3. Okul Binâsının İç Mekân Düzeni ve Arazinin Kullanım Biçimi 25
4. Mektebin Binâ ve Arazisinde Sonradan Yapılan Değişiklikler ve Tamirat 26
a. Araziye Yapılan İlâveler-Arazinin Son Hali-Mektebi Nakil Teşebbüsleri 27
b. Halkalı Ziraat Mektebi'nde Yapılan Tamirler 31

C. *HALKALI ZİRAAT MEKTEBİ'NİN RESMEN EĞİTİME BAŞLAMASI* 35

D. *İDÂRİ YAPI* 37
1. Mektebin Yönetici Kadrosu ve Görevleri 37
a. Müdür 37
b. İkinci Müdür 38
c. İdâre Heyeti Üyeleri ve Görevleri 39
d. 1903 Tarihli Nizamnâme İle Görevli ve Vâzife Değişiklikleri 39
2. Mektep Masrafları ve KarşılanmaUsûlleri 40
3. Halkalı Ziraat Mektebi'nin Baytar ve Orman Mektepleriyle

Birleşmesi 42
a. Üç Yıllık Birleşme: Binanın Baytar Mektebi İle Eğitime Başlaması ve Baytar Mektebi'nin Ayrılışı 43
b. Ziraat Mektebi'nin Orman Mektebi ile Birleştirilmesi ve Ayrılışı 48

II. Bölüm
ÖĞRENCİ ALIMI VE EĞİTİM

A. *ÖĞRENCİ ALIMI* 54
1. Mektebe Alınacak Öğrenci Sayısı 55
2. Mektebe Kabûl Edilecek Öğrencilerde Aranan Özellikler 59
3. Mektebe Giriş İmtihânı 61

B. *EĞİTİM-ÖĞRETİM* 63
1. Öğrenim Süresi 63
2. Okutulan Dersler ve İçerikleri 66
a. Fenn-i Ziraat (Ziraatçilik İlmi) 70
b. Fenn-i Mevâşi 73
c. İlm-i Servet-i Ziraîye (Ziraî İktisat) 75
d. İlm-i Hendese-i Ziraîye (Ziraat Teknolojileri Bilimi) 77
e. İlm-i Nebâtât (Botanik) 79
f. Orman Fenni 80
g. Kimya-yı Umûmi (Genel Kimya) 82
h. Sanayi-i Ziraî (Ziraate Ait Sanatlar) 83
ı. Kavânin-i Ziraîye (Ziraat Kânunları) 86
i. Bahçıvanlık 87
j. İlm-i Mâden (Mâdencilik) 88
k. Hikmet (Fizik) 89
l. İlm-i Alâim-i Ceviyye (Meteoroloji) 90
m. Fenn-i Mihanik (Mekanik) 90
n. Fenn-i Mesâha-i Arazi – Harita Ahzı Usûlü (Arazi ölçümü ve Harita Altına Alma) 91
o. İlm-i Cebir (Matematik) 93
ö. İlm-i Hendese-i Nazâriye (Geometri) 93
p. Hıfz-ı Sıhhat (Sağlığı Koruma) 94

r. Fenn-i Baytari-i Umûmi (Veterinerlik) 94

s. Bağcılık 95

3. Ders Kitaplarının Basım/Neşr Masrafları 96

C. *MEZÛNİYET* 97
1. Mektepte Yapılan İmtihânlar 97
2. Diploma Alımı 98
3. Mezûn Olanların İstihdâmı 99

III. Bölüm

MEKTEBİN EĞİTİMCİ KADROSU VE FAALİYETLERİ

A. *HOCALAR* 103

1. Teorik Olarak Eğitim Veren Hocalar 103
2. Pratik Olarak Eğitim Veren Hocalar 104
3. Mektepte Görev Almış Hocalar ve İhtisas Alanları 104
4. Hocaların Mektep Dışındaki Görevleri 113

B. *PRATİK EĞİTİM TATBİKATI YAPTIRAN GÖREVLİLER* 115
1. Çiftçi 115
2. Koşumcu 115
3. Mirahur 115
4. Peynirci 116
5. Marangoz 116
6. Demirci 116

C. *MEKTEBİN FAALİYETLERİ* 117
1. Uygulama Faaliyeti ve Numûne Çiftliği 117
2. Okulun Yayın Organı: Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası..... 125
3. Hocaların ve Mezûnların Yazdığı Kitaplar 126
4. Meteorolojik Rasat Faaliyeti 128

SONUÇ 130

BİBLİYOGRAFYA 136

EKLER 144

TABLO, ŞEKİL VE FOTOĞRAF LİSTESİ

Tablo I Osmanlı Devleti'nde Açılmış Olan Ziraat Okulları.....11

Tablo II Osmanlı Devleti'nde Açılmış Olan Özel Amaçlı Ziraat Okulları.....13

Tablo III Halkalı Ziraat Mektebi Envanterinde Bulunan Büyükbaş Hayvanlar.18-19

Tablo IV Halkalı Ziraat Mektebi Envanterinde Bulunan Kümes Hayvanları.....19

Tablo V Halkalı Ziraat Mektebi Envanterinde Bulunan Tarım Âletleri.....19-20

Tablo VI Halkalı Ziraat Mektebi Envanterinde Bulunan Âlet-Edevat.....20-21

Tablo VII Halkalı Ziraat Mektebi Envanterinde Bulunan Diğer Eşyalar.....21-22

Tablo VIII Halkalı Ziraat Mektebi'nin 1917 Senesindeki Arazi Dağılımı.....27

Tablo IX 1899 Senesinde Öğrencilerin Giydiği Kıyafetler ve Mâliyetleri.....42

Tablo X 1892 Yılında Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'nin Baytar Kısmı Hoca ve Dersleri.....45

Tablo XI 1893 Yılında Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'nin Baytar Kısmı Hoca ve Dersleri.....46

Tablo XII 1894/1895 Yılı Birinci Sınıf Öğrenci Listesi.....56-57

Tablo XIII 1894/1895 Yılı İkinci Sınıf Öğrenci Listesi.....57

Tablo XIV 1894/1895 Yılı Üçüncü Sınıf Öğrenci Listesi.....58

Tablo XV B.H.A.Z.M.N.'ne Göre Öğrencilere Teorik Olarak Gösterilecek Olan Dersler.....66

Tablo XVI B.H.A.Z.M.N.'ne Göre Öğrencilere Pratik Olarak Gösterilecek Konular 66-67

Tablo XVII Halkalı Ziraat Mektebi'nin 1892 Senesine Ait Ders Konuları, Ders Saatleri ve Hocaları.....68-69

Tablo XVIII Hocalar ve İhtisas Alanları.....105-106

Tablo XIX Halkalı Ziraat Mektebi'nin 1894/1895 Yıllarına Ait Hoca ve Ders Tablosu.....110-111

Tablo XX Halkalı Ziraat Mektebi'nin 1909 Yılına Ait Hoca ve Ders Tablosu.....112

Tablo XXI Ziraat Heyet-i Fennîsinde de Görev Almış Olan Halkalı Ziraat Mektebi Hocaları.....114

Şekil 1 Halkalı Ziraat Mektebi kompleksinin, MehmetÂkif [Ersoy]'un verdiği bilgilere göre arazi dağılımı.....28
Belge 1 Ziraat mektebi, baytar mektebi, numûne çiftliği ve hara yapılması için Büyük Halkalı Çiftliği'nin satın alınmasına verilen müsâde 145
Belge 2 Halkalı Ziraat Mektebi'nin, ziraat eğitimine başlaması dolayısıyla gerçekleştirilen resmî açılış töreninin yapıldığına dair tezkire-i aliyye.....147
Fotoğraf 1 Halkalı Ziraat Mektebi'nin Yandan Görünüşü 149
Fotoğraf 2 Okulun Genel Görünüşü 150
Fotoğraf 3 Hangar ve okulda kullanılan ziraat âletleri 151
Fotoğraf 4 Okulun kimyahânesinden bir kare 151
Fotoğraf 5 Halkalı Ziraat Mektebi'nin yemekhânesi 152
Fotoğraf 6 Okulun yatakhânesi 153
Fotoğraf 7 Öğrenciler sınıfta ders işlerken 153
Fotoğraf 8 Öğrenciler amfide kimya dersi işlerken 154
Fotoğraf 9 Baytar öğrencilerini uygulamalı olarak ders işlerken gösteren bir fotoğraf 154
Fotoğraf 10 Ziraat öğrencileri, numûne çiftliğine bağlı fidanlıkta uygulama Yaparken 155
Fotoğraf 11 Halkalı Ziraat Mektebi binâsının 2009 yılındaki hâlinden bir Görünüm 156
Fotoğraf 12 Binânın ön cephesinden bir başka görünüm 157
Fotoğraf 13 Binânın ön cephesi ve giriş kapısı 158
Fotoğraf 14 Giriş kapısının üzerinde bulunan "Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi" yazısı ve onun da üzerinde bulunan kitâbe 159
Fotoğraf 15 Binânın ön yüzünde bulunan kitâbe 160
Fotoğraf 16 Binânın içinden bir görünüm 161
Fotoğraf 17 Binânın içinden bir görünüm. Halkalı Ziraat Mektebi öğrencilerinin ders aralarında hava aldıkları dehliz 161
Fotoğraf 18 Binânın avlusu 162
Fotoğraf 19 Kampüs içerisindeki bir binâda oluşturulmuş olan müze 163

Fotoğraf 20 Halkalı Ziraat Mektebi öğretmenlerinden Ahmet Tevfik'in yazdığı *Zirai Jeoloji* kitabının iç kapağı 164
Fotoğraf 21 Halkalı Ziraat Mektebi öğretmenlerinden Ali Rıza'nın yazdığı *Nebâti Yağcılık* kitabının iç kapağı 165

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.t.	adı geçen tez
BEO	Bab-ı âli Evrak Odası
BHAZMN	Büyük Halkalı Âmeliyat-ı Ziraat Mektebi Nizamnâmesi
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DH.EUM	Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti
DH.İ.UM.EK	Dahiliye Nezâreti İdâre-i Umûmiye
DH.MKT	Dahiliye Nezâreti Mektûbi Kalemi
DH.MUİ	Dahiliye Nezâreti Muhâberat-ı Umûmi İdâresi
DH.UMVM	Dahiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti
DS	Devlet Salnâmesi
DUİT	Dosya Usûlü İrâdeler
HZOMAN	Halkalı Ziraat ve Ormancılık Mekteb-i Âlisi Nizamnâmesi
İ.DH	İrâde Dahiliye
İ.KAN	İrâde Kanun ve Nizâmat
İ.MMS	İrâde Meclis-i Mahsus
İ.OM	Orman ve Maadin
İ.RSM	İrâde Rüsûmat
İ.TNF	İrâde Ticaret ve Nafia
İ.Ü.E.F.T.D.	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
Karş.	Karşılaştırınız
MF.MKT	Maarif Nezâreti Mektûbi Kalemi
MV	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
S.	Sayı

s.	Sayfa
ŞD	Şûra-yı Devlet
T.ZTİ	Ticaret Nezâreti Ziraat İdâresi
Y.A.HUS	Yıldız Sadâret Hususi Marûzat
Yay.	Yayınevi
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
Y.MTV	Yıldız Mütenevvi Marûzat
Y.PRK.BŞK	Yıldız Perakende Evrakı Mâbeyn Baş Kitâbeti
Y.PRK.OMZ	Yıldız Perakende Evrakı Orman, Maadin ve Ziraat Nezâreti Marûzatı

GİRİŞ

TANZİMAT SONRASI DEVLETİN ZİRAAT POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİM

Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı ekonomisinin geliştirilmesi amacıyla farklı politikalar izlenmiştir. Girişilen ekonomiyi canlandırma çalışmalarında orman, mâden ve Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir ve geçim kaynağını oluşturan ziraat alanları başta gelmekteydi[1]. Asında Osmanlı Devleti ekonomik yönden ziraate dayalı bir devletti, ancak XVII. yy'dan itibaren giderek bu özelliğini kaybetmeye başlamıştı ve tekrar ihyâsı gerekiyordu. Özellikle ziraat alanında yapılacak olan çalışmalarla ekonomik gelişmenin sağlanacağı düşünülüyordu. Diğer yandan XIX. yy'da hızla büyüyen Avrupa ekonomisi, giderek artan bir ölçüde ziraî ürün talebinde de bulunmaktaydı. Dış kaynaklı bu neden, ekonomik gelişmeyi öngören Tanzimat sonrası yönetim anlayışıyla birleşince ziraî gelişmeye verilen önem daha da arttı. Ekonomik gelişme için ön plânda tutulan ziraat politikasının değişmesi gerektiği bu ortamda, yapılacak girişimler için evvela devlet kurum ve kadrolarının oluşturulması plânlanmıştı[2]. Bu durum, Tanzimat sonrası tarım politikasının ilk hedefi olmuştur. Oluşturulacak olan bu tarım bürokrasisi ile ziraî üretimin çeşitlendirilerek arttırılması, özellikle dış talebe yönelik ziraî ürünlerin yetiştirilmesi teşvik edilerek dış ticaret dengesinin sağlanması, yerli sanayinin ihtiyaç duyduğu hammadde ihtiyacının yine yerli üretimle karşılanması ve ziraî araç ve tekniklerinin modernleştirilmesi amaçlanmıştır[3].

---

[1] Donald Quataert 1800 ve 1900'lü yıllarda Osmanlı Devleti nüfusunun beşte dördünün ziraatle meşgûl olduğunu ve geçimlerini topraktan sağladıklarını belirtmektedir. (Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)**, Ed.: Halil İnalcık – Donald Quataert, C. II, Eren Yay., İstanbul 2004, s. 961.) Bu oran, Osmanlı Devleti'nde ekonominin temel taşını oluşturan ziraat alanının önemini yeterince açıklar niteliktedir.

[2] Tevfik Güran ve Donald Quataert, oluşturulacak olan bu devlet kadrolarına *tarım bürokrasisi* ya da *ziraî bürokrasi* adını vermişlerdir. (Tevfik Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar,** Eren Yay., İstanbul 1998, s. 45; Donald Quataert, **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008, s. 79.)

[3] Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı...**, s. 45; Donald Quataert, "Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri", **Tanzimat –Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu-**, Ed.: Halil İnalcık – Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yay., Ankara 2006, s. 479-482; Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**, İletişim Yay., İstanbul 2005, s. 239.

Bu amaca yönelik ilk girişim daha Tanzimat arefesinde, 1838 yılında Hâriciye Nezâreti'ne bağlı olarak bir *Ziraat ve Sanayi Meclisi*'nin kurulmasıyla başlar. Birkaç ay sonra bu meclisin adı *Meclis-i Umûr-ı Nâfia* olarak değiştirilmiş ve meclis 1839 yılında Hâriciye Nezâreti'nden alınarak, o yıl kurulan Ticaret Nezâreti'ne bağlanmıştır. İki yıl boyunca Ticaret Nezâreti içerisinde faaliyet gösteren ve bir ziraat mektebi kurulması için çaba sarfeden meclis, amacına ulaşamadan ne yazık ki 1841 yılında kaldırılmıştır[4].

Meclis-i Umûr-ı Nâfia'nın 1841'de kaldırılmasından sonra, bu alanda oluşan boşluğu doldurmak için 1843 yılında *Ziraat Meclisi* kurulmuştur. Maliye Nezâreti bünyesinde kurulan meclis, daha sonra Ticaret Nezâreti'nin bünyesine katılmıştır[5]. Ziraat Meclisi'nin başlıca görevleri ziraî üretimin arttırılması, dış ticaret dengesinin sağlanması ve halkın refah düzeyinin yükseltilmesi için inceleme ve araştırma yaparak çeşitli önerilerde bulunmaktı[6]. Bu amaçla eyalet ve sancaklara, o yörenin ziraî kapasitesini değerlendirmek ve ekonomik alanda gelişmesini sağlayacak çalışmaları araştırmak için Ziraat Müdürleri gönderilmiştir. Bu müdürler bahsedilen konularda çalışmalarda bulunarak, ziraî üretimin arttırılması amacıyla Ziraat Meclisi'ne önerilerde bulunmakla görevlendirilmişlerdi[7].

Bu yıllarda bir ziraat bürokrasisinin artık oluştuğu ve ziraî alanda gelişmeleri sağlamak için nezâret düzeyinde çalışmaların yapılabileceği düşünülmüş olacak ki, 1846 yılında müstakil bir *Ziraat Nezâreti* kurulmuştur[8]. Ancak kurulan bu nezâret uzun ömürlü olmamış ve dört ay gibi kısa bir süre sonra Ticaret Nezâreti ile birleştirilmiştir. Bu birleşme için gösterilen neden, Ziraat Nezâreti'nin girişeceği çalışmalar için büyük miktarlarda paranın gerektiği, buna karşılık sağlanacak olan faydaların kendini uzun vadede göstereceğidir. Bu durumda Ziraat Nezâreti'nin

---

[4] Meclis-i Umûr-ı Nâfia hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Aziz Tekdemir, "Ticaret Nezareti(1839-1876)", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 90-98.

[5] Quataert, **Anadolu'da Osmanlı Reformu....**, s. 87; Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Tarım Politikası", **Tanzimat –Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu-** Ed.: Halil İnalcık – Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yay., Ankara 2006, s. 513.

[6] Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı...**, s. 45-46.

[7] Tekdemir, **a.g.t.**, s. 101-112; Özkan Keskin, "Orman ve Ma'adin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 54-55.

[8] Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)**, Eren Yay., İstanbul 1993, s. 139; **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, I.Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 90.

müstakil bir nezâret olarak kalmasının gereksiz olduğu ve Ticaret Nezâreti'ne bağlanarak, bu nezâret içinde bir idâre olarak faaliyet göstermesinin daha uygun olacağı belirtilmiştir[9].

1858 yılında Umûr-ı Nâfia Nezâreti'ne bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin altyapı işleriyle ilgilenmesi için teşkil edilen *Meclis-i Maâbir* üyeleri arasından, 1863 yılında 3 kişilik bir *Ziraat Fırkası* kurulmuş ve ziraat işleri bu komisyon tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Ziraat Fırkası'nın başlıca görevleri tarımın geliştirilmesi ve bu yöndeki tekliflerin değerlendirilmesi, ticarî değeri yüksek tarım ürünlerinin üretimlerinin teşviki ve son olarak da üretimi teşvik edilen bu ürünlerin üretim ve ticaretini içeren istatistiklerin tutulmasıydı[10].

1868 yılında ise ekonomik kalkınma ile ilgili işleri yürütmek için *Nâfia Dairesi* kurulmuş, ziraî gelişme ile ilgili konular ve bu kapsamda verilecek olan imtiyazları görüşme görevi bu daireye verilmiştir[11].

Nâfia Dairesi'nin kurulmasından sonra ziraî alanda yaşanan bir başka gelişme ise, 1876 yılında kurulan *Ticaret ve Ziraat Cemiyetleri*'dir[12]. İstanbul ve taşrada kurulan bu cemiyetlerde, yörenin önde gelen ziraatçi ve tüccarları arasından seçilen kişiler maaşsız olarak çalışmışlardır. Cemiyetlerin görevi, bulundukları bölgenin tarımsal koşulları ve ziraî durumuna dair raporlar hazırlayarak bunları İstanbul'a iletmekti. Bundan dört yıl sonra yani 1880 yılında, İstanbul ve taşrada bu kez *Ziraat Odaları*'nın kurulması kararlaştırılmıştır. Donald Quataert bu durumu, Ticaret ve Ziraat Cemiyetleri'nin planlama aşamasından ileri gidemediği, bu yüzden de Ziraat Odaları açılarak faal bir kurumun oluşturulmak istenmesine bağlamaktadır[13]. Ziraat Odaları'nın daha faal olarak çalıştığını ise, *Ziraat ve Sınaat Tercüme-i Fünun Odaları Mecmuası*'nın çıkartılmasından anlamaktayız[14].

1892 yılına gelindiğinde ziraat işlerinin, o tarihe kadar bünyesinde yürütüldüğü Ticaret ve Nâfia Nezâreti'nden alınarak, açılması planlanan *Ziraat*

---

[9] Ali Akyıldız, **a.g.e.**, s. 140; Tekdemir, **a.g.t.**, s. 39-40; **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, s. 90.
[10] Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı...**, s. 46.
[11] Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı...**, s. 46-47.
[12] *Ticaret ve Ziraat Cemiyetleri Teşkiline Dair Tezkire-i Sâmi*, 11 Rebi'ül-evvel 1293, **Düstur**, 1. Tertip, C. 3, s. 470.
[13] Quataert, **Anadolu'da Osmanlı Reformu....**, s. 79.
[14] Bu mecmuayı incelemek için Bkz. Sevtap Kadıoğlu, "Ziraat ve Sınaat Tercüme-i Fünun Odaları Mecmuası Üzerine Bir İnceleme", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, İstanbul 2004, C. V, S. II, s. 39-60.

Nezâreti'ne aktarılması kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti tebaasının askerlikten sonraki en önemli uğraşının ziraat olduğu belirtilmiş ve tesis edilmiş olan ziraat okulları, numûne çiftlikleri ve numûne tarlalarının açılacak olan ziraat nezâretine bağlanması istenmiştir[15]. Bunun sonucunda, Tanzimatla beraber ekonomik gelişmenin üç önemli alanı olarak görülen orman, mâden ve ziraat ile ilgili işleri yürütmek üzere 7 Şubat 1893 tarihinde *Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti* adı altında müstakil bir nezâret kurulmuştur[16]. Ziraî bürokrasinin oluşumunu tamamladığı anlamına gelen bu nezâretin başına, Duyûn-ı Umûmiye eski müdürü Selim Melhame getirilmiştir[17]. Aynı yıl Ticaret ve Nâfia Nezâreti içerisinde kurulan *Ziraat Heyet-i Fenniyesi* de, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti'ne bağlanmıştır[18]. Tarımsal reformu yöneten kurum olarak görev yapan Ziraat Heyet-i Fenniyesi, bir başkan tarafından idare edilen beş kısımdan oluşurdu. Her kısmın başında bir müfettiş görev alırdı. Birinci kısım heyet başkanı tarafından yönetiliyor ve vilayet müfettiş raporlarını tetkik ediyordu. İkinci kısım filoksera kısmı idi. Bu kısım üzüm bağlarının ıslahı yönünde araştırma ve uygulama yapıyordu. Bu amaçla çeşitli bölgelerde üzüm bağı fidanlıkları ve aşılama kurumları açılmasıyla uğraşıyordu. Üçüncü kısım hâli hazırda açılmış bulunan ziraat mektepleri ile numûne çiftlikleri ve tarlalarının idâre ve denetim işini yürüterek, başka yerlerde de kurulması için çalışıyordu. Dördüncü kısım endüstriyel tarım ile ilgilenen kısımdı. İpek, zeytinyağı, tereyağı, peynir ve alkol üretiminden sorumluydu. Dördüncü kısmın bir

---

[15] 30 Receb 1309 (29 Şubat 1892) tarihli husûsi mâruzat üzerine sâdır olan irâde: BOA, Y.PRK.BŞK., nr. 25/41.

[16] Keskin, **a.g.t.**, s. 57; Erkan Tural, "Osmanlı Orman ve Maâdin ve Ziraat Nezâreti'nde Bürokratik Reform (1908-1914), **İ.Ü.E.F.T.D.**, S. 48, (2008/2), İstanbul 2009, s.87.

[17] Keskin, **a.g.t.**, s. 57; Beyrut'taki Marunî bir sarrafın oğlu olan Selim Melhame, genç yaşta geldiği İstanbul'da bir çok devlet kuruluşunun alt kademelerinde çalıştıktan sonra, yükselmenin en emin yolunun Saray'dan geçtiğini fark etmişti. Sarayın hafiye kadrosuna dahil olmakla başlayan yükselişi, Orman ve Ma'âdin ve Ziraat Nâzırı olmasıyla en üst seviyeye ulaştı. Selim Melhame, II. Abdülhamid'in güvendiği kişiler arasında yer almaktaydı. Bu sebeple kendisine Orman ve Maadin ve Ziraat Nazırlığı dışında başka görevler de verilmişti. Örneğin Hazine-i Hassa Nezâreti'ne bağlı olarak kurulan Yıldız Porselen Fabrikası'ndan sorumlu olan nâzır olarak yine Selim Melhame'yi görmekteyiz. Melhame, Yıldız Porselen Fabrikası'nın en üst düzey yetkilisi olan nâzır görevinde bulunmaktaydı. Bu görevini fabrikanın faaliyete geçtiği 1894 yılından, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar sürdürmüştür. Melhame II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Avrupa kaplıcalarına gitmek için izin istemiş, ancak gelecek cevabı dahi beklemeden 29 Temmuz 1908 tarihinde yurt dışına çıkmıştır. (Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, Çev.: Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 179-180; Keskin, **a.g.t.**, s. 57-61; Sinem Serin, "Yıldız Çini/Porselen Fabrikası", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 34-35.)

[18] Quataert, **Anadolu'da Osmanlı Reformu....**, s. 89.

başka görevi ise kuru sebze ve meyvenin işlenmesiyle ilgili bilgilerin dağıtılmasıydı. Beşinci ve son kısım ise hayvan hastalıklarıyla ilgilenirdi. Bu kısım ziraat müfettişi tarafından değil, baytar müfettişi tarafından yönetiliyordu. İlgili kısımlarla ilgili yapılacak olan işlemler önce heyet başkanının onayından geçmek zorunda idi. Heyet başkanının onayından geçen kararlar, bir üst mevkî olan nezâret nâzırının onayına sunulurdu[19].

Ziraat işleri 1893 yılından 1911 yılına kadar Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti içerisinde yürütülmüştür. 1911 yılında ise bu nezâretin kaldırılmasıyla birlikte Ticaret Nezâreti'yle birleştirilmiş ve Ticaret ve Ziraat Nezâreti haline getirilmiştir[20].

Tanzimat'la birlikte gündeme gelen sanayi-ziraî ürünlerinin yetiştirilmesinin teşvîki ile tarım âlet ve tekniklerinde modernleşme düşüncelerine paralel olarak, ürün ve tarımda modern âletleri kullanacak kalifiye ziraatçi yetiştirmek amacıyla okullar açmaya yöneliş olmuştur. Buna ilişkin ilk adım 1848 yılında Yeşilköy civârında Ayamama Çiftliği'nde, *Ziraat Talimhânesi* adı altında açılan ziraat okuludur[21]. Açılan bu okul aynı zamanda, Osmanlı Devleti'ndeki ilk meslekî-teknik eğitim okulu olma özelliğini taşımaktadır[22]. Bu okulun kuruluş amacı pamuk ziraatinde gelişmeyi sağlamak ve o dönemde Yedikule'de bulunan Bez Dokuma Fabrikası'na iplik üretmek için, hammaddeyi sağlayacak olan pamuğu yetiştirmekti. Kurulan bu okulda öğrencilere hem teorik, hem de pratik olarak eğitim verilmiştir. Ziraat Tâlimhânesi için o dönemlerde pamuk ziraatinin en modern yapıldığı ülke olan Amerika'dan, Davis adında bir uzman getirilmiştir[23]. Pamuk üretmek ve pamuk ziraatindeki gelişmeyi sağlamak amacıyla kurulması düşünülen okul sadece bu konularla sınırlı kalmamış tarım, hayvancılık, matematik, coğrafya, kısmî olarak

[19] Quataert, **Anadolu'da Osmanlı Reformu....**, s. 89.
[20] Keskin, **a.g.t.**, s. 61.
[21] Sevtap Kadıoğlu, "Osmalı Döneminde Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve "Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnâmesi*"*, **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2005, S. 8, s. 240-241;Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, C. I, Ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1999, s. 332-333; Seval Arıpınar, "XIX. Yüzyılda Ülkenin Tarım Sorunlarına Eğilme Hareketleri ve "Halkalı Ziraat Okulu"nun Açılışı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, Eylül 1970, C. 6, S. 36, s. 53; Mehmet Ali Yıldırım, "Osmanlı'da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851)", **OTAM**, No: 24, Eylül 2008, Ankara 2010, s. 223.
[22] Faik Reşit Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, M.E.B., Ankara, 1964, M.E.B., s. 80k.
[23] Mehmet Ali Yıldırım, **a.g.m.**, s. 223; Sevtap Kadıoğlu, **a.g.m.**, s. 241.

baytarlık, fizik[24], bağcılık, ipekçilik, şeker üretimi, yol ve köprü yapımı gibi daha kapsamlı konularda da eğitim vermiştir[25].

Tâlimhâne'ye alınacak olan öğrenciler üç ayrı statüde olacaklardı. İlk statü olan sınıf-ı evvel öğrencileri, iyi derecede yazı bilen kişilerden seçilecek ve bu öğrencilere maaş verilecekti. Sınıf-ı evvel öğrencilerinden, hocalık derecesinde diploma almaya hak kazananlar becerilerine göre istihdam edileceklerdi. İkinci statüdeki öğrenciler olan sınıf-ı sâni öğrencileri, kendi imkânlarıyla eğitim alacak olan kişilerdi. Bu öğrencilere maaş verilmeyecekti. Okuldan mezûn olduklarında, istedikleri yerde ziraat ile uğraşabilecek ya da ziraat eğitimi verebileceklerdi. Üçüncü statü ise sınıf-ı sâlis idi. Bu statüyü, okula girişlerinde herhangi bir özel şart aranmayan ve ücret karşılığında istihdam edilecek olan işçiler oluşturmaktaydı. Sınıf-ı sâni diploması olanlar ve sınıf-ı sâlis içerisinde olup da kabiliyet sahibi ve diploma almaya layık olanlar da, talep ederler ise sınıf-ı evvel statüsündekiler gibi istihdam edilebileceklerdi[26]. Buna göre sınıf-ı sâlis statüsündeki ücret karşılığı okulda çalıştırılacak olan işçiler arasından kabiliyetli olanlar sınıf-ı sâni statüsüne geçirilip, görecekleri eğitimin ardından diploma almaya hak kazanabileceklerdi[27]. Bu örnekte de görüleceği üzere işçi olarak okula alınanlar aynı statüde kalmayıp, sınıf-ı sâni öğrencilerinin haklarına sahip olabilmekteydiler. Yani işçiler ömür boyu işçi olarak kalmayıp, ziraatçi ya da ziraat eğitimi veren hoca olabileceklerdi. Bu durum, Osmanlı Devleti'ndeki "liyakat" anlayışına bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üç sınıf şeklinde teşkil edilen tâlimhânenin, tahsil süresi altı yıldı. Buna göre pratik eğitimin ilk senesinde hububat ekimi ve ağaç dikimi yapılacaktı. İkinci sene de boya maddeleri ve hayvanların bakımı konuları gösterilecekti. Geriye kalan dört

---

[24] Bu ders Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış adlı eserde "hikmet" olarak geçmektedir. Bkz. s. 192. Mehmet Ali Yıldırım makalesinde oradan alıntı yaptığı için bu dersi Felsefe olarak adlandırmıştır. Bkz. "Osmanlı'da İlk Çağdaş..., s. 230. Ancak kanaatimizce bu ders felsefe değil, içeriğinden de anlaşılacağı üzere Halkalı Ziraat Mektebi'nde de okutulan "hikmet-i tabîiyye" yani fizik dersi olmalıdır. Bkz. Bölüm II, s. 89.

[25] Kadıoğlu, **a.g.m.**, s. 241; **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, s. 20; Yıldırım, **a.g.m.**, s. 230.

[26] Yıldırım, **a.g.m.**, s. 226-227.

[27] Mehmet Ali Yıldırım " ... sınıf-ı sâlis içerisinden kabiliyeti olup diploma almaya layık görülenler devlet tarafından istihdam edilmeyi talep ettikleri takdirde sınıf-ı evvel öğrencisine uygulanacak muameleye tabi olabileceklerdi." demiştir. Bkz. Yıldırım, **a.g.m.**, s.227. Ancak, Yıldırım'ın s. 227 10n'de aynen verdiği raporun öğrenci statüleri ile ilgili kısmında işçilere, alacakları eğitimin ardından diploma verileceği yorumu çıkmaktadır. Karş.

sene boyunca da, ekim ve dikimi yapılan ürünlerin gelişimleri tâkip edilecekti. Okulda yetiştirilecek olan ürünlerin tohumları, damızlık hayvanlar ve bunlar için gerekli olan alet-edevat Avrupa'dan getirtilecekti[28].

Okulun öğretmen kadrosunda görülen ilk isim Davis idi. Davis'den başka, onun tercümanlığını yapmanın yanı sıra okulda hoca olarak da görev alan kişi olarak, Ağaton Efendi'yi görmekteyiz[29]. Davis ve Ağaton hâricinde okulun hoca kadrosunda; müdür göreviyle El-Hâc Bekir Ağa, Fransızca hocası Kranz, Vekil-i harc Sait Ağa ve Kifork bulunmaktadır[30]. Eğitim vermeye başlamasından iki sene sonra Nafia Nezâreti'ne bağlanan Ziraat Talimhânesi, bundan bir sene sonra yani 1852 yılında kapatılmıştır[31]. Kapatılmasında çiftliğin yerinin elverişsizliği, hoca sayısındaki yetersizlik, ders kitaplarının bulunmayışı, öğrencilerinin derslere hazırlanmamış olması, okulun tanıtımının az olmasından dolayı taşradan yeterli sayıda öğrencinin gelmemesi, çiftliklerde suistimâllerin yapılması, öğrencilerin okullarda işçi gibi çalışmalarından kaynaklı bu okulu tercih etmemeleri gibi birçok neden gösterilmektedir[32].

Ayamama'da açılan Ziraat Talimhânesi'nin dört sene gibi kısa bir süre içerisinde kapanmasına yol açan nedenlerin fazlalığı bize, o dönemde ziraat mektebi açmak için uygun zeminin henüz oluşmadığı fikrini vermektedir. Yukarıda saydığımız nedenler göz önüne alındığında dönemin, bir ziraat okulu açmak için öncelikle hoca ve ders kitabı gibi önemli eksikliklerin tamamlanması gerekmektedir.

---

[28] Yıldırım, **a.g.m.**, s. 226-227.

[29] Krikor Ağaton: 1823 yılında Hasköy'de doğmuş ve 1868 yılında Paris'te hayatını katbetmiştir. Ziraat eğitimi almak amacıyla 1840'ta Fransa'ya gitmiştir. 1843 yılında Grignon Yüksek Ziraat Mektebi'ne girmiş ve bu okuldan mezûn olmuştur. Ziraat Tâlimhânesinde ki görevinden başka 1856 yılında Yüksek Ticaret Encümeni üyeliğine ve 1866 yılında Postahâne Nâzırlığına tâyin edilmiştir. (Kevork Pamukciyan, **Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-IV Biyografileriyle Ermeniler**, Aras, İstanbul 2003, s. 8-9.)

[30] BOA, İ.DH., nr. 213/12416.

[31] Yıldırım, **a.g.m.**, s. 223; Ali Akyıldız ise okulun açılma tarihini 1847, kapanma tarihini ise 1851 olarak vermektedir. Bkz. Ali Akyıldız, **a.g.e.**, s. 139.

[32] Rifat Önsoy, "Tanzimatta Üretimi Çağdaşlaştırma Çabaları: Ziraat ve Orman Mektepleri", **Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi (12-15 Nisan 1999) Tebliğler**, Der.: Hidayet Yavuz Nuhoğlu, İstanbul, 2001, s. 483; Osman Ergin, **İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısiyle Türkiye Maarif Tarihi(Türk Maarif Tarihi)**, Eser Matbaası, C. 1-2, İstanbul, 1977, s. 567.

Ziraat Talimhânesi'nin kapanmasının ardından, Vilâyet Islahhâneleri'nde ziraat sınıfları açılması ve bâzı Islahhânelerde ziraat hocaları bulundurulması kararlaştırılmıştır. Ancak olumlu yönde bir ilerleme sağlanamadığından bundan da vazgeçilmiştir[33].

Ancak bütün bu yetersizliklere rağmen bir ziraat okulu açma fikri sürekli olarak gündemde kalmıştır. 23 Şubat 1871 tarihli belgenin içerisinde bulunan ve *Ziraat Mektebi ve Çiftliği Hakkında Nizamnâme Müsveddesidir* başlığını taşıyan ek bunun bir kanıtıdır[34]. Bu tarihlerde Küçükçekmece taraflarında, uygun bulunan bir yere ziraat okulu açmak ve okulun başına da Amasyan Efendi'yi[35] geçirmek amacıyla bir teşebbüste bulunulmuştur. Açılması düşünülen bu okulun ne şartlarda hizmet vereceği ise nizâmnâmede ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Nizamnâmede, açılması düşünülen ziraat okulunda bulunan müdürün, hocaların ve öğrencilerin vazifeleri ayrı ayrı belirtilmektedir. 17 yaşından küçük olacak öğrencilerin; çift sürmek, çapa yapmak, tohum ekip biçmek, harman sürmek, tereyağı ve peynir yapmak, hendek açmak ve ipek böceği beslemek konularında teorik ve pratik olarak eğitim alacakları belirtilmektedir. Bunların yanı sıra, çiftlikte kullanılacak olan alet ve edevat hakkında da bilgi edineceklerdir. Öğrenciler tahsillerinin bitiminde, bir komisyon tarafından imtihân olacaklar ve bu imtihânı geçenlere birer diploma verilecektir. Girecekleri imtihân neticesinde dereceye giren öğrencilere mükâfât olarak para verilecektir. Bu paranın miktârı; birinci dereceye giren öğrenciye 1.000, ikinci dereceye 600 ve üçüncü dereceye ise 400 kuruş olacaktır. Komisyonun yaptığı bu sınavı geçemeyenlere ise, diploma verilmeyecektir. Öğrencilerin tahsilleri sırasında lâzım olan bütün gereksinimler devlet tarafından karşılanacaktır. Bunun hâricinde her bir öğrenciye derecesine göre yıllık 400 ile 600 kuruş arasında değişen miktarda maaş verilecektir. Çiftliğin

[33] Unat, **a.g.e**., s. 80.
[34] Gurre Şaban 1287 tarihli Meclis-i Mahsus irâdesi: BOA, İ.MMS. nr. 133\5696.
[35] Hagop Amasyan: Meşhur bir Ermeni ziraatçi ve devlet adamıdır. 1825 yılında Amasya'da doğdu. 1849 yılında ziraat eğitimi almak için girdiği Grignon Ziraat Mektebi'ni 1852 yılında tamamlayarak aynı yıl Versaille'da bulunan Institut Agronomique'de yüksek tahsile başladı. 1854 yılında Amasya'ya dönerek orada babasının çiftliğini idâre etti. Paris'te olduğu dönemde tanıştığı Sadrazam Âli Paşa'nın teşvikiyle 1865'ten itibaren devlet hizmetine girdi. 1865-1868 yıllarında Bursa'da Hümayûn İpek Tezgâhları müdürü, 1869-1871 yıllarında Selânik Ticaret Mahkemesi reisliği, 1873-1878 yıllarında İstanbul'da mülkî mahkeme üyesi olarak görev yaptı. 1878 yılında kurulan Ziraat Müdürlüğü'nün başına getirildi. Amasyan Efendi görevini 1888 yılında bu görevden alınana kadar sürdürdü. (Kevork Pamukciyan, **a.g.e.**, s. 18-19.)

mimarî yapısından da belirtildiği belgede; öğrencilerin yatacak, yemek yiyecek ve ders yapacakları üç ayrı salon ile hasta olanların yatacağı bir odadan ibâret gayet sade bir yapı tasvir edilir. Öğrencilerin giderlerinin karşılanması, yıllık maaşa bağlanmaları, derecelerine göre mükâfât almaları, diploma alanların görevli olarak bir vilâyete atanmaları; açılması düşünülen ziraat okuluna ilgiyi artırma amaçlı olmalıdır. Ayrıca okulun yatılı olması, taşradan öğrenci gelmesini özendirici mâhiyettedir.

Nizamnâmede müdürün görevleri olarak ise şunlar sayılmaktadır: Okulun idâresi, hocaların verdiği derslerin tâkibi, öğrencilerin zabtı, okulun gelir ve giderinin kontrolü, öğrencilerin aldığı derslerin ve uygulamaların kontrolünü yapıp her üç ayda bir bunu dergi halinde yayınlama, çiftlikten alınan mahsûlatın kaydını tutup bunu üç ayda bir nezârete bildirme, hasat zamanında ambarda bulunan mahsûlün gelir ve gideri hakkında nezârete bilgi verme ve son olarak da her ayın ilk on günü içerisinde, bir önceki ay okulda vukû bulan olaylar ile okulun aylık masrafını nezârete bildirmektir.

Nizamnâmede, Ziraat Okulu ve öğrencilerin uygulama yapacağı numûne çiftliğinde vâzife alacak öğretmen ve diğer görevlilerin belirtildiği bir liste bulunmaktadır. Bu listeye göre bir çiftlikte toplam 26 görevli bulunması gerekmektedir. Bu görevliler şöyle sıralanır: Direktör, Defter ve Hesap ve Yer Ölçme Hocası, Bahçıvan Ustası, Amelîyat Hocası, Alet ve Edevat Ustası, Peynir ve Tereyağı Ustası, Baytar Ustası, Değirmenci Ustası, Çiftlik ve Araba Koşuları Ustası, Ekip-Dikme ve Biçme ve Hâsılat Memuru, Ambarcı, Çoban, Ekmekçi, Çamaşır Memuru, Çamaşırcı (2), Aşçıbaşı, Aşçı Yamağı (2), Odacı, Hizmetçi (2), Vekil-i Harc Memuru, Kapıcı, Korucu ve Hekim[36].

Okulda bulunacak olan hocaların görevleri de şöyle sıralanmaktadır: Hesap ve defter tutmayı öğretmek, yer ölçmeyi ve tahıl ölçmeyi öğretmek ve uygulatmak, sebze ile fidan bakımını öğretmek, ağaç budama ve aşılamayı tâlim ettirme, çiftlikteki ağaç fidanlığının, meyve ve sebzelerin ve botanik bahçesinin bakımını yapmak, çiftlikteki yeni ve eski her türlü alet ve edevatı kullanmak ve muhafaza etmek, bitki ekip biçmek, tereyağı ve peynir yapmak, ipek böceği beslemek,

[36] Gurre Şaban 1287 tarihli Meclis-i Mahsus irâdesi: İ.MMS. nr. 133\5696.

çiftlikteki alet ve edevatı tâmir etmek. Okulda görevli baytarın görevleri de çiftlikte bulunan hayvanlara bakarak hasta olanları tedavi etmek ve öğrencilere bir dereceye kadar baytarlığı öğretmektir. Tüm bu işleri icrâ edecek olan hocaların, çiftlikte ikâmet etme zorunlulukları bulunmaktaydı.

1871 tarihli nizamnâmede, açılması düşünülen ziraat okulunun ayrıntılı bir şekilde ele alındığını görmekteyiz. Ancak bu teşebbüs maalesef faaliyete geçirilememiştir. Bu okulun neden açılamadığı ile ilgili bir bilgi ne yazık ki mevcut değildir. Ancak dönemin Osmanlı Devleti'ne baktığımızda, muhtemelen okulun açılamamasında ki en büyük neden ekonomik sıkıntılardır. Çünkü bu dönemde ekonomik sıkıntılar yüzünden devlet kurumlarının bütçelerinde kısıntıya gidildiğini, bâzı benzer kurumların birbirleriyle birleştirilerek tasarruf edilmeye çalışıldığını ve hatta bâzı kurumların faaliyetlerinin durdurulduğunu bilmekteyiz[37]. Bunun dışında gerekli alt yapının mevcut olmaması da (mesela ders kitabı gibi) okulun açılamamasında etken rol oynamış olmalıdır. Bununla beraber hazırlanan nizamnâme müsveddesinden, bir ziraat okulu ve numûne çiftliği açılması için gereken fikrî ortamın oluştuğu görülmektedir. Bu nizamnâmeyi muhtemelen Amasyan Efendi hazırlamıştır. Çünkü hatırlanacağı üzere Amasyan Efendi eğitimini Fransa'da almıştır ve nizamnâmede geçen "direktör" kelimesi, nizamnâmenin hazırlanışındaki Fransız etkisini göstermektedir.

Bunun ardından bir diğer girişim, II. Abdülhamid (1876-1909) zamanında gerçekleşmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin bildirdiğine göre, II. Abdülhamid cülûsunun başlarında çıkardığı bir irâde ile kendi özel mülkü olan Maslak çiftliğinde bir ziraat okulu açmak istemiştir. Sonradan verilen bir kararla dört yüz öğrencinin öğrenimine yetecek bir okul inşâsı ve öğrenciler için gerekli kitapların Türkçe'ye tercüme ve telîfine başlanmıştır[38]. Ancak bu girişim de sonuçsuz kalmış olacak ki, bu tarihlerde de açılmış olan bir ziraat okulu görememekteyiz.

---

[37] Önsoy, **a.g.m.**, s. 486. XIX. yy'da Osmanlı Devleti'nde yoğun bir şekilde görülen savaş ve iç karışıklıklar, hazineyi ciddi derecede sıkıntıya sokmuştu. Bu yüzyılın başından itibaren gittikçe artan milliyetçilik akımı ile de Osmanlı Devleti'nden kopuşlar başlamış ve bu nedenle de vergi gelirleri azalmıştı. Osmanlı Devleti bu malî sıkıntıları aşmak için sık sık iç ve dış borçlanmaya gitmek zorunda kalmıştı. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Arzu Terzi, **Saray-Mücevher-İktidar**, Timaş Yay., İstanbul 2009, s. 21-32.

[38] Ahmet Mithat Efendi, **Üss-i İnkılap**, Haz.: Tahir Galip Seratlı, Selis Kitaplar, İstanbul, 2004, C. 2, s. 42-43. Ahmet Mithat Efendi'nin bahsettiği bir ziraat okulu açma düşüncesi, 1876 yılında

Maslak Çiftliğinde açılması düşünülen bu ziraat okulunun açılamamasının en önemli nedeni de, gerekli alt yapının bulunmaması olmalıdır. Özellikle okulda eğitim verecek olan hoca kadrolarının oluşturulmasında ve okutulacak olan ders kitaplarının yetersiz sayıda olmasının verdiği sıkıntılar, ziraat tâlimhânesinin açılmasından beri karşılaşılan başlıca sorunlardır[39].

Bu girişimin de başarısız olmasına karşın, ziraat okullarının kurulması sürekli olarak gündeme gelmiştir. Örneğin 1882 yılında ziraat, sanat ve ticaret okullarının, 1869'da yayımlanan Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde yer almaması eleştirilmiş ve Osmanlı Devleti'nde ihtiyaçlara cevap verecek şekilde bu okulların da açılması istenmiştir[40].

Osmanlı Devleti'nde Tanzimattan sonraki bu teşebbüslerin yanı sıra konumuz olan Halkalı Ziraat Mektebi'nin kuruluşuna kadar, değişik şehirlerde onunla aynı statüde olmayan ama ziraat alanında teknik eğitim veren okullar da açılmıştır.

Tablo I

Osmanlı Devleti'nde Açılmış Olan Ziraat Okulları

	Açılış	Kapanış
Ziraat Tâlimhânesi	1848	1852
Edirne Hamidiye Ziraat Mektebi	1881	1884
Selanik Ziraat Mektebi	1887	1912
Bursa Ziraat Amelîyat Mektebi	1891	1928
Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi	1892	1928

Yukarıdaki tabloda gördüğümüz üzere bu okullar arasında Ayamama Çiftliğinde dört sene eğitim vermiş olan Ziraat Tâlimhânesi'nden sonra, Edirne'de

---

yayımlanan ve Ticaret ve Ziraat Meclisi'nin görevlerinin anlatıldığı kararnâmenin üçüncü maddesinde belirtilen karar olmalıdır. Kararnâmenin üçüncü maddesine göre; İstanbul'da teorik ve pratik olarak ziraat eğitimi veren bir okul ile baytarlık eğitimi veren bir okul açılacaktır. Yine aynı maddeye göre vilâyet merkezlerinde de birer numûne çiftliği açılacaktır(madde 3). *Meclis-i Ticaret ve Ziraatin Vezâif-i Esâsiyesine Dair Kararnâme*, **Düstur**, 1. Tertip, C. 3, s. 473-477.

[39] Ahmet Mithat Efendi *Üss-i İnkılap* adlı eserinde; Abdülmecid Han (1839-1861) zamanında eğitim konusunda çeşitli girişimlerde bulunulduğu, ancak Abdülmecid'in ölümüyle bu girişimlerin tam bir sonuca varamadan yarım kaldığı, onun selefi olan Abdülaziz'in de bu konularda yeterli çabayı göstermediğini belirtmektedir. Ahmet Mithat Efendi, bu dönemde yapılan özellikle telif eserler ve yeni matbuat konularının önemsenmemesi eleştirisini haklı bulmaktadır. (Ahmet Mithat Efendi, **a.g.e.** , C. 1, s. 75-76.)

[40] Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK, Ankara 1988, s. 111.

açılmış olan *Hamidiye Ziraat Mektebi* ilk sırada yer alır. 1881 yılında açılan bu okul ödenek ve hoca yetersizliğinden dolayı sadece üç sene açık kalabilmiştir[41]. Ardından 1887'de Selanik'te öğrenim süresi üç yıl olan bir ziraat okulu açılmıştır. Ziraat alanında teknik eğitim veren bu okul, 1910 yılında Halkalı gibi Yüksek Ziraat Okulu şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Ancak 1912'de Selanik'in kaybedilmesiyle bu okul da kapatılmak zorunda kalmıştır. Selanik'te açılan bu okulun ardından, 1891 yılında bu sefer Bursa'da bir Ziraat Amelîyat Mektebi açılmıştır ki bu okulun statüsü de üç yıllık bir teknik eğitim okulu şeklindedir[42]. Bursa hâricinde 1911 yılında Ankara, Adana ve Selimiye ziraat amelîyat mektepleri açılmıştır[43]. Bu okullar; 1884'de yayımlanan *Büyük Halkalı Amelîyat Ziraat Mektebi Nizamnâmesi*[44], 1891'de yayımlanan *Nazarî ve Amelî Hamidiye Ziraat Mektepleri Nizamnâmesi*[45], 1903'te yayımlanan *Halkalı Ziraat ve Ormancılık Mekteb-i Âlisi Nizamnâmesi*[46] ve son olarak da 1912 yılında yayımlanan *Tedrisât-ı Ziraîye Nizamnâmesi*[47] ile teşkilatlandırılmaya çalışılmıştır[48]. Bahsedilen nizamnâmelerden ilk üçü özel, sonuncusu ise genel olarak bütün ziraat okullarını kapsamaktadır.

Osmanlı Devleti'nde, bu okullar dışında açılmış olan pek çok özel amaçlı ziraat okulu da vardır. Bununla beraber çalışma konumuzun sınırları gereğince burada sadece devlet eliyle açılan özel amaçlı ziraat okulları sıralanacaktır.

---

[41] Kadıoğlu, **a.g.m.**, s. 243; "Dünden Bugüne Zirai Öğrenimde Halkalı", **Ziraat Mühendisliği**, S. 237, s. 3.
[42] Unat, **a.g.e.**, s. 80m.
[43] Ziraat Nevsali, sene 1330, s. 320.
[44] *BHAZMN*, 21 Şevvâl 1301 ve 2 Ağustos 1300, **Düstur**, (Z) 1. Tertip, C. 4, s. 108-118.
[45] *Nazarî ve Amelî Hamidiye Ziraat Mektepleri Nizamnâmesi*, 12 Recep 1308 ve 9 Şubat 1306, **Düstur**, 1. Tertip, C. 6, s. 918-923.
[46] *HZOMAN*, 13 Şaban 1321 ve 22 Teşrin-i evvel 1319, **Düstur**, 1. Tertip, C. 7, s. 1087-1090.
[47] *Tedrisât-ı Ziraîye Nizamnâmesi*, 21 Sâfer 1330 ve 28 Kânûn-ı Sâni 1327, **Düstur**, 2. Tertip, C. 4, s. 95-111.
[48] Kadıoğlu, **a.g.m.**, s. 245-248.

Tablo II

Osmanlı Devleti'nde Açılmış Olan Özel Amaçlı Ziraat Okulları

	Açılış
İstanbul-Amerikan Asma Fidanlığı, Numûne Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi	1887
Bursa-Harir Dârüttâlimi	1888
Ankara-Çoban Mektebi	1898
İzmir-Bağcılık Aşı Amelîyat Mektebi	1900

Bunlar 1887'de İstanbul'da açılan *Amerikan Asma Fidanlığı, Numune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi*, 1888'de Bursa'da açılan *Harir Darüttalimi*, 1898 yılında Ankara'da açılan *Çoban Mektebi* ve 1900 yılında İzmir'de açılan *Bağcılık Aşı Ameliyat Mektebi* olarak sıralanabilir[49]. Ayrıca açılan bu okullara bağlı olarak hizmet veren numûne çiftliklerinin hâricinde, bâzı bölgelere numûne tarlaları da kurulmuştur. Bölgedeki ziraati geliştirme amacıyla kurulan bu tarlalara örnek olarak; Balıkesir, Bandırma, İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, Burdur, Isparta, Eğirdir, Yalvac, Akşehir, Konya, Karahisar, Eskişehir, Ankara, Bursa, Bilecik, Yenişehir, İnegöl, Mudanya, Adana, Halep ve Suriye numûne tarlalarını gösterebiliriz[50].

[49] Unat, **a.g.e.**, s. 80m.
[50] Ticaret ve Ziraat Nezâreti'nden Sadârete gönderilen 15 Şevval 1335 (4 Ağustos 1917) tarihli tezkire-i aliyye: BOA, DH.EUM.5.Şb., nr. 43/41.

I. BÖLÜM

HALKALI ZİRAAT MEKTEBİ'NİN KURULUŞU ve İDARÎ YAPISI

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra ziraî alanda yaşanan ekonomi, kurum, kadro ve eğitim alanlarındaki gelişmelere paralel olarak, İstanbul'da âli düzeyde eğitim veren bir ziraat okulunun açılması kararlaştırılmıştır. Bu kararın ardından gündeme gelen konular ise, okulun yeri ve işleyişi hakkında olmuştur.

A. Halkalı Ziraat Mektebi'nin Kurulma Kararının Alınması ve Nizamnâmesi

1848-1852 tarihleri arasında sadece dört sene açık kalabilmiş olan Yeşilköy'deki Ziraat Talimhânesi'nin ardından, çeşitli dönemlerde gündeme gelmiş olan âli bir ziraat okulu kurma düşüncesi[51], nihâyet 1878-1879 yıllarında Ticaret ve Ziraat Nazırlığı yapan Ahmed Cevdet Paşa döneminde ciddi olarak ele alınmıştır. Bu dönemde, adı geçen nazırlığın bünyesinde kurulan Ziraat Müdürlüğü'nün başına getirilen Amasyan Efendi, bir ziraat okulu açılması fikrine öncülük etmiştir. Ziraat alanında Avrupa'da tahsil gören Amasyan Efendi'nin giriş kısmından hatırlanacağı üzere 1871 yılında kendi yönetiminde bir ziraat okulu ve numûne çiftliği kurma girişimi vardır. Avrupa'ya öğrenci gönderilmesinin yetersiz olacağını ve yeni bir ziraat okulu açılması gerektiğini düşünen Amasyan Efendi'nin yoğun çabaları sonucunda, 1882-1885 yılları arasında Ticaret ve Ziraat Nazırlığı yapan Suphi Paşa'nın nâzırlığı döneminde bir ziraat okulu ve bu okula bağlı bir numûne

[51] Niyazi Berkes, Tanzimat'tan sonra açılan okullarda kullanılan "âli" sözcüğünün "yüksek" anlamında değil, "âletlerle ilgili", "teknik" anlamlarında kullanıldığını söylemektedir. (Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz.: Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul 2003, s. 179.) Ancak Berkes'in bu ayrımı neye göre yaptığını bilememekteyiz. Çünkü konumuz olan Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi'nin eğitim verdiği dönemlerde, teknik anlamda ziraat eğitimi veren başka okullar da bulunmaktadır. Ancak bu okullara "âli" sıfatı verilmemiştir. Sadece statü olarak diğerlerinden daha yüksek görülen Halkalı Ziraat Mektebi'nden "âli" sıfatı ile bahsedilmiştir. Bununla beraber, âli düzeyde ziraat eğitimi vermesi için açılan ve nizamnâmesi de buna göre hazırlanan Halkalı Ziraat Mektebi Âlisi 1912-1913 (1328-1329) tarihli ihsâ'iyyat mecmuasında, âli düzeyde görünmemektedir. Karş. Şamil Mutlu, "II. Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim", **Belgeler**, Ankara 1996, C. XVII, S. 21, s. 138-205.

çiftliğinin açılması istenmiştir[52]. Sultan II. Abdülhamid bu isteği uygun bulmuş ve Avrupaî düzeyde âli bir ziraat okulu ve bu okula bağlı bir numûne çiftliğinin açılmasına onay vermiştir.

Bu gelişmeler üzerine, açılması kararlaştırılan ziraat okulunun nasıl bir eğitim vereceğini belirlemek üzere Avrupa'da eğitim vermekte olan ziraat okulları incelenmiş ve bunların dört kısıma ayrıldığı anlaşılmıştır. Buna göre birinci kısım okullar, ziraatin sadece pratik yönünü öğrencilere tâlim ettiren okullardır. İkinci kısım okullar, öğrencilere ziraatçiliğin pratik yönünü derslerle ve uygulamalı olarak göstermekle beraber, çok ayrıntıya girmeden teorik yönü hakkında da bilgi vermektedir. Üçüncü ve dördüncü kısım ziraat okullarında ise ziraatçiliğin hem teorik, hem de pratik kısımları ayrıntılı ve uygulamalı bir şekilde gösterilmektedir. Halkalı'da açılacak olan ziraat okulunun ise ilk etapta ikinci kısım ziraat okulları seviyesinde açılması, ancak ileride üçüncü ve dördüncü kısım ziraat okulları seviyesine yükseltilmesi kararlaştırılmıştır[53].

Yukarıda belirtildiği şekilde eğitim vermesi amacıyla, açılması kararlaştırılan Halkalı Ziraat Mektebi için 1884 yılında bir nizamnâme yayımlanmıştır[54]. Altı bölüme ayrılmış olan bu nizamnâmede mektebin teşkîli, mektebe alınacak olan öğrencilerde aranan özellikler ve öğrencilerin okula kabûlleri, başarılı öğrencilere verilecek olan mükâfat, görülecek olan eğitim ve öğretim, teorik ve pratik olarak ders veren hocalar ile pratik derslerde hocalara yardım etmek, öğrencilere bu uygulamaları göstermek ve okulun bâzı ihtiyaçlarını karşılamak üzere okulda bulunan çiftçi, koşumcu, mirahur, peynirci, marangoz ve demirci ustalarının görevleri ve son olarak da mektebin idâresi ele alınmıştır.

Nizamnâmenin 1-4. maddeleri mektebin kuruluş amacı, öğretim süresi, kontenjanı gibi konuları ihtivâ etmektedir. Buna göre yeni usûllere göre çiftçi, koşumcu ve mirahur yetiştirilmek amacı ile Halkalı'da yatılı bir okul açıldığı belirtilmektedir. Bu okulda hem yeni ziraat usûlleri pratik olarak gösterilecek, hem de yeni usûl ziraatçilik hakkında teorik olarak çeşitli dersler verilecektir. Okulun

---

[52] Sevtap Kadıoğlu, "Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası Üzerine Bir İnceleme", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, İstanbul 2002, C. IV, S. 1, s. 100. ; Faik Reşit Unat, **a.g.e**., s. 80.

[53] 11 Cemâziyel-evvel 1301 (9 Mart 1884) tarihinde Ticaret ve Ziraat ve Orman ve Maadin Nezâreti'ne sunulan nizamnâme lahiyası: BOA, Ş.D., nr. 1177/13.

[54] *BHAZMN*, 21 Şevvâl 1301 ve 2 Ağustos 1300, **Düstur**, (Z) 1. Tertip, C. 4, s. 108-118.

öğretim süresi 3 yıl olarak kararlaştırılmıştır. Ücretsiz olarak öğrenim görmek üzere mektebe her sene otuzar öğrenci alınacaktır. Böylece mektepte ücretsiz olarak öğrenim görecek olan öğrenci kontenjanı toplam 90 olarak belirlenmiştir[55]. Mektepte öğrenim görecek olan öğrencilerin statüleri; ücretli-yatılı ve ücretli-yatısız şeklinde olacaktır. Ücretli olarak alınan talebelere daha sonra bir sınav daha uygulanacak ve bu sınavda başarılı olanlar eğitimlerine ücretsiz olarak devam edebileceklerdir. Ücretli olarak eğitim görecek öğrencilerden alınacak olan öğrenim ücretleri ise Ziraat Nezâreti tarafından belirlenecektir.

Okulun eğitim-öğretim yılı başlangıç tarihi olarak Ekim ayının başı gösterilmektedir. Ziraat Nezâreti'nin her sene Ekim'den üç ay önce vilâyetlerden öğrenci talep edeceği bildirilmektedir. Nizamnâme'ye göre okula kabûl edilecek olan öğrencilerde bâzı şartlar aranmaktadır. Eğitim verilecek olan öğrencilerde aranan öncelikli şart Osmanlı tebaasından olmasıdır. İkinci olarak ise öğrencilerin çiftçi veya bağ-bahçe sahibi çocukları arasından seçilecek olmasıdır. Sanıyoruz ki bu şart okuldan mezûn olan öğrencilerin, eğitimleri boyunca öğrendiklerini bizzat uygulamaları ve geleceğin çiftçilerinin yeni usûllere göre ziraatçilik yapmalarının istenmesinden kaynaklanmaktadır. Üçüncü olarak aranan şart ise eğitim verilecek olan öğrencilerin on altı yaşından küçük ve yirmi iki yaşından büyük olmamasıdır. Nizamnâmede belirtilen dördüncü ve son şart, öğrencinin eğitiminin aksamasına neden olacak her hangi bir fiziksel sorununun bulunmamasıdır[56]. Okula alınacak öğrencilerin bağlı bulundukları kasabanın belediyesinden veya köylerin ihtiyar meclisinden yukarıda bahsedilen özelliklere sahip olduklarını ve doktor tarafından sağlıklı olduklarını gösteren bir belge almaları gerekmekteydi. Öğrenciler bu belgeler ile birlikte, Ziraat Nezâreti tarafından vilâyet merkezlerinde kurulacak olan ve beş üyeden oluşan bir heyete bu belgeleri ibrâz ettikten sonra giriş imtihânına alınacaklardı[57]. Okulda eğitimin, teorik ve pratik olarak ikiye ayrıldığı ifâde edilmişti[58]. Dolayısıyla okulda teorik olarak ders veren hocaların yanı sıra, pratik olarak ders veren hocalar da bulunacaktı. Pratik olarak eğitim veren hocalar, öğrencilere uygulamalı olarak dersi anlatacak ve öğrencilere dersin tatbikatını

[55] *BHAZMN*, s. 108.
[56] *BHAZMN*, s. 109.
[57] *BHAZMN*, s. 109-110.
[58] *BHAZMN*, s. 111.

yaptıracaktı. Mektepte teorik ve pratik olarak eğitim veren hocaların yanında, bir de ustaların bulunacağı belirtilmişti. Ancak biz bu ustaları üçüncü bölümde anlatacağımızdan, bu kısımda ayrıca değinmeyeceğiz.

Hocaların ve ustaların dışında mektepte bir doktorla bir eczacı da görev yapacaktı. Mektebin doktoru, ihtiyaç görüldüğü zamanların dışında haftanın iki günü mektepte bulunacaktı[59]. Eczacı ise okulda kullanılacak olan baytarlık ve tıp ile ilgili ecza malzemesini temin edecekti[60].

1884 yılında açılması kararlaştırılan Halkalı Ziraat Mektebi'nin müdürlüğüne, Edirne Ziraat İkinci Müfettişi olan Cemal Bey'in getirilmesi uygun görülmüştü[61]. Cemal Bey'e verilecek olan aylık 2.000 kuruş maaş, mektep ve numune çiftliği tahsisâtı için ayrılan 400.000 kuruştan karşılanacaktı. Bununla beraber aşağıda da görüleceği üzere kurulması II. Abdülhamid tarafından kabul edilen ve nizamnâmesi hazırlanan Halkalı Ziraat Mektebi binâsının inşâ süreci uzun sürecek ve resmen faaliyete geçmesi 1892 yılında gerçekleşecektir.

B. HALKALI ZİRAAT MEKTEBİ'NİN BİNA ve ARAZİSİ

1. Mektep Arazisinin Tespiti ve Satın Alınması

İlerleyen kısımlarda ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere Halkalı'da açılan okul, ziraat ve baytar okulu şeklinde açılmıştır. Bu yüzden satın alınması düşünülen arazinin, ziraat ve baytar okulları ile numûne çiftliği ve bir hara yapılabilecek kadar geniş bir alanı kapsaması istenmiştir. Bu şartlara uygun olarak İstanbul civârındaki çiftlikler incelenmiş ve Halkalı, Soğuksu ve Kapanari çiftlikleri, açılacak olan bu kompleks için uygun bulunmuştur. Ticaret ve Ziraat ve Orman ve Maadin Nezâreti tarafından bu üç çiftliğin de satın alınarak ziraat ve baytar okulu ile ona bağlı olan numûne çiftliği ve haranın bu araziler üzerinde kurulması istenmiştir. Ancak Soğuksu ve Kapanari çiftliklerinin Hazine-i Hassa tarafından satın alınacağı

[59] *BHAZMN*, s. 118.
[60] *BHAZMN*, s. 118.
[61] 26 Muharrem 1302 (15 Kasım 1884) tarihli tezkire hülâsası: BOA, T. ZTİ., nr. 3043/15.

belirtilerek[62], Halkalı Çiftliği'nin okul ve ona bağlı birimler için yeterli olacağı dile getirilmiştir. Bunun üzerine, toplam 6.500 dönümlük bir alanı kaplayan Büyük Halkalı Çiftliği 4 Eylül 1883 tarihinde 2.000 Lira karşılığında satın alınmıştır. Büyük Halkalı Çiftliği'nin bedeli olan bu 2.000 Lira, Ticaret ve Ziraat ve Orman ve Maadin Nezâreti tarafından ödenmiştir[63]. Mısırlı Hurşit Paşa'nın eşi Rukiye Hanım'dan satın alınan arazide[64] Halkalı Ziraat Mektebi'nin inşâsına başlanmıştır. Belki bir müddet daha beklense Halkalı yerine şehre daha yakın ve toprağı tarıma daha elverişli olan başka bir arazi satın alınabilirdi. Ancak mektebin yapılması taraftarı olanlar, yapılmaması taraftarı olanlara nispetle daha zayıf olduklarından mektep inşâsından her an vazgeçilebileceğini bilen Amasyan Efendi daha fazla zaman kaybetmeyerek Halkalı'da ki bu araziyi satın aldırmıştır[65].

a) Numûne Çiftliği ve Demirbaş Listesi

Okulun inşâ süreci olan 1887 senesinde, 1883'te satın alınan arazinin çiftliğinde bulunan araç-gereç ve hayvanların sayımı yapılmıştır. O yıllarda henüz faaliyete geçmemiş olan Halkalı Ziraat Mektebi'ne ait demirbaşlar, çiftlik açılana kadar muhafaza edilmek üzere çiftlik nâzırı olarak görevlendirilen Mehmet Efendi'ye teslim edilmiştir[66]. Buna göre Numûne çiftliğinde bulunan hayvanlar, çift ve çiftçi âletleri ile diğer eşyalar şunlardır:

Tablo III

Halkalı Ziraat Mektebi Envanterinde Bulunan Büyükbaş Hayvanlar

Çift Hayvanı	Adet	Yaş	Ücret (kuruş)
Öküz	4		4.000
Manda	2		2.500
Binek Atı	1	16	300
Kepli Sarı İnek	1	8	400

[62] II Abdülhamid dönemi emlâk-ı hümâyûna dahil edilmek üzere satın alınan çiftlikler ve teşkilatlarının yeniden düzenlenmesi için Bkz. Arzu Terzi, **Hazine-i Hassa Nezareti**, TTK, Ankara 2000, s. 103-104.

[63] 8 Şevval 1300 (12 Ağustos 1883) tarihli irâde: İ.DH., nr. 892/71014; Ticaret ve Nafia Nezâreti'nden Şurâ-yı Devlete gönderilen tezkire: Ş.D., nr. 1189/34.

[64] Osman Ergin, **a.g.e.**, s. 567; Ayrıca Mehmet Âkif [Ersoy], Mektebin mevkî, ebniyesi, tarihçesi, **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası**, Cemâziyel-ahir 1335 (Mart/Nisan 1917), S. 1, s. 5.

[65] Mehmet Âkif [Ersoy], **a.g.m.**, s. 4-5; Ayrıca Osman Ergin, **a.g.e.**, İstanbul 1977, s. 569.

[66] 9 Sâfer 1305 (27 Ekim 1887) tarihli demirbaş defteri: BOA, T. ZTİ., nr. 3043/19.

Çift Hayvanı	Adet	Yaş	Ücret (kuruş)
Sarı İnek	1	11	300
Gök İnek	1	6	750
Koşuluk Tosun	2	3	700
Alacasarı Dana	1	2	150
Boz Dişi Dana	1	2	250
Sarı Dişi Buzağı	1	6 Aylık	100
Sarı Erkek Buzağı	1	6 Aylık	100
Erkek Boğa	1	3 Aylık	400
Erkek Boz Boğa	1	1	300
Toplam	18		10.250 kuruş

Okul çiftliğinde bir tanesi at, diğerleri manda, öküz, inek, dana, buzağı ve boğa olmak üzere toplam onsekiz adet büyükbaş hayvan bulunmaktaydı. toplam onüç kalemde gösterilen bu çiftlik haynalarının toplam değerleri 10.250 kuruştu.

Tablo IV

Halkalı Ziraat Mektebi Envanterinde Bulunan Kümes Hayvanları

Kümes Hayvanı	Adet	Ücret (kuruş)
Tavuk	11	55
Piliç	11	33
Horoz	5	25
Ördek	7	35
Toplam	34	148 kuruş

1887 senesinde Halkalı Ziraat Mektebi'nde toplam otuzdört adet kümes hayvanı bulunmaktaydı. Onbir tavuk, onbir piliç, beş horoz ve yedi ördekten oluşan bu hayvanların toplam değeri 148 kuruştu.

Tablo V

Halkalı Ziraat Mektebi Envanterinde Bulunan Tarım Âletleri

Çift Aleti	Adet	Ücret (kuruş)	Toplam
Fransız Pulluğu	3	2828 kuruş 60 santim	
Demir Tırmık	1	828 kuruş 50 santim	
Demir Tohum Kalburu	1	1655	
Yerli Araba	3	750	
Döğen (Takımlı)	7	450	6.512 kuruş 10 santim

Yerli Saban	4	72	
Demir Saban	1	200	272 kuruş
Toplam	20		6.784,10 kuruş

Okulda üç adet Fransız pulluğu, bir adet demir tırmık, bir adet tohum kalburu, üç adet yerli araba, teferruatıyla beraber yedi adet döğen bulunmaktaydı. Bunların toplam değeri 6.512 kuruş 10 santimdi. Ayrıca sayılan bu âletlerden başka dört adet yerli saban ve bir adette demir saban bulunmaktaydı. Bunların toplam değeri ise 272 kuruştu. Sabanların değerinin, diğer âletlerden ayrı olarak verildiği bu yedi kalem tarım âletinin toplam değeri 6.784 kuruş 10 santimdi.

Tablo VI

Halkalı Ziraat Mektebi Envanterinde Bulunan Âlet-Edevat

Çiftçi Alet ve Edevatı	**Ücret (kuruş)**
Muaze Kesri	12
Çift Kesri	6
Bilek Burgusu	17
Kılıç Burgusu	19
Orta Burgu	15
Çöp Burgu	7
Dingilbaş Eğer Burgusu	6
Çelik Eğe Demiri	15
Çelik Törpü	20
Çelik Bıçkı	13
Çelik Balıksırtı Törpü	17
Rende	19
Küştere (Uzun dülger rendesi)	17
Zıvana Testere	14
Bağ Testeresi	5
Demir Çatal Bel	36
Demir Bahçe Tarağı	3 kuruş 50 santim
Soğan Dikmek İçin Çapa	5
Demir Çatal	8
Bahçe Tarağı	7
Yaba Dişi Burgusu	5
Oluklu Eğe Demiri	4
Burgu	2
Öküz Döğenler İçin Döğen Selik	10 kuruş 50 santim
Buğday Kalburu	12
Kümes İçin Kilit	1 kuruş 50 santim

Çiftçi Alet ve Edevatı	Ücret (kuruş)
Teneke Süt Güğümü	13 kuruş 50 santim
Sabanlar İçin Demir Dingil	12
Çalı Baltası	40
Pulluklar İçin Zincir	38 kuruş 50 santim
Zincirler İçin Halka ve Kanca	4
Büyük Beygir İçin Koşum	220
İki Yüzlü Kazma	17
Yularlı Balta ve Keser Sapları	6
Bağı Kükürtlemek İçin Teneke	2 kuruş 25 santim
Toplam	649,75 kuruş

Okulun demirbaş listesinde sayıları verilmemekle beraber keser, törpü, rende, testere, bel, çapa, balta, kazma, güğüm, zincir, koşum takımı gibi çiftçi âlet ve edevatı da verilmektedir. Toplam otuzbeş kalem olan bu âletler, 649 kuruş 75 santim değerindeydi.

Tablo VII

Halkalı Ziraat Mektebi Envanterinde Bulunan Diğer Eşyalar

Diğer Eşyalar	Ücret (kuruş)
Kahve Cezvesi	7 kuruş 50 santim
Kahve Fincanı	4
Mâden Kahve Tepsisi	5 kuruş 50 santim
Kahve ve Şeker İçin Kâse ve Kaşık	4 kuruş 50 santim
Çatal ve Kaşık	13
Gaz Lambası	7 kuruş 50 santim
Sac Maşa	10
Büyük ve Küçük Sac Ayak	4 kuruş 75 santim
Çinko Sahan	2 kuruş 50 santim
Yemek Masası	35
Zeytinyağı İçin Teneke	6 kuruş 25 santim
Eğer Başlık (takımlı)	190
Süt Sağmak İçin Çinko Bakraç	15 kuruş 50 santim
Buğday Kalburu	24
Kazan	116
Fıçı	40
Küçük Fıçı	20
Fırın Körüğü	11 kuruş 50 santim
Beygir Semeri	90
Araba Başlığı	30
Keser Sapı	2
Testere Sapları	6

Diğer Eşyalar	**Ücret (kuruş)**
Çinko Karavana	2
Teneke Gaz Lambası	2 kuruş 50 santim
Kenevir . . .	44 kuruş 50 santim
Çinko Bakraç	8
Mum	6
Süt Süzmek İçin Elek	3 kuruş 25 santim
Lamba	35
Tabak	10
Çinko Sahan	15
Teneke İbrik	2 kuruş 50 santim
Süt İçin Çinko Bakraç	6
Peynir İçin Fıçı	25
Kapı Kilidi	9 kuruş 75 santim
Büyük Çuval	20
Toplam	835 kuruş

Envanterde gösterilen son malzemeleri de cezve, fincan, çatal, kaşık, tabak, kazan, fıçı, semer, lamba, bakraç, fıçı ve çuval gibi eşyalar oluşturmaktadır. 1887 senesinde okulun envaterinde kayıtlı otuzaltı kalem eşya bulunmakta ve bu eşyaların toplam değeri de 835 kuruşu bulmaktadır.

1883 yılında satın alınan çiftlikte at, öküz, manda, boğa gibi çiftlik hayvanı; tavuk, ördek gibi kümes hayvanı; pulluk, saban, tohum kalburu, testere, bel, çapa, bahçe tarağı gibi çiftlik âlet ve edevâtı ile çatal, kaşık, tabak, semer, süt sağmak için çinko kaplar, ibrik, fıçı, elek gibi eşyalar bulunmaktadır. Ayrıca listede önceki senelerin mahsûlünden kalan buğday, saman, burçak gibi zirâi ürünler de mevcuttur. Tüm bu hayvan, âlet-edevât, eşya ve ürünlerin bedeli toplam 38.905 kuruştur[67]. Listeye baktığımızda, bir çiftlikte bulunması gereken âlet-edevat ve hayvanların ne olduğu hakkında fikir sahibi olmaktayız.

1887 senesinde okulun envanterinde bulunmayan küçükbaş hayvanların alımı ise daha sonra gerçekleştirilmiştir[68].

[67] 9 Sâfer 1305 (27 Ekim 1887) tarihli demirbaş defteri: T. ZTİ., nr. 3043/19.
[68] Bkz. Bölüm III.

2. Mektebin İnşâ Süreci

1883 yılında satın alınan arazi üzerinde, ziraat okulu ve ona bağlı bir çiftlik inşâ etmenin ne kadar paraya mâl olacağının anlaşılması için keşifte bulunulmuştur. Yapılan bu keşif sonucu okul binâsı için 699.214 kuruş ve çiftlik dâhilinde hizmet verecek birimlerin inşâları için ise 855.336 kuruş gerektiği belirlenmiştir. Yeni açılacak olan ziraat okulunun toplamda 1.554.550 kuruşa mâl olacağı saptanmıştır[69]. Okul inşaatına 1884 yılında başlanmış, ancak bu tarihte başlayan inşaat bir türlü bitirilememiş ve 1887 yılına gelindiğinde ancak yarısı tamamlanabilmiştir[70]. 6 Aralık 1887 tarihli bir belgede, 1884 yılında ilk olarak yapımına başlanan ve ancak yarısı tamamlanabilmiş olan Halkalı Ziraat Mektebi inşaatının artık tamamlanmasının istendiğini görmekteyiz[71]. Belgede inşaatın yarım kalmasının nedeni olarak, Ticaret Nezâreti ile Orman ve Maadin İdâresi memurlarından oluşan bir komisyonun emâneten inşaata başladığı, fakat daha sonra adı geçen idârenin Mâliye Nezâreti'ne nakledilmesi ve bu nezârette de gerekli ödeneğin olmaması nedeniyle inşaatın yarım kaldığı belirtilmektedir. Mâliye Nezâreti o güne kadar inşaatta neler yapıldığı ve bundan sonra başka nelerin yapılması gerektiğini tespit etmek ve inşaatın tamamlanması için gereken masrafı belirlemek amacıyla bir keşif heyeti göndermiş ve yarım kalmış olan inşaatın kar ve yağmurdan etkilenmemesi amacıyla inşaatın üzerini kapattırmıştır. İnşaatın tamamlanması için yeniden çalışmalara başlanan 1887 senesine değin inşaat bu şekilde bekletilmiştir. Nihâyet 1887 senesinde yarım kalan inşaatın tamamlanması gündeme gelmiş ve Halkalı Ziraat Mektebi inşâsı için toplam 1.603.256 kuruş gerektiği, o zamana kadar harcanan meblağın ise 853.498 kuruş olduğu ve inşaatın tamamlanabilmesi için 749.758 kuruş daha gerekli olduğu ifâde edilmiştir. Uzun yazışmalar sonunda inşaatın üzerinin kapatılması için gereken 40.000 kuruş ve inşaatı tamamlama görevini emâneten üstlenen inşaat-ı askerîye dairesine verilen 13.000 kuruş hâricinde kalan 697.000 kuruşun, "menâfi sandıkları hâsılatından"

[69] 21 Şevval 1301 (14 Ağustos 1884) tarihli arz tezkiresi hâmişine irâde: İ.MMS., nr. 78/3427.
[70] 1886 ve 1887 yıllarına ait Meclis-i Vûkela mazbatalarından bu durum tâkip edilebilir: BOA, M.V., nr. 11/2; M.V.., nr. 22/71; M.V., nr. 26/45.
[71] 20 Rebi'ül-evvel 1305 (6 Aralık 1887) tarihli irâde: İ.MMS., nr. 95 / 4005.

verilmesi uygun görülmüş ve inşaata yeniden başlanmıştır[72]. İnşaatın bitirilmesi için daha sonra mektebin müdürlüğünü de yapacak olan Fen-i Baytarî Müşaviri Mehmed Ali Bey[73](1853-1923) ve Ziraat Müfettişi Ağaton Efendi'nin teşkil ettiği bir komisyon oluşturulmuştur[74].

İlk olarak 1884 yılında başlayan ve 1887 yılına kadar ancak yarısı tamamlanabilmiş olan Halkalı Ziraat Mektebi inşaatının tam olarak bitiş tarihi hakkında net bir bilgimiz bulunmasa da Halkalı'da baytar öğrencilerinin 1891 tarihinde öğrenim görmeye başlaması göz önüne alındığında inşaatın muhtemelen 1890 yılı içerisinde veya 1891 yılı eğitim dönemi öncesinde bitirilmiş olması gerekir.

1893 yılında da Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi ile Ayastefanos arasında şose bir yol yaptırılmıştır. 180.000 kuruş bütçe ayrılan yol için, 116.900 kuruş bedelle Yakup Ağa ile anlaşılmıştır. Ancak Yakup Ağa'nın yaptığı yolda birçok eksiklik görülmüş ve bu eksikler daha sonra 22.000 kuruş bedelle tamamlanmıştır. Bu 22.000 kuruşun 7.900 kuruşu Yakup Ağa'ya henüz verilmeyen ücret ve 5.000 kuruşu da kendisinden alınan depozito parasından karşılanmıştır. Geriye kalan 9.100 kuruş ise başta ayrılan 180.000 kuruşluk bütçeden tamamlanmıştır[75].

---

[72] 17 Zil-kâde 1304 (7 Ağustos 1887) ve 4 Rebiül-evvel 1305 (20 Kasım 1887) tarihli mazbatalar : M.V., nr. 22/71, M.V., nr. 26/45; İ.MMS., nr. 95 / 4005.

[73] Mehmet Ali Bey: Türkiye'de sivil veteriner öğretiminin ve teşkilâtının kurucusu ve geliştiricisidir. 1853 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1874 yılında Tıp Okulu veteriner sınıfını bitirmiş ve aynı yıl hoca muavini olarak bu okulda göreve başlamıştır. 1883 yılında Üsküdar'da açılan Şemsi Paşa Hayvan Hastanesi müdürlüğüne getirilmiştir. 1884 yılında Nafia Nezâretine bağlı olarak kurulan "Umur-ı Baytariyye Müfettişliği" görevi Mehmet Ali Bey'e verilmiştir. Mehmet Ali Bey bu görevleri sırasında sürekli olarak sivil veterinerlere duyulan ihtiyacı dile getirmiştir. Çabalarının sonucunda Mülkiye Baytar Mektebi'nin kurulmasını sağlayan Mehmet Ali Bey, okulun ilk müdürü olarak da görev almıştır. 1892 yılında Orman ve Maâdin ve Ziraat Nezâreti'nin bir şûbesi olarak teşkil edilen "Umur-ı Baytariyye Müfettiş-i Umûmiliği" görevini de yapmaya devam etmiştir. 1897 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağlantısı olduğu tespit edilerek Yemen'e sürgün edilmiştir. Daha sonra kendisini Selanik'e aldıran Mehmet Ali Bey, Meşrûtiyetin ilânı olan 1908 yılına kadar burada Rumeli Vilâyeti veteriner işlerini yönetmiştir. 1908 yılında İstanbul'a geri dönerek, Mülkiye Baytar Mektebi müdürlüğüne başlamıştır. 1909 yılında da veteriner teşkilâtını düzenlemek ve geliştirmek üzere "Umur-ı Baytariyye" müdürlüğüne getirilmiştir. 1911 yılında emekliye ayrılan Mehmet Ali Bey, 1923 yılında vefat etmiştir. (Nihal Erk – Ferruh Dinçer, **Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretimi ve Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Tarihi**, A.Ü. Basımevi, Ankara 1970, s. 278-279.)

[74] Mehmet Âkif [Ersoy], **a.g.m.**, s. 5.

[75] 21 Cemâziyel-âhir 1310 (10 Ocak 1893) tarihli tezkire: Ş.D., nr. 1197/32.

3. Okul Binasının İç Mekân Düzeni ve Arazinin Kullanım Biçimi

Halkalı'da bir tepe üzerinde inşâ edilmiş olan Halkalı Ziraat Mektebi'nin binası, *Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası*'nda ayrıntılı olarak târif edilmektedir[76]. Burada sadece okul binası değil, ona bağlı olan müştemilât ve numûne çiftliği, bağ gibi yerler hakkında da bilgi verilmiştir.

Bu târife göre, okul binası biri zemin kat olmak üzere iki katlıdır. İlk katın sol tarafında dershânelerle pencereleri avluya bakan aydınlık bir dehliz bulunmaktadır. İlk katın sağ tarafında ise müdür, hocalar ve memurlara ait odalar ile yemekhâne vardır. İkinci katın sol tarafta öğrencilere mahsus büyük bir yatakhâne, sağ tarafında hoca ve memurlara ait yatak odalarının yanı sıra bitki, bitki ve hayvan hastalıkları ile ziraat haşereleri konularının çalışıldığı laboratuvarlar mevcuttur. Okula bağlı birimlere gelince:

Okul arazisinin Doğu cephesinde biri hocalara diğeri öğrencilere mahsus iki kimyahâne ve tahlilhâne ile bir amfi tiyatro, birer de fizik, marangoz ve çiftlik makinisti şubesi için düzenlenmiş olan geniş bir tesviyehâne bulunmaktadır.

Batı cephesinde ambar, sahanlık, demirhâne, çamaşırhâne, mutfak ve hamam vardır.

Kuzeyde süthâne ve makinecilik dairesi ile beygir, inek ve öküz ahırları yer alır. Ayrıca gübrelikte bu birimlerin bulunduğu taraftadır. Bu cephenin on beş metre ilerisinde kümes bulunmaktadır. Kümesin de ötesinde ise rasathâne yer alır. Daha ileride ise süt ineklerine mahsus ahır ile koyun ağılı vardır.

Güney cephesi tarafındaki arazide zirai bitki ve meyve ağaçları bahçeleri ile Amerikan asma çubuklarının da yetiştirildiği numune bağlar bulunur. Bu bölgenin bir kilometre kadar ilerisinde güney-batı tarafında sebze bahçesi yer alır.

Doğu ve Kuzey cephelerinin karşısındaki arazide ise Sibirya ağaçlarından oluşan bir orman vardır.

[76] Mehmet Âkif [Ersoy], **a.g.m.**, s. 2-3; Ayrıca Kadıoğlu, "Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi..., s. 103.

Yukarıda yapılan târifte, mektebin batı cephesinde olduğu belirtilen hamam 1892 yılında[77], kuzey cephesinde olduğu belirtilen süthâne ise 1894 yılında yapılmıştır[78].

Yine 1894 yılında hayvanlarda görülen cemre hastalığının tedavisini yapmak üzere okul arazisi içinde bir baraka yapılması istenmiştir. Yapılması düşünülen bu barakaya yerleştirilecek hayvanlar üzerinde, Pastör usûlü aşı yöntemi ile hayvanların tedavi edilmeleri denenecekti[79].

26 Haziran 1908 tarihinde mektebe bir sera inşâsı girişimi vardır. Buna göre Nebâtât-ı Zirâi dersinin uygulama çalışmaları için okul dışından getirtilen ve okulda yetiştirilen çeşitli bitkilerin, kış ayında zarar görmemesi için muhafazasını sağlamak amacıyla okulun sol yanına camekân bir sera inşâ edilmek istenmektedir. Yapılacak olan bu sera için Şehr-emânetinden keşif için gelen mühendis 33.786 kuruş bedel biçerken, Mösyö Kavalti bu iş için 33.330 kuruş bedel biçmiş ve seranın bu kişiye yaptırılması kararlaştırılmıştır. Sera yapımı için gereken paranın mektebe bağlı numune çiftliği hâsılatından karşılanabilecek durumda olunduğu belirtilmiş, ancak ihâle bedelinin 5.000 kuruşu aşması dolayısıyla, sera inşaatının Mösyö Kavalti'ye ihâle edilerek inşaatın başlamasına müsâde edilmesi istenmiştir[80]. Bunun nedeni, mektep kendi imkânlarıyla karşılayabilse dahi 5.000 kuruşun üzerindeki ihâlelerin mektebin bağlı bulunduğu nezârete bildiriliyor olmasıdır. Bu durum şüphesiz ki mektepteki suistimâlleri önleme amaçlıdır.

4. Mektebin Bina ve Arazisinde Sonradan Yapılan Değişiklikler ve Tamirat

Halkalı Ziraat Mektebi'nin binâ ve arazisi inşâ edildiği dönemdeki haliyle kalmamış, zaman içerisinde arazi sınırları genişlemiş ya da küçülmüş, binâ ve okul çiftliğinde görülen eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Bunların dışında, okulun iki defa taşınması da gündeme gelmiştir. Yapılan tüm bu çalışmalar okulun ve eğitimin seviyesini arttırma amaçlıdır.

---

[77] 28 Rebiül-evvel 1310 (20 Ekim 1892) tarihli tezkire sûreti: BEO., nr. 92 / 6844; 28 Muharrem 1310 (22 Ağustos 1892) tarihli Ticaret ve Nafiz Nezâreti tezkiresi: Ş.D., nr. 1196/16.
[78] BOA, Y.PRK.OMZ., nr. 1/86.
[79] 14 Zil-kâde 1311 (19 Mayıs 1894) tarihli arz tezkiresi: Ş.D., nr. 517/18.
[80] 9 Zil-kâde 1321 (27 Ocak 1904) tarihli arz tezkiresi: Ş.D., nr. 533 / 45.

a) Araziye Yapılan İlâveler-Arazinin Son Hali-Mektebi Nakil Teşebbüsleri

Çeşitli dönemlerde Halkalı Ziraat Mektebi'ne arazi vakfedilmiş ya da satın alma yoluyla mektep arazisi genişletilmiştir. Örneğin 1892 senesinde Osman Paşazâde İrfan Bey adlı kişinin 190 dönüm arazisini Halkalı Ziraat Mektebi'ne vakfettiğini bilmekteyiz[81]. 1908 senesinde ise, 20 dönümü bağ ve 47 dönümü tarla olmak üzere toplam 67 dönüm arazi on iki bin kuruşa İsmail ve kardeşi Muharrem bin Mahmud'tan satın alınmıştır[82]. Hibe edilen ya da satın alınan bu araziler Halkalı Ziraat Mektebi'ne bağlı numûne çiftliği arazisine katılarak okul bünyesinde işlerliği sağlanmıştır. Eklenen bu rakamlarla birlikte 1908 yılında okulun toplam arazisi 6.757 dönüme ulaşmıştır.

1917 tarihli Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası'nda, okulun o tarihteki arazisi; ziraate uygun, ziraate uygun olmayan, bağ-bahçe-fidanlık, orman-çayır ve taş ocakları olarak şu şekilde tasnif edilmiştir;

Tablo VIII

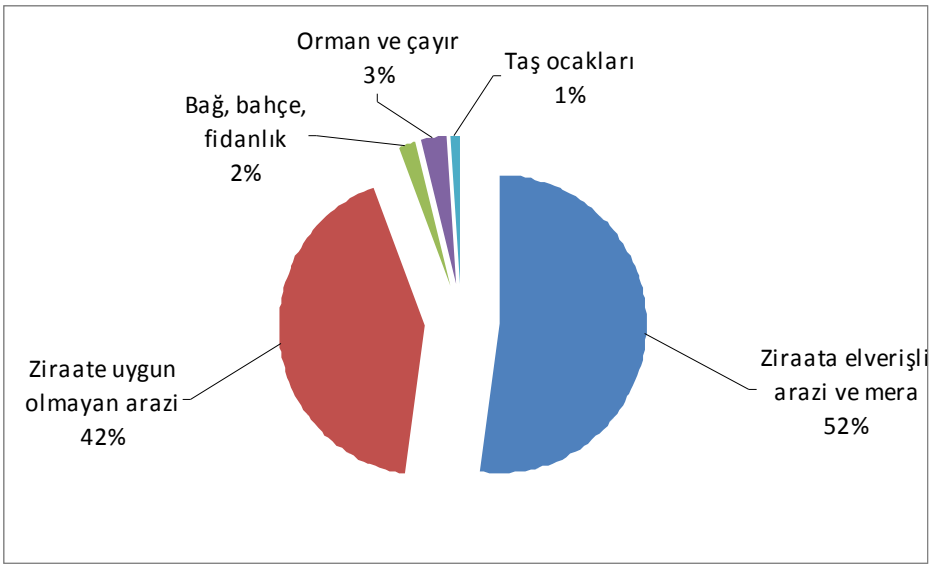
Halkalı Ziraat Mektebi'nin 1917 Senesindeki Arazi Dağılımı[83]

Okul Arazisinin Cinsi	**Miktarı (dn)**
Ziraate elverişli arazi ve mera	3.121,5
Ziraate uygun olmayan arazi (taşlık)	2.508
Bağ, bahçe, fidanlık	128
Orman, çayır	164
Taş ocakları	63
Toplam	5.984,5 dönüm

Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası'nda verilen bilgilere göre, Halkalı Ziraat Mektebi 1917 senesinde toplam 5984,5 dönümlük bir alan üzerinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Dolayısıyla 1908 yılında 6.757 dönüme ulaşan arazinin, 1917'de 5.984,5 dönüme indiği görülmektedir. Okul binasının bu rakama dâhil olup olmadığı belirtilmemiştir. Ancak sanıyoruz ki bu rakam okulun toplam arazisi olarak belirtildiğinden, okul binası da verilen bu rakam içerisinde

[81] 20 Zil-kâde 1309 (16 Haziran 1892) tarihli Şurâ-yı Devlet mazbatası: BOA, BEO., nr. 25/1811.
[82] Orman Maadin ve Ziraat Nezâreti'nden Şurâ-yı Devlet'e gönderilen 16 Şaban 1322 (26 Ekim 1904) tarihli tezkire: Ş.D. , nr. 534/48.
[83] Mehmet Âkif [Ersoy], **a.g.m.**, s. 3.

bulunmaktadır. Okul binasının, ziraate müsâit olmayan taşlık arazide yer aldığı düşünülebilir.

Şekil 1 Halkalı Ziraat Mektebi kompleksinin, MehmetÂkif [Ersoy]'un verdiği bilgilere göre arazi dağılımı.

Yukarıdaki şekilde de görüleceği üzere, ziraat okulu açılan bir arazi için ziraate uygun olmayan arazi oranı oldukça yüksektir. Nedenlerden sadece biri bu olmakla beraber, 1914 ve 1917 yıllarında olmak üzere iki defa Halkalı Ziraat Mektebi'nin başka bir yere taşınması gündeme gelmiştir. 1914 senesinde mektebin müdür muavini olan Hüdâverdi Efendi'den, mektebin Şişli ile Maslak arasında bir yere taşınmasının uygun olup olmayacağının araştırılması istenmiştir[84]. Ticaret ve Ziraat Nezâretinin isteği üzerine o bölgede bir inceleme yapan Hüdâverdi Efendi, Halkalı Ziraat Mektebi'nin Ayazağa Çiftliği'ne taşınabileceğini beyan etmiştir. Hüdâverdi Efendi, raporunda şu gerekçeleri dile getirmektedir; Ayazağa Çiftliği'nin 6.000 dönüm civârında olan arazisi, bir ziraat okulu açmak için gâyet müsaittir. Çiftlikte mektep görevlilerinin kullanımına, hayvan beslemeye ve tarım yapmaya yetecek kadar su bulunmaktadır. Hazine-i Hassa malı olan arazi, Süvari-i Kebirin Zabit Mektebi olarak kullanıldığından arazi içerisinde mera, tarla, orman ve binâlar

[84] Hüdâverdi Efendi'nin 3 Temmuz 1914 tarihli raporunun tercümesi: T. ZTİ., nr. 3057/48.

bulunmaktadır. Ayrıca ziraat mektebinin İstanbul'a yakın bir yere taşınması mektebin kuruluş amaçlarından olan, modern makinelerin halka tanıtılması açısından da daha uygun olacaktır. Ancak sebebini bilememekle beraber, bu taşınma işlemi gerçekleşmemiştir.

1917 senesinde, mektebin Halkalı'dan başka bir yere taşınması tekrar gündeme gelmiştir. Bu tarihte Ticaret ve Ziraat Nezâreti, Halkalı Ziraat Mektebi'nin Mecidiye Çiftliğine taşınması istemiştir[85]. Halkalı Ziraat Mektebi'nin âli bir ziraat okulu statüsünde olduğunu, ancak mevkîi dolayısıyla zirâi uygulama ve tatbîkatların yapılamadığı gerekçesiyle, âli bir ziraat okulunda olması gereken şartların tam olarak yerine getirilemediğini ifade eden nezâret, bu şartları ve Halkalı'nın mevcut durumunu şu şekilde sıralamıştır;

1) Âli bir ziraat okulunda yapılması gereken sulama tatbîkatının, Halkalı Ziraat Mektebi'nde buna yeterli miktarda su bulunmamasından kaynaklı yapılamaması.

2) Mektebin arazisinde çayır yetiştirilemediği ve yetiştirilemeyeceği.

3) Osmanlı Devleti'nin arazisinin geniş ve insan sayısının az olması ve özellikle içerisinde bulunulan savaş dolayısıyla traktör ve otomobil sabanı gibi ziraat âletleri ile tarım yapmanın önemli olduğu. Ancak okulda buna müsâit arazi bulunmamasından dolayı yapılamadığı.

4) Halka, yeni usûllere göre ziraatin benimsetilmesi amaçlandığı halde Halkalı Ziraat Mektebi'nin yerinin buna uygun olmamasından kaynaklı bu amaca ulaşılamadığı. Yine konumundan dolayı ağaç fidanlarının hastalıklara mâruz kaldığı ve bu nedenle halka ağaç fidanı verilemediği. Bunun sonucu olarak, halka yeni usûl ziraatin benimsetilemediği. Meyve ağaçları yetiştirilemediği.

5) Kuru iklimlere özgü ziraat uygulamalarının gerçekleştirilemediği.

6) Okulda ziraate uygun arazinin çok az olduğu.

7) Okulun her türlü ulaşım ve nakliye merkezlerine uzak olduğu. Bu nedenle hoca, memur ve yatısız olarak öğrenim gören öğrencilerin ulaşım sırasında çok vakit ve para harcadıkları.

[85] 11 Şevval 1335 (31 Temmuz 1917) tarihli irâde 3 numaralı belge: BOA, İ. DUİT., nr. 13/80.

Sayılan maddelerde okulun bulunduğu yerin iklim ve arazisinin ziraate elverişli olmadığının vurgulandığını görmekteyiz. Belirtilen bu nedenlerden dolayı, Halkalı Ziraat Mektebi'nin yine İstanbul civârında bulunan çiftliklerden birine taşınması istenmiştir. Buna en uygun yer olarak da Mecidiye Çiftliği seçilmiştir. Halkalı Ziraat Mektebi'nin Mecidiye Çiftliğine taşınmak istenmesinin nedenleri de sıralanmaktadır. Buna göre; Mecidiye Çiftliğinin 2.500 dönüm kadar çayırlık, 2.000 dönüm kadar ziraat yapmaya uygun arazi, 2.500 dönüme yakın orman ve bağ yetiştirilebilecek arazi ve 100 dönüm kadar da meyve ağaçları ve bahçe arazisi olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca çiftlikte sulama tatbîkatı yapmaya yetecek kadar su bulunduğu da belirtilmektedir. Mecidiye Çiftliği ile yakınında bulunan Baruthâne arasında bir bataklık bulunduğu ve bu bataklığın kurutulduktan sonra sebze bahçesine ya da çayıra dönüştürülebileceği de ifâde edilmektedir. Mecidiye Çiftliği'ne ulaşımın da rahat olduğu ve çiftliğin Ayestafanos istasyonuna on dakika mesâfede olduğu söylenmiştir. Çiftliğin toprak yapısının da Anadolu'da ki toprak yapısına çok benzediği ve bu durumun mektepten mezûn olarak Anadolu'da tarım yapacak olan öğrenciler için faydalı olacağı söylenmiştir. Bu nedenle Emlâk-ı Hakâniye içinde olan Mecidiye Çiftliğinin, hükümete devredilmesi istenmektedir. Ancak Hazine-i Hassa Müdür-i Umûmiyesi tarafından bu istek kabûl edilmemiştir. Sebep olarak da Emlâk-ı Hakâniye içinde bulunan ve yıllık gelirleri 600.000 lira civârında olan çiftlik, arazi ve vâridatın zaten Maliye Nezâreti'ne devredildiği gerekçe gösterilmiştir[86]. Emlâk-ı Hakâniye içinde sadece bir-iki parça çiftlik ve arazinin kaldığı belirtilmiş ve bunlardan biri olan Mecidiye Çiftliğinden, İstanbul'a çok yakın olması dolayısıyla saray için acilen tedâriki gereken kuzu ve süt gibi gereksinimlerin karşılandığı belirtilmiştir. Ayrıca Mecidiye Çiftliğinde yetişen çayırların, Istabl-ı Âmire'de[87] ki hayvanların ihtiyacının bir kısmının karşılanmasında kullanıldığına dikkat çekilmiştir. Bu nedenlerden dolayı çiftliğin Mâliye Hazinesi'ne devredilmesi kabûl edilmemiştir. Bununla beraber eğer okulun Ayestafanos civârına taşınması isteniyor ise barutçu başı Ohannes Bey'in Yeni ve Agop Bey'in Florya çiftliklerinin buna daha uygun olacakları söylenmiştir.

[86] Mâliye Hazine'sine devredilen toplam 600.000 liralık çiftlik, arazi ve vâridatın listesi için Bkz., Terzi, **Hazine-i...**, s. 142-143; 150-152.

[87] Istabl-ı Âmire: Saray hayvanlarının yetiştirilmesi, bakımları ve bu hayvanların takım ve sâir hususlarına dâir çeşitli teşkilatların idâresini yapan birim. (Arzu Terzi, **a.g.e.**, s. 71.)

Bahsedilen çiftliklerin 10.000 dönümden fazla arazisi olduğu ve arazide orman ile su bulunduğu belirtilen hususlar arasındadır[88].

Mektebin başka bir yere taşınması için girişilen bu iki girişimde sonuçsuz kalmış ve Halkalı Ziraat Mektebi kapanana kadar Halkalı'da ki yerinde eğitim vermeye devam etmiştir.

Halkalı'da ziraat eğitimi vermeye devam eden mektebin, komşu arazilerle bir takım sorunlar yaşadığı da tespit edilmektedir. Mesela bunlardan bir tanesi 1920 senesinde meydana gelmiştir. Büyük Halkalı köyü sâkinlerinden İbrahim ve Murad Naci Beyler, tasarruflarında bulunan altmış dönüm tarlanın yirmi beş dönümünü Halkalı Ziraat Mektebi'nin işgal ettiğini ifade etmekte ve bundan sorumlu tuttukları okul müdürü Salih Sıdkı ve çiftlik nâzırı Hasan Bey'leri şikayet etmektedir. Yapılan şikayette, Halkalı Ziraat Mektebi'nin kuzey doğusunda bulunan tarlaya Salih Sıdkı ve Hasan Beylerin yirmi beş dönümden fazla girerek buraya ağaç fidanları diktikleri belirtilmektedir. Yapılan tahkîkat neticesinde gerçekten de İbrahim ve Murad Naci Beylerin arazisine girildiği sonucuna varılmış ve bu durumun derhal son bulması yönünde karar alınmıştır[89].

b) Halkalı Ziraat Mektebi'nde Yapılan Tamirler

Halkalı Ziraat Mektebi eğitim vermeye başladıktan sonra, çeşitli tamiratlara ya da gerekli görülen eksiklerinin tamamlanması için yeni bir takım inşaatlara mâruz kaldığını görmekteyiz. Halkalı Ziraat Mektebi'nin geçirdiği büyük tamirlerin iki büyük ana nedeni vardır. Bunlardan birincisi mektebin konumu itibâriyle bulunduğu yerin çetin hava koşulları, diğeri ise 1894 yılında yaşanmış olan İstanbul depremidir.

Halkalı Ziraat Mektebi'nin tamiratı hakkında rastlanılan ilk belge 17 Ekim 1892 tarihlidir. Okulun açılmasından kısa bir süre sonraya ait bu tamirat talebi, mektebin bulunduğu mevkîdeki hava koşullarının olumsuzluğunu göstermektedir. Bu belgeye göre mektebin yüksek bir mevkîde bulunmasından kaynaklı her tarafından ama özellikle kuzey tarafından şiddetli rüzgârlara mâruz kalması

[88] 11 Şevval 1335 (31 Temmuz 1917) tarihli irâde: İ. DUİT., nr. 13/80.
[89] 1 Receb 1338 (21 Mart 1920) tarihli arzuhâl ve tahkikât raporları: BOA, DH.İ.UM.EK. , nr. 60 / 20.

sebebiyle bu yüzünün tamirata ihtiyaç duyduğu ve yine kuzey tarafındaki ahırların kiremitlerinin parçalandığı ve pencere kanatlarının hasar gördüğü belirtilmektedir[90].

Okul binasına hasar veren ve tamirat gerektiren diğer olay ise 1894 yılında yaşanan depremdir. İstanbul'da 10 Temmuz 1894 tarihinde, İstanbul ve civârını etkileyen şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. Toplam 18 saniye süren ve birbiri ardına üç sarsıntı şeklinde meydana gelen depremde İstanbul'da bulunan birçok bina hasar görmüştür[91]. "Büyük Hareket-i Arz" veya "Zelzele-i Müthîşe" adı verilen bu deprem, İstanbul'un gündelik hayatını olduğu kadar binalara verdiği hasar dolayısıyla devlet kurumlarının işleyişini de ciddi derecede etkilemiştir[92]. Bu deprem sonucunda hasar gören binalar arasında Halkalı Ziraat Mektebi de bulunmaktadır. Halkalı Ziraat Mektebi, bu deprem sonrasında çeşitli kereler tamirat görmüştür. Nitekim depremden kısa bir süre sonra, depremden hasar gören ve çökmek üzere olan zâhire ambarının tamamen yıkılmaması ve içinde bulunan hububatın zarar görmemesi için ambarın desteklenmesi gerektiğini belirten okul yönetimi bu durumu, mektebin bağlı bulunduğu Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâretine bildirerek bu tamiratın karşılığı olan 1.842 kuruşu adı geçen nezâretten talep etmiştir. Nezâret yetkililerinin ise bu masrafın keşif defterinde yer almadığını söylemeleri üzerine bahsi geçen masrafın, mektebin tamirat mesarıfından ya da avans akçesinden karşılanmak üzere Maliye Nezâreti'ne bildirilmesi istenir[93].

Aynı yıl rastlanan bir başka belgede mektebin sadece depremden hasar gören yerlerinin değil, tamire muhtaç görülen yerler için de ödenek istenmiştir. 17 Şubat 1895 tarihli belgeye göre Halkalı Ziraat Mektebi'nin depremden zarar gören yerlerinin tespiti için tutulan keşif defterine mektep müştemilâtından olan iki adet sâyebânın[94] yanlışlıkla sadece birinin yazıldığı ve diğer sâyebânın da tamire muhtaç olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bundan başka camekân tamiri, mektep saatinin çatı arasına konulması, bazı yerlere yer döşemesi yapılması, gerekli görülen yerlerin

---

[90] 25 Rebiül-evvel 1310 (17 Ekim 1892) tarihli irâde: BOA, İ.TNF., nr. 1 / 1310 Ra-02.
[91] Vahdettin Engin, " II. Abdülhamit'in Hususi İradeleri Işığında 1894 İstanbul Depremi ve Gündelik Hayata Etkisi", **Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri(22-23 Mayıs 2000)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Globus Dünya Basımevi, İstanbul 2001, s. 147.
[92] Fatma Ürekli, **İstanbul'da 1894 Depremi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 15-16.
[93] Gurre Şaban 1312 tarihli belge: BEO., nr. 565 / 42358.
[94] Sâye-bân: Sayvan, gölgelik. Büyük çadır. Ferit Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 922.

boyanması, kiremitlerin aktarılması, tamiratta kullanılan enkâzın kaldırılması ile yine tamiratta açılan kireç kuyusunun kapatılması ve mektebin etrafındaki olukların inşâsı gibi işlemler için 12.838 kuruş gerektiği belirtilmektedir[95]. Yukarıda belirtilen mektep saatiyle, bugün mektebin ön yüzünde bulunan ve çatı arasına yerleştirilmiş olan saat kast edilmelidir. İlk başta istenilen paranın önceki tamirat masrafından artan 44.000 kuruştan veyahut Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti'nden tesviye edilmesi düşünülmüş, hendesehâne memuru mühendis İsmail Efendi'nin tekrar keşfe gönderilmesi sonucu bu tamiratın adı geçen nezâret denetiminde yapılmasının daha uygun ve daha az masraflı olacağı kararına varılmıştır[96]. Ancak Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti'nden tamirat tahsisatında hiç para kalmadığının bildirilmesi üzerine, önce Osmanlı Bankası'nda Padişaha mahsus olan avans akçesinden para çekilmesi düşünülmüştür. Daha sonra avans akçesi tahsisatının bittiğinin anlaşılması üzerine masrafın, "tahsisat-ı umûmiye-i zirâiye"nin yıllık bütçesi olan 32.000 liradan karşılanması düşünülmüş, en nihâyetinde masrafın Halkalı Ziraat Mektebi'nin 1310 senesi "tahsisât-ı dâime-i umûmiyesi"nden tasarruf edilen paradan karşılanmasına karar verilmiştir[97].

Depremle alakalı olarak ortaya çıkan ve tahsisat konusu olan bir başka olay ise depremden sonra öğrenciler ve hocaların geçici olarak ikâmetleri için inşâ ettirilen barakalardır. Bu barakaların bedeli olan 12.592 kuruşun Ziraat Bankasında, genel ziraat için ayrılmış bulunan 32.000 akçelik ihtiyat akçesinden karşılanması istenmiştir[98]. Ancak Ziraat Bankası'nın, Mâliye Hazinesi'nden tahsisatı olmadığı belirtilerek bu meblağın Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâretinin tahsisâtına eklenmesi düşünülmüştür. Ancak daha sonra yeterli paranın olduğunun anlaşılması üzerine, masraf yine mektebin "malî 1310 yılı tahsisât-ı dâime-i umûmiyesi"nden karşılanmıştır.

18 Temmuz 1898 tarihli başka bir belgede ise mektebin tamire muhtaç yerlerinin tamiri ve hayvan hastanesinin yeniden inşâ edilmesinin istendiğini

[95] 17 Şaban 1312 (13 Şubat 1895) tarihli tezkire-i aliyye: BEO., nr. 571 / 42807.
[96] 15 Şevval 1312 (11 Nisan 1895) tarihli tezkire: BEO., nr. 597 / 44766; Ayrıca BEO., nr. 598 / 44848.
[97] 21 Rebiül-evvel 1313 (11 Eylül 1895) tarihli Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti tezkiresi: Ş.D., nr. 523 / 2; Ayrıca 26 Rebiül-evvel 1314 (4 Eylül 1896) tarihli irâde BEO., nr. 849 / 63609.
[98] 10 Sâfer 1314 (21 Temmuz 1896) tarihli arz tezkiresi: BEO., nr. 816 / 61175.

görmekteyiz. Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti'nden Şûra-yı Devlet'e havale edilen tezkirede tamire muhtaç yerler, gübrelik ve 1892 senesinde ki şiddetli fırtınadan dolayı yıkılan hangar ile kümesin bazı yerleri olarak belirtilmektedir. Hayvan hastanesinin ise yeniden inşâsı istenmektedir. Şûra-yı Devletçe verilen kararda, istenilen tamir ve inşâ masrafları için yeterli ödeneğin bulunmadığı ifâde edilmiş ve gübreliğin şimdiye kadar nasıl idare edildiyse yine aynı şekilde idare olunması istenmiştir. Yeniden inşâsı istenen hayvan hastanesi için ise zaten mektepte çok fazla sayıda hayvan olmaması gerektiği belirtilmiş ve hayvan hastanesinin yeniden inşâ edilmesinin gereksiz olduğu ifâde edilmiştir. Hayvanlarda görülecek herhangi bir hastalık hâlinde ahırın bir kısmının hasta hayvanlar için ayrılabileceği söylenerek, masrafın asgari düzeye çekilmesine uğraşılmıştır. Bunlar dışındaki masrafları tespit etmek için ise, yeniden bir keşif düzenlenmesi istenmektedir[99].

17 Eylül 1899 tarihinde mektebin inşâ ve tamirat masrafı olarak 4.000 kuruş istenmiştir. Hangar, gübrelik ve hayvan hastanesini tamir ettirmenin[100] yanısıra Avrupadan getirilen su makinesi için de bir kuyu açmak gerektiği belirtilerek bunun karşılığı olan 12.521 kuruşun karşılanması istenmektedir. İnşâ ve tamir masrafları için gereken 4.000 kuruşun Ziraat Bankası'nda bulunan ve ziraat masraflarına ayrılmış olan fondan ödenmesine karar kılınmıştır. Okul yönetimi tarafından 1897 yılında istenen[101] ve 1899 yılında alımı gerçekleştirilen su makinesine gerekli olan kuyunun açılması için lazım olan 12.521 kuruşun ise mektebin malî 1309 ve 1310 seneleri tahsisât-ı dâimesi me'kûlât tertibinden[102] karşılanması kararlaştırılmıştır. Söz konusu tertibten para tesviyesi için o yıllarda mektebin bağlı bulunduğu Ticaret ve Nafia Nezâretine gerekli bilginin verilmesi istenmiştir[103].

26 Ağustos 1903 tarihinde, mektebin tuvalet çukurunun tamir edildiğine dair bilgilere ulaşılmaktadır. Mektep yönetimi tarafından, mektebin mevcut tuvalet çukurunun muntazam olmamasından dolayı sorun yaşandığı belirtilmiş ve çukurun

[99] 22 Sâfer 1316 (12 Temmuz 1898) tarihli Şurâ-yı Devlet mazbatası: BEO., nr. 1160 / 86970.
[100] 1 Rebiül-evvel 1317 (10 Temmuz 1899) tarihli mazbata: T. ZTİ., nr. 3043/70.
[101] 20 Muharrem 1315 (21 Haziran 1897) tarihli tezkire: Ş.D., nr. 524/15.
[102] Me'kûlât tertibi, okulun genel giderleri için ayrılmış olan yıllık tahsisatın içinde bulunan ve yiyecek masrafları için ayrılmış olan ödenektir.
[103] 11 Cemâziyel-evvel 1317 (17 Eylül 1899) tarihli irâde: BOA, İ.OM., nr. 6 / 1317 Ca-2.

yenilenmesi talep edilmiştir[104]. Bunun üzerine 50 metre genişliğinde, duvarlı ve üzeri kapalı bir çukur yapılması kararlaştırılmış ve bedeli olan 7.220 kuruş mektebe bağlı olan çiftlik hâsılatından karşılanmıştır.

1907 senesinde ise mektebin su kuyularının tamir edilmesi ve at ahırına tavan inşâ edilmek istenmiştir. Yapılacak olan bu inşaatlar için önce mühendis tutulmak istenmiştir. Ancak mühendise 300 kuruş verilmesinin gerektiği belirtilerek, onun yerine dışardan bir iki usta çağrılmasının daha az mâliyetli olduğu ifâde edilmiştir. Dışarıdan çağırılacak olan ustalarla birlikte, mektepte görevli olan demirci, tamirci ve çiftçi ustalarının bu inşaatta görevlendirilmesi uygun görülmüştür. İnşaat için lâzım gelen kiremit, su olukları, sac gibi malzemelerin bedeli 3.000-4.000 kuruş arasındadır[105].

Yukarıda bahsi geçen konularla ilgili belgeler aracılığı ile mektebe yapılan tamir masraflarının nasıl karşılandığı hakkında çeşitli bilgiler edinmekteyiz. Görüldüğü üzere masrafların karşılanması farklı şekillerde olmuştur. Masraf çoğunlukla mektebin bağlı bulunduğu nezâret tarafından karşılanmaktadır. Bunun için mektebin giderlerinin karşılanması amacıyla "tahsisât-ı dâime-i umûmiye" adı altında bir fon oluşturulmuştur. İhtiyaç duyulan zamanlarda masraf bedeli eğer yeterli miktar var ise bu fonlardan karşılanmaktadır. Bu fonun yetersiz kaldığı zamanlarda ise tahsilatın Ziraat Bankası tarafından yapıldığını görmekteyiz. Hatta Ziraat Bankası'nın, tahsisat-ı umûmiye-i ziraiye adı altında ve ziraat giderlerine ayrılmış bulunan yıllık 32.000 akçelik bir fonu olduğu görülmektedir.

C) Halkalı Ziraat Mektebi'nin Resmen Eğitime Başlaması

Eksiklerin tamamlanmasının ardından, Halkalı Ziraat Mektebi'nin ziraat kısmının açılış tarihi olarak Ekim 1892 (Rebî'ül-evvel 1310) tarihi kararlaştırılmıştır. Mektebin ziraat kısmının eğitimi diyoruz, çünkü 14 Ekim 1892 (22 Rebî'ül-evvel 1310) tarihli *Tercümân-ı Hakikat* ve *Sabah* gazetelerinin Halkalı Ziraat Mektebi ile ilgili yaptığı haberlerden anlaşıldığı üzere, baytar öğrencilerinin eğitimine bu tarihten bir sene önce başlanmıştır. Hatta 19 olan baytar kısmı

[104] 24 Cemâziyel-evvel 1321 (18 Ağustos 1903) tarihli irâde: İ.OM., nr. 9/1321 C-2.
[105] Mektep Müdüriyeti tarafından Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti'ne gönderilen 16 Muharrem 1325 (1 Mart 1907) tarihli arz tezkiresi: T. ZTİ., nr. 3047/7.

öğrencilerinden 17 si yapılan iki özel ve bir genel imtihan neticesinde bir üst sınıfa, yani üçüncü sınıftan dördüncü sınıfa geçmeye hak kazanmışlardır[106]. Okulun ilk öğrencilerinin baytar kısmı öğrencileri olmasının nedeni, aynı zamanda okulun ilk müdürü de olan Mehmed Ali Bey'in, memleketimizde görülen hayvan hastalıklarını önlemek için bir baytar mektebi açma teşebbüslerinden kaynaklanmaktadır. Aslında Mehmed Ali Bey ilk olarak, dört yıllık baytar eğitimi veren müstakil bir okulun açılmasını istemiştir. Ancak bu girişiminde başarılı olamayınca ilk iki senesi Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de, son iki senesi de Halkalı'da olmak üzere toplam yine dört yıllık baytarlık eğitiminden geçen öğrencilerin yetiştirilmesini kabûl ettirebilmiştir. Bunun sonucunda Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de ilk iki yıllık eğitimlerini tamamlayan baytar kısmı öğrencileri, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrenimlerini görmek üzere 1891 senesinde Halkalı'ya nakledilmişlerdir[107].

1884 senesinde nizamnâmesi yayımlanan Halkalı Ziraat Mektebi, 1891 senesinde baytar kısmı öğrencilerine, 1892 senesinde ise ziraat kısmı öğrencilerine eğitim vermeye başlamıştır. Okul ziraat eğitimine başlamadan önce binanın ve kullanılacak olan araç-gereç eksiklerinin tamamlanması için Ziraat Bankası ve Ziraat İdaresi Müdür-i Umûmisi Cemal Beyefendi, sık sık Halkalı Ziraat Mektebine gitmek üzere görevlendirilmiştir[108]. Okulun ziraat eğitiminin kararlaştırılan tarihte açılmasını sağlamak için gösterilen bu çabalar sonuç vermiş ve Halkalı Ziraat Mektebi'nin ziraat kısmı 13 Ekim 1892 (21 Rebî'ül-evvel 1310) tarihinde, ziraat eğitimi vermek üzere resmen açılmıştır. Okulun idarî heyetinin, hocaların ve memurların hazır bulunduğu resmî açılış törenine yine Cemal Bey katılmış ve hem törenle ziraat kısmının açılışını gerçekleştirirken, hem de bir önceki sene Halkalı Ziraat Mektebi'nde eğitimlerini görmüş olan Baytar Mektebi öğrencilerinden dereceye giren Âkif[109], Agob ve Yusuf isimli üç öğrenciye mükâfat vermiştir[110].

---

[106] Halkalı Ziraat Mektebi, **Tercümân-ı Hakikat**, 22 Rebî'ül-evvel 1310 (14 Ekim 1892), s. 3; **Sabah**, 22 Rebi'ül-evvel 1310.

[107] Mehmet Âkif [Ersoy], **a.g.m.**, s. 6.

[108] 19 Zil-hicce 1309 (15 Temmuz 1892) tarihli husûsi mâruzat üzerine sâdır olan irâde: İ.DH., nr. 1284 / 101051; 20 Zil-hicce 1309 (16 Temmuz 1892) tarihli mazbata: BEO., nr. 33 / 2462; BOA, Y.A.HUS., nr. 262 /59.

[109] Burada adı geçen Âkif, İstiklal Marşı'mızın da şariri olan Mehmet Âkif Ersoy'dur. 1873 yılı Aralık ayında dünyaya gelen Mehmet Âkif, 1879 yılında ilkokula başlar. 1882 yılında ilkokuldan mezûn olmasının ardından ortaokul öğrenimini de tamamlayan Âkif, 1889 yılında Mülkiye Mektebi'ne kaydını yaptırır. Ancak ailesinin maddî açıdan sıkıntı içinde olmasını göz önünde

Mektebin ziraat kısmının 1892 yılında eğitim vermeye başladığını destekleyecek başka verilere de sahibiz. Nitekim Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti tarafından mektebin öğrenim süresinin bir sene arttırılmasının istendiği belgede, mektebin o sene ikinci ders döneminin tamamlandığı açıklaması bulunmaktadır[111].

D) İDÂRİ YAPI

1. Mektebin Yönetici Kadrosu ve Görevleri

Okulun idarecisi ve bütün işlerinden sorumlu olan kişi müdürdür. Okulun yönetimi, müdürün başkanlık ettiği ve hoca ile memurlardan oluşan bir heyet tarafından yürütülmektedir. Halkalı Ziraat Mektebi özelinde düzenlenmiş olan 14 Ağustos 1884 tarihli Büyük Halkalı Ameliyât-ı Ziraat Mektebi Nizamnâmesi'nde bu heyet ve heyetin görevleri hakkında şu bilgiler verilmektedir.

a) Müdür

Müdür mektebin bütün işlerinden sorumludur ve idâre heyetindeki diğer görevliler onun emri altında bulunmaktadır. Mektep müdürünün, nezâretle doğrudan haberleşmeye ve bütçe dâhilinde gerçekleşecek olan masrafların karşılanmasına yetkisi vardır. Ancak bütçe dâhili dışında gerçekleşecek bir harcama yapmaya yetkisi bulunmamaktadır. Bunun dışında mektep müdürünün diğer idâri

---

bulunduran Âkif, kaydını Mülkiye Mektebi'nden alarak, o yıl açılan ve ilk mezûnlarına iş verileceğinin garanti edildiği Baytar Mektebi'ne geçer. Âkif 1889 yılında başladığı Baytar Mektebi'ni, 1893 yılında birincilikle bitirir. Aynı yıl Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti'nin Fen Heyeti'nin baytarlık işlerine bakan beşinci şûbesinde Baytar Müfettiş Muavini olarak işe başlar. Edirne, Adana, Şam gibi vilâyetlerde çeşitli görevlerde bulunduktan sonra, 1898 yılında tekrar İstanbul'a döner. Âkif bir dönem, Halkalı Ziraat Mektebi ile Çiftlik Makinist Mektebi'nde Kitâbet-i Resmiyye hocası olarak da görev almıştır. Edebiyat alanında da birçok eseri bulunan Mehmet Âkif Ersoy, 27 Aralık 1936 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. (R. İhsan Eliaçık, **Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler – Mehmed Âkif Ersoy-**, İlke Yay., İstanbul 2004, s. 11-14; M. Ertuğrul Düzdağ, **Mehmed Âkif Ersoy**, Kaynak Kitaplar, İstanbul 2004, s. 1-18; Hasibe Mazıoğlu, "Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936)", **Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif Ersoy'u Anma Kitabı**, A.Ü.Y., Ankara 1986, s. 7-10.)

[110] Y.A.HUS., nr. 265 / 153. ; Halkalı Ziraat Mektebi, **Tercümân-ı Hakikat**, 22 Rebî'ül-evvel 1310 (14 Ekim 1892), s. 3.

[111] 16 Rebiül-evvel 1312 (17 Eylül 1894) tarihli tezkire-i aliyye: Ş.D., nr. 518/7.

görevleri şöyle sıralanmıştır; İlk olarak müdür, mektebin hesap defterlerini tutturmakla görevlidir. İkinci görevi önemli olarak gördüğü mektep evrâkını, ziraat idaresi tarafından gönderilecek olan memurlara vermektir. Müdürün üçüncü görevi, her yılın birinci ve ikinci aylarının hesaplarını ve muvâzene defterinin özetini nezârete göndermektir. Dördüncü ve son görevi ise her ayın ilk on gününde mektep ve çiftlik hakkında nezârete bilgi vermektir. Müdür, mektebin idâresinden ve mektep için alınan kararların uygulanmasından sorumlu olan kişidir[112]. Okulun idâre heyetin diğer görevlileri ise şunlardır; kâtip, vekil-i harc, ziraat hocası ve muhasebeci. İhtiyaç görüldüğü takdirde, okulda bir de muhasebeci muavini görevlendirilecek ve bu muavin de mektebin idâri heyeti içinde yer alacaktır.

b) İkinci Müdür

Ziraat hocası okulun bir nevî ikinci müdürü konumundadır. Ziraat hocasının görevi mektebin nizâmını sağlamak ve gerektiğinde müdürün yerine vekâleten görev yapmaktır[113]. Peynirhâne, marangozhâne ve demirhâne ziraat hocasının idâre ve gözetiminde olacaktır. Çiftçi, koşumcu ve mirahur görevlerini mektep müdürünün emri ve Ziraat Uygulama hocasının gözetiminde gerçekleştireceklerdir. Bu görevliler kullandıkları âlet ve edevâtın iyi muhafazasına ve hayvanlara iyi bakmaya mecburdurlar. Bunun aksi halinde adı geçen görevliler Ziraat hocasına, Ziraat hocası da mektep müdürüne karşı sorumlu sayılacaklardır. İkinci müdürün bundan başka görevleri ise şunlardır: Okulda öğrenim gören öğrencilerin sınıfta, yemekhâne ve yatakhânelerde edepli hareket edip etmediklerini denetlemek. İkinci olarak eğitimin düzgün bir şekilde yapılıp yapılmadığını denetlemek. Üçüncü olarak öğrencilerin zamanlarını ders ve uygulamalarla geçirip geçirmediğini kontrol etmek. Dördüncü ve son olarak ise her akşam mektep müdürüne, okulda gelişen olaylar hakkında mâlûmat vermek[114].

[112] *BHAZMN*, s. 117.
[113] *BHAZMN*, s. 118.
[114] *BHAZMN*, s. 116.

c) İdâre Heyeti Üyeleri ve Görevleri

Kâtip, mektebin yazışmalarını kayıt edecek ve mektebin yazışmalarını idâre edecektir. Muhasebecinin görevleri, mektep ve çiftliğin hesaplarını tutmak ve sandığı idâre etmek olarak belirtilmiştir. Burada sandıktan kasıt, mektep çiftliğinde üretilen ürünlerin satılmasından elde edilen gelir olsa gerek. Ayrıca Mektepte muhasebeci olarak görev yapacak olan kişinin 50.000 kuruşluk kefil vermesi istenmiştir. Mektebe bir muhasebeci muavini alınmasına ihtiyaç duyulduğunda, alınacak olan muavin muhasebecinin emri altına verilecektir[115]. Vekil-i harc, ambarlarda bulunan eşyaların korunmasıyla görevlidir. Bu görevinin dışında ürün ve yiyeceklerin giriş-çıkışlarının sorumluluğu da vekil-i harca aittir. Aynı zamanda çamaşırhâne, yemekhâne, mutfak ve diğer binaların temizlik ve nizâmı yine vekil-i harc tarafından denetlenecektir. İsraf olmamasına dikkat ederek yiyecek ve içeceğin hesabını tutmak da onun görevidir[116].

Mektepte verilecek olan eğitim-öğretimin aksamaması ve nasıl daha iyi olabileceğinin saptanması için de karar alındığını görmekteyiz. Bunun için, her on beş günde bir hocalardan oluşan ve Encümen-i Tedris denilen bir heyet toplanacak ve eğitimin ne şekilde daha düzgün olacağını tartışacaklardır[117].

d) 1903 Tarihli Nizamnâme İle Görevli ve Vâzife Değişiklikleri

1903 tarihli Halkalı Ziraat ve Ormancılık Mektebi Âlisi Nizamnâmesi'nde, idâre heyetinde bulunan görevlilerde ve vazife dağılımında değişiklik olduğu görülmektedir. Bu nizamnâmede heyetin üyeleri olarak birinci müdür, ikinci müdür, bir uygulama hocası ve kefâlet vermiş bir muhasebeciden bahsedilmektedir. Birinci ve ikinci müdürler ile uygulama hocasının yüksek düzeyde bir ziraat okulundan mezûn olmaları şart koşulmuştur. Bu şarta göre dönemin yüksek düzeydeki tek ziraat okulu Halkalı olduğundan, birinci ve ikinci müdürler ile uygulama hocasının ya Halkalı Ziraat Mektebi mezûnu olmaları, ya da yurtdışında ziraat eğitimi almış kişiler arasından seçilmesi düşünülmüş olmalıdır. Birinci müdür mektep ve çiftliğin

[115] *BHAZMN*, s. 118.
[116] *BHAZMN*, s. 118.
[117] *BHAZMN*, s. 117.

bütün kayıt, yazışma gibi işlerinden sorumludur. İkinci müdür mektepte tutulan kayıtlardan ve eğitimden sorumludur. Uygulama hocası çiftliğin idâresinden sorumlu olan kişidir. Muhasebeci ise mektep ve çiftliğin hesap kayıtlarını tutacaktır. Dört kişiden oluşan bu idâre heyetinin, mektep ve çiftliğin genel hesabını inceleme, onaylama ve tahsîsatları haricinde çiftlik veya mektepte tamire muhtaç bir yer gördüklerinde bu durumu bir mazbata ile Ziraat Nezâretine bildirme görevleri bulunmaktaydı. Bahsi geçen idâre heyeti içerisindeki memurlar, ziraat heyet-i fenniyesinin kararı ve nezâretin onayı ile bu göreve getirilmekteydiler[118]. Bu idâre görevinin dışında, mektebin hocaları ders yılı sonunda ve gerekli görüldüğü zamanlarda toplanacaktı. Bu toplantıda okul düzeni ve dersler hakkında müzâkerede bulunup varılan netice Ziraat Nezâretine bildirilecekti. Toplantının yapılabilmesi için mektep hocalarının yarısından fazlasının bulunması şarttı[119].

2. Mektep Masrafları ve Karşılanma Usûlleri

Kuşkusuz okulun yiyecek-içecek, yakacak, uygulama derslerinde kullanılacak olan kimyevî maddeler gibi ihtiyaçları vardı. Okul için gerekli olan tüm bu ihtiyaçlar belli usûllere göre karşılanmaktaydı. Okulda ihtiyaç duyulan malzemeler, Ziraat Heyet-i Fenniyesi'ne bildirilirdi. Ziraat Heyet-i Fenniyesi ise ihtiyaç duyulan malzemeleri "münâkasa ve müzâyede komisyonu" aracılığıyla, ihâle yoluyla temin ederdi. Okula alınacak malzemeler için açık eksiltme, okulda yetiştirilen hayvan ve ürünlerin satışında ise açık arttırma usûlleri uygulanırdı. Yapılacak olan ihâleyi halka duyurmak için *Sabah*, *Ceride-i Türkiyye* ve Fransızca *Servet* gibi gazetelere ilan verilmekteydi[120].

Okul ihtiyaçlarının karşılanması için, lâzım gelen malzemelere göre ödenekler ayrılmıştır. Mesela 1896 yılında kimya dersinin uygulama kısmında kullanılacak malzemeler ile aydınlanma ve ısınma amaçlı yakacak masrafları aynı kalem içerisinde sayılmıştır. İlk sene bu malzemeler için tahsis edilen paranın ne kadar

[118] *HZOMAN*, 13 Şaban 1321 ve 22 Teşrin-i evvel 1319 (4 Kasım 1903), **Düstur**, 1. Tertip, C. 7, s. 1088.
[119] *HZOMAN*, s. 1089.
[120] T. ZTİ., nr. 3043/79; Ayrıca T. ZTİ., nr. 3043/95; T. ZTİ., nr. 3043/106.

olduğu belirtilmemekle beraber, bu malzemeler için ayrılan yıllık ödeneğe ikinci sene 6.000 ve üçüncü sene 4.800 kuruş zam yapılmıştır[121].

1898 yılında ise okul ihtiyaçları için 40.800 kuruş ödenek ayrıldığı görülür. Bu ödenek mektebin aydınlanma ve ısınma yakacakları ve kimyevî maddeler ile zirâi araç-gereçler ve bu malzemelerin nakliye ücretleri ile tamiri için gereken masraflar için ayrılmıştır. Aydınlanma ve ısınma amaçlı alınacak olan yakacak fiyatlarının yüksek olduğu söylenerek, okulun o seneki mefrûşat giderleri için ayrılan ödenekten buraya takviye yapılması istenmiştir[122].

Okula yiyecek alımı da yine "münâkasa ve müzâyede komisyonu"nca düzenlenen ihâle yoluyla gerçekleştirilirdi. Örneğin 1899 senesinde Halkalı Ziraat ve Mülkiye Baytar Mektepleri için yapılan reçel alımı ihâlesini, kilo başına 2 kuruş 50 santim teklif veren şekerci Ömer Efendi kazanmıştır[123]. Yine zeytin yağı, gaz yağı, kuru maya ve yiyecek malzemelerinin alımı da münâkasa yoluyla gerçekleşmiştir[124].

1905 senesinde ise kışın sert geçmesinden dolayı yakacağın erken bittiği belirtilerek 2.000 kilo meşe kömürü ilâve olarak mektep müdüriyeti tarafından talep edilmiştir. Meşe kömürü için, münâkasa ve müzâyede komisyonunca açılan ihâleyi Kumkapı'da Ali Efendi kazanmış ve mektebe meşe kömürlerini teslim etmiştir[125].

Okulda yapılacak olan inşaat ve tamirat işlerinde kullanılacak malzemeler de ihâle yolu ile alınmaktaydı. 1907 senesinde mektebin su kuyuları tamir edilmek ve at ahırına tavan inşâ edilmek istendiğinde münâkasa yoluyla inşaat malzemesi alımı yapılmıştır[126]. Mektep müdüriyeti alınması gereken kiremit, su olukları ve sac gibi malzemeler için 3.000 ile 4.000 kuruş arasında bir bütçe ayrılmasını istemiştir.

Okulun ihtiyaç duyduğu malzemeler münâkasa sûretiyle tedârik edildiğinde ya anlaşmaya göre ihâleyi kazanan kişi tarafından mektebe teslim edilir, ya da mektepte görevli kişilerce mektebe nakli gerçekleştirilirdi.

---

[121] 18 Receb 1314 (23 Aralık 1896) tarihli Şurâ-yı Devlet mazbatası: BEO., nr. 887/66524.
[122] 12 Cemâziyel-evvel 1316 (28 Eylül 1898) tarihli irâde: BEO., nr. 1204/90285.
[123] 24 Şaban 1317 (28 Aralık 1899) tarihli mazbata: T. ZTİ., nr. 3043/98; T. ZTİ., nr. 3043/106.
[124] 15 Zil-hicce 1324 (30 Ocak 1907) tarihli arz tezkiresi: T. ZTİ., nr. 3047/81.
[125] 17 Zil-hicce 1322 (22 Şubat 1905) tarihli arz tezkiresi: T. ZTİ., nr. 3044/21.
[126] 17 Muharrem 1325 (2 Mart 1907) tarihli arz tezkiresi: T. ZTİ., nr. 3047/7.

Okul harcamalarındaki bir diğer madde ise öğrencilerin kıyafetleriydi. Okula kabûl edilen öğrencilere, dâhili ve hârici elbiseler yaptırılırdı. Öğrenciler dâhili elbiseleri teorik derslerde, hârici elbiseleri ise pratiği yapılacak olan derslerde giyerlerdi. Öğrencilerin giyecekleri bu kıyafetler de, malzeme alımında olduğu gibi ihâle yoluyla alınmaktaydı. Öğrencilerin giydiği kıyafetler takım, palto, pantolon, önlük, bulûz ve uygulama derslerinde giyecekleri gömlekten oluşurdu. 1899 senesinde öğrencilerin giyecekleri bu kıyafetler için ihâle yapılmıştır[127]. İhâle sonucunda takım için 97 kuruş 75 santim, palto için 88 kuruş 75 santim, pantolon için 34 kuruş, bulûz için 22 kuruş 75 santim, önlük için 19 kuruş 75 santim ve uygulama derslerinde giyilecek olan gömlek için 24 kuruş 75 santim teklif veren Mösyö Munperi ile anlaşılmıştır.

Tablo IX

1899 Senesinde Öğrencilerin Giydiği Kıyafetler ve Mâliyetleri

Kıyafet	**Ücreti**
Takım	97 Kuruş 75 Santim
Palto	88 Kuruş 75 Santim
Pantolon	34 Kuruş
Bulûz	22 Kuruş 75 Santim
Önlük	19 Kuruş 75 Santim
Gömlek	24 Kuruş 75 Santim
Toplam	287 Kuruş 75 Santim

Tablodan da anlaşılacağı üzere bir Halkalı Ziraat Mektebi öğrencisinin okul ve çiftlik dâhilinde giydiği kıyafetlerin toplam bedeli, 1899 senesinde 287 kuruş 75 santimi bulmaktaydı.

3. Halkalı Ziraat Mektebi'nin Baytar ve Orman Mektepleriyle Birleşmesi

Başlangıçta ziraat eğitimi veren müstakil bir okul açılmak istenmiş ve hatta açılacak bu okulun nizamnâmesi de, Avrupa ülkelerindeki ziraat okulları incelenerek hazırlanmıştır. Ancak, Ziraat Nezâreti'nin kurulması sürecinde

[127] 7 Cemâziyel-âhir 1317 (13 Ekim 1899) tarihli mazbata: T. ZTİ., nr. 3043/90.

yaşandığı gibi, Halkalı Ziraat Mektebi'nde de dönem dönem bir takım birleştirmeler ve ayrılışlar meydana gelmiştir. Bu birleştirme ve ayrılışlar, ziraatle alakalı olduğu düşünülen baytarlık ve ormancılık alanlarında yaşanmıştır. Baytar Mektebi 1891 yılında, Orman Mektebi ise 1893 yılında Halkalı Ziraat Mektebi ile birleştirilmiştir. Yaşanan bu birleştirmelerde baytar kısmı öğrencileri ziraat kısmı öğrencilerinden farklı dersler görürlerken, orman kısmı öğrencileri ile ziraat kısmı öğrencilerinin ders programı birleştirilmiştir.

a) Üç Yıllık Birleşme: Binanın Baytar Mektebi İle Eğitime Başlaması ve Baytar Mektebi'nin Ayrılışı

Ticaret ve Nâfia Nezâretine bağlı olarak kurulan mektebin ilk öğrencilerini Mülkiye Baytar öğrencileri oluşturmaktadır. Okulun ilk müdürü de olan Mehmed Ali Bey en başta dört yıllık baytar eğitimi veren müstakil bir okul açmak istemiş, ancak o dönemin nezâret bütçesinin buna imkan sağlayamaması üzerine ilk iki senesi Mekteb-i Tıbbıye'de son iki senesi ise Halkalı'da olmak üzere yine toplam dört yıllık bir baytar mektebi açılmasını kabûl ettirebilmiştir[128]. Bunun sonucu olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de yatısız olarak iki yıl eğitim gören baytar öğrencileri, son iki yıllık eğitimlerini yatılı olarak görmek üzere 1891 senesinde Halkalı'ya nakledilmişlerdir. Bu nedenle, yüksek düzeyde bir ziraat eğitimi vermesi maksadıyla kurulan Halkalı Ziraat Mektebi'nin ilk öğrencilerini baytar öğrencileri oluşturmaktadır. Baytar Mektebi öğrencilerinin buraya nakledilmesiyle okulun adı "Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi" olarak değiştirilmiştir[129]. Baytar öğrencilerinin okula alınmasından ancak bir yıl sonra ziraat öğrencilerinin okula alınmalarına başlanmıştır. Mektep müdürü Kaymakam Mehmed Ali Bey bir baytar okulunun açılmasının nedenini, okulun ziraat kısmının açılışı vesîlesiyle yaptığı konuşmada, senelerce hayvancılığı olumsuz yönde etkilemiş olan hayvan hastalıklarının önüne

[128] Mehmet Âkif [Ersoy], **a.g.m.**, s. 6.
[129] Kadıoğlu, **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi...**, s. 101. ; Ekmeleddin İhsanoğlu, **a.g.e**., s. 333.

geçmek için memlekette görülen baytar ihtiyacını karşılamak olarak açıklar[130]. Mehmed Ali Bey konuşmasının devamında gerek teorik gerekse pratik olarak baytarlıkla ilişkili olan ziraat mektebinin, baytar mektebi ile birleştirilmesinin doğal olduğunu ifâde etmektedir[131]. Teorik olarak Baytar Mektebi, asıl amacı ziraat eğitimi vermek üzere açılması planlanan Halkalı Ziraat Mektebi ile birleştirilmiştir. Ancak olayın pratik yönü hiç de öyle gelişmemiştir. Mehmed Ali Bey'in konuşmasında da görüleceği üzere baytar öğrencilerinin, ziraat öğrencilerinden önce Halkalı'da eğitim görmeye başlamaları, ziraat mektebinin baytar mektebi ile birleştirildiği gibi görülmektedir. Ancak buradaki asıl birleşme, Baytar Mektebi'nin Ziraat Mektebi'ne dahil olmasıdır. Çünkü 1884 yılında nizamnâmesi yayımlanan ve inşaatına başlanan okul Halkalı Ziraat Mektebi'dir. Zamanla gelişen olaylar Baytar Mektebi öğrencilerinin son iki senelik eğitimlerini görmek üzere bu okula, ziraat kısmı öğrencilerinden daha önce gelmelerine neden olmuştur. Baytar kısmı öğrencilerinin, ziraat kısmı öğrencilerinden daha önce eğitime başlamaları yanıltıcı olmamalı ve söz konusu birleşmenin, Baytar Mektebi'nin Ziraat Mektebi'ne nakledilmesi şeklinde anlaşılması gerekmektedir.

Baytar kısmı öğrencilerinin Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye de alacakları derslerin kendi konularına uygun olması sebebiyle herhangi bir sorun yaşanmazken, Halkalı Ziraat Mektebi'ne geldiklerinde yaşanacak olan hoca sıkıntısını aşmak için yurtdışında hoca yetiştirmek yoluna gidilmiştir. Bu amaçla 13 Temmuz 1889 tarihinde çıkarılan bir irâde ile yurtdışından hoca getirilmesindense Mekteb-i Tıbbıye-i Mülkiye'den doktorluk diploması almış, isteyen dört kişinin 3-4 sene müddetle Fransa da ki Elfor Baytar Mektebi'nde öğrenim görmeye gönderilmelerinin daha az masraflı olduğu belirtilmiş ve yurtdışına gönderilen bu kişilerin daha sonra İstanbul'a dönmeleri ve buradaki baytar mektebi öğrencilerine hocalık yapmaları kararlaştırılmıştır[132].

1889 yılında Ahırkapı'da bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de eğitim görmeye başlayan 25 baytar kısmı öğrencisinden 19'u, buradaki iki yıllık

---

[130] Halkalı Ziraat Mektebi, **Tercümân-ı Hakikat**, 22 Rebî'ül-evvel 1310 (14 Ekim 1892), s. 3. Ayrıca Osman Ergin, **İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısiyle Türkiye Maarif Tarihi(Türk Maarif Tarihi)**, s. 567.
[131] Halkalı Ziraat Mektebi, **Tercümân-ı Hakikat**, 22 Rebî'ül-evvel 1310 (14 Ekim 1892), s. 3.
[132] 15 Zil-kâde 1306 (13 Temmuz 1899) tarihli irâde: İ.DH., nr. 1146 /89334.

eğitimlerini tamamlayarak 1891 yılında Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'ne nakledilmişlerdir[133]. Hicri 1310(1892/1893), 1311(1893/1894) ve 1312(1894/1895) yıllarına ait Devlet Salnâmelerinde okuldan "Halkalı Ziraat ve Baytar Mektepleri" şeklinde bahsedilmektedir. Devlet Salnâmelerinin yayınlandığı yıldan bir önceki senenin bilgilerini ihtivâ ettiğini göz önünde bulunduracak olursak, 1891 yılında okulun açıldığını ve baytarlık eğitimi vermeye başladığını burdan da anlayabiliriz. Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'nin 1891 yılında görev alan memûrları olarak, hicri 1310 yılı devlet salnâmesinde; okulun kurucusu da olan Mehmed Ali Bey müdür ve baytarlık müfettişi olarak, İstirati Kobulus Efendi'de ikinci müdür olarak geçmektedir[134]. 1311 ve 1312 seneleri salnâmelerinde yer alan Halkalı Ziraat ve Baytarlık Mektepleri'nin sadece baytarlık kısımlarını içeren memur ve ders listeleri ise şu şekildedir:

Tablo X

1892 Yılında Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'nin Baytar Kısmı Hoca ve Dersleri[135]

Memûriyet	İsmi	Rütbe
Emrâz-ı Umûmiye ve Fen-i Vâlâ Muallimi	Minas Efendi	Baytar Binbaşı
Emrâz-ı Dâhiliye Muallimi	Doktor Rıfat Efendi	Kol Ağası
Müfredât-ı Tıp Muallimi	Doktor İsmail Besim Efendi	Kol Ağası
Hıfz-ı Sıhhat-ı Hayvâniye Muallimi	Doktor Fahri Bey	Kol Ağası
Fen-i Mikrobi Muallimi	Doktor Rıfat Hüsâmeddin Efendi	Kol Ağası
Ameliyat-ı Cerrâhiye Muallimi	Ziya Bey	Yüzbaşı

[133] Ergin, **a.g.e.**, c. 3-4, s. 1174, Nihal Erk – Ferruh Dinçer, **a.g.e.**, s. 23; Emre Dölen, **Cumhuriyet'in Onuncu Yılında Kurulmuş Olan "İstanbul Üniversitesi" ile "Yüksek Ziraat Enstitüsü"nün Kuruluşlarının ve Akademik Yapılarının Karşılaştırılması**, Bilanço 1923-1998, Tarih Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul 1999, s. 237.
[134] DS, sene1310, s. 380.
[135] DS, sene 1311, s. 364-365.

Tablo XI

1893 Yılında Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'nin Baytar Kısmı Hoca ve Dersleri[136]

Memûriyet	İsmi	Rütbe
Emrâz-ı Hâriciye Muallimi	Mehmed Ali Bey	Baytar Kaymakamı
Emrâz-ı Umûmiye ve Fen-i Vâlâ Muallimi	Minas Efendi	Baytar Binbaşı
Hıfz-ı sıhhat-ı Hayvâniye Muallimi	Doktor Fahri Bey	Binbaşı
Fen-i Mikrobi Muallimi	Doktor Rıfat Hüsâmeddin Bey	Binbaşı
Emrâz-ı Dâhiliye Muallimi	Doktor Rıfat Bey	Kol Ağası
Müfredât-ı Tıp Muallimi	Doktor İsmail Besim Bey	Kol Ağası
Ameliyat-ı Cerrâhiye Muallimi	Baytar Rıza Bey	Yüzbaşı

Görüldüğü üzere 1893 tarihinde, baytar kısmı ders pogramına "Emrâz-ı Hâriciye" adında bir ders eklenmiştir. Bu dersin hocalığını aynı zamanda mektep müdürü de olan Mehmed Ali Bey yapmaktadır. Ayrıca 1892 yılında Ameliyat-ı Cerrâhiye hocalığını yürüten Ziya Bey, 1893 yılında yerini Rıza Bey'e bırakmıştır.

1891 yılından itibaren üçüncü ve dördüncü sınıf öğrenimlerini görmek üzere Halkalı'ya gelmeye başlayan baytar kısmı öğrencileri, 1894 yılında müstakil olarak baytarlık eğitimi veren Mülkiye Baytar Mektebi'nin açılması üzerine bu okula nakledilmişlerdir. 3 Eylül 1894 tarihli bir belgede Halkalı Ziraat Mektebi baytar kısmı öğrencilerinin ikâmeti için kiralanmış olan konağa, depremden hasar gören Mekteb-i Sanayi'nin öğrencilerinin yerleştirilmeleri istenmektedir[137]. Bu belgeden 1894 yılında baytar kısmı öğrencilerinin Mülkiye Baytar Mektebi'ne nakledildikleri için artık onların ikâmeti için kiralanan bu konağa ihtiyaçları kalmadığını anlamaktayız. Ayrıca yatılı olarak eğitim gören baytar kısmı talebesinin, okulda değil de kiralanmış olan bir konakta ikâmet ettirildikleri anlaşılmaktadır.

Baytar Mektebi'nin ilk iki ve son iki sınıflarının farklı okullarda görülmesi, mektep hocalarının geliş-gidişlerinde ve pratik derslerin uygulamalarında sorunlara neden olmuştur. Ayrıca ziraat kısmının da eğitim vermeye başlamasıyla okulda yer sıkıntısı görülmeye başlanmıştır. Bu nedenlerden ötürü dört yıllık baytarlık eğitiminin tamamının, İstanbul'da açılacak olan bir okul bünyesinde birleştirilmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür. 1894 yılında, Kadırga'da

[136] DS, sene 1312, s. 380-381.
[137] BEO., nr. 487/36492.

Cündi (Cinci) meydanında bulunan Esat Bey konağı kiralanarak bütün baytarlık öğrencileri buraya nakledilmiş ve okulun adı bu tarihten itibaren "Mülkiye Baytar Mekteb-i Âlisi" olarak değiştirilmiştir[138]. Esad Bey konağına taşınan okulun müdürlüğüne, Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'nin müdürlüğünü de yapmış olan Mehmet Ali Bey getirilmiştir[139]. 1894-1901 yılları arasında Esad Bey konağı Baytar Mektebi olarak kullanılmaya devam etmiştir. 1901 yılında ise Esad Bey konağın klinik ve laboratuvar çalışmaları için elverişli olmadığı belirtilmiş ve Sultanahmet'te bulunan Tunuslu Mahmut Hayrettin Paşa konağı satın alınarak okul buraya taşınmıştır[140]. Satın alınan Tunuslu Mahmut Hayrettin Paşa konağına yeni binalar da eklenerek, baytarlık eğitimine elverişli bir okul haline getirilmeye çalışılmıştır[141]. Sultanahmet'teki yeni binasında eğitim vermeye başlayan okul, savaş yılları olması nedeniyle 1913, 1915, 1916, 1917 ve 1919 yıllarında ne yazık ki mezûn verememiştir. Buna rağmen 1893-1918 yılları arasında, Mülkiye Baytar Mektebi'nden toplam 324 veteriner mezûn olmuştur[142]. 1920 senesi Şubat ayında çıkan bir yangın sonucu okul binası kullanılamaz hale gelmiş ve öğrencileri geçici olarak "Sanayi Mektebi"ne nakledilmişlerdir. Aynı yıl askeri ve sivil baytarlık okulları birleştirilerek okulun ismi "Baytar Mekteb-i Âlisi" olarak değiştirilmiştir[143]. 28 Kasım 1928 yılında ise okul Maarif Nezâreti'ne bağlanmış ve ismi "Yüksek Baytar Mektebi" olarak değiştirilmiştir. Okul, 1933 yılında Ankara'ya taşınana kadar bu isimle faaliyetini sürdürmüştür. 1933 yılında ise okul "Yüksek Ziraat Enstitüsü"ne devredilerek Ankara'ya taşınmış ve "Baytar Fakültesi" adıyla eğitim vermeye devam etmiştir[144]. 1948 yılında Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün kapatılmasıyla Ankara Üniversitesi'ne Veteriner Fakültesi olarak bağlanmıştır[145].

---

[138] Ergin, **a.g.e.**, c. 3-4, s. 1175; Sevtap Kadıoğlu, "Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası Üzerine Bir İnceleme", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, İstanbul 2002, cilt IV, sayı 1, s. 101.
[139] Nihal Erk – Ferruh Dinçer, **a.g.e.**, s. 24.
[140] Nihal Erk – Ferruh Dinçer, **a.g.e.**, s. 24.
[141] Osman Ergin, **a.g.e.**, c. 3-4, s. 1175.
[142] Muzaffer Bekman, **Veteriner Hekimliğimizin Fetret Devri 1918-1922**, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1950, s. 7.
[143] Nihal Erk – Ferruh Dinçer, **a.g.e.**, s. 27.
[144] Nihal Erk – Ferruh Dinçer, **a.g.e.**, s. 28-29.
[145] Nihal Erk, "Veteriner Fakültesinin Ankara Üniversitesine Katılışı Tarihi ve Son On İki Yıllık Öğretim Durumu", **Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, Ankara 1961, C. 8, S. 2, s. 167.

b) Ziraat Mektebi'nin Orman Mektebi ile Birleştirilmesi ve Ayrılışı

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat'tan sonra görülen idâri ve sosyal reformların ve bu reformları desteklemek için girişilen ekonomiyi canlandırma politikalarının bir ayağını da orman ve mâden alanındaki çalışmalar oluşturmaktaydı. Çünkü orman ve mâdenler, Osmanlı Devleti için önemli gelir kaynaklarını teşkil etmekteydi. Bu nedenle orman ve mâden alanlarında Avrupa usûllerine göre yeniden düzenleme yapmak ve uzmanlaşmayı sağlamak amacıyla teknik okulların açılması planlanmıştır[146].

Orman ve Mâden alanlarındaki uzmanlaşmayı sağlamak amacıyla girişilen ilk teşebbüs 1857 yılında yaşanmıştır. Bu tarihte Ticaret Nezâreti binâsı içinde, Fransızca eğitim veren ve on öğrenci kapasiteli bir orman memur kursu açılmıştır[147]. 1871 yılında ise Mâliye Nezâreti'ne bağlı olarak, iki yıllık eğitim veren bir Orman Mektebi açılmış ve orman memurlarının bu okul vâsıtasıyla yetiştirilmesi sağlanmıştır[148]. Orman ve Mâden alanlarında ki bu gelişmeyi, 1872 yılında açılan ve iki yıllık eğitim veren Mâden Mektebi tâkip eder[149]. Bu iki okul 1881 yılında, Mâliye Nezâreti'ne bağlanarak "Orman ve Maâdin Mektebi" adı altında birleştirilmiştir. Orman ve Maâdin Mektebi'nin öğrenim süresi, ilk iki yılı idâdi (hazırlık) ve son iki yılı da âli düzeyde olmak üzere toplamda dört yıl olarak belirlenmiştir[150].

1893 senesine kadar ilk iki yılı hazırlık ve son iki yılı âli olmak üzere toplam dört yıllık eğitim veren Orman ve Maâdin Mektebi kapatılarak, okulun ilk iki yıllık idâdi sınıfları kaldırılmış ve âli sınıf öğrencileri Halkalı Ziraat Mektebi'ne

---

[146] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, C. I, Ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1999, s. 336.
[147] Unat, **a.g.e.**, s. 80n; Halil Kutluk, "Türkiye'de Ormancı Yetiştiren Okullar ve Çeşitleri", **Orman ve Av**, Mart 1948, sayı 231, s. 51.
[148] Halil Kutluk, "Türkiye'de Ormancı Yetiştiren Okullar ve Çeşitleri", **Orman ve Av**, Mart 1948, S. 231, s. 52.
[149] Ergin, **a.g.e.**, C. I-II, s. 591.
[150] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, C. I, Ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1999, s. 337; Halil Kutluk, "Orman ve Maadin Mektebi Neden Lağvedildi? Bu okulun Ormancı Kadrosu ve Tahsisatı Halkalı Ziraate Ne İçin İlhak Olundu?", **Tarım Bakanlığı Dergisi**, Mart 1948, S. 6, s. 26; Halil Kutluk, "Türkiye'de Ormancı Yetiştiren Okullar ve Çeşitleri", **Orman ve Av**, Mart 1948, S. 231, s. 52; Der: Halil Kutluk, **Türk Ormancılığı ile İlgili Tarihî Vesikalar 893-1339 (1487-1923)**, T.C. Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul 1948, s. 312-313.

nakledilmişlerdir[151]. Bunun nedeni olarak, Orman ve Maâdin Mektebi bünyesinde eğitimlerini sürdüren orman kısmı öğrencilerine yeterli derecede eğitim verilememesi gerekçe gösterilmiştir. Orman mektebi öğrencilerinin iyi derecede eğitim görmeleri için uygulamalı derslere de yer verilmesi gerektiği belirtilmiş, ormanlık bir alanda veya orman yetiştirmeye elverişli bir arazide yeni bir yatılı mektep inşâ etmenin ise 6.000 altın liraya mâl olacağı anlaşılmıştır. Bunun üzerine orman kısmı öğrencilerinin Halkalı Ziraat Mektebi'ne nakledilmesi daha uygun görülmüştür. Çünkü Halkalı Ziraat Mektebi büyük bir çiftlik içinde bulunduğundan, arazinin bir kısmında orman yetiştirilebileceği ve burada orman kısmı öğrencilerine uygulamalı olarak ders verilebileceği belirtilmiştir. Ayrıca ziraatçilik derslerinin de ormancılık dersleriyle yakın olduğu ve okulun ders programına, bir kısım ormancılık derslerinin takviyesiyle ormancılık eğitiminin mümkün olabileceği belirtilmiştir[152]. Bu nedenle 1893 yılında ormancılık idâdi ikinci sınıfında bulunan on beş öğrencinin, âli sınıfa terfileri için sınava alınmaları istenmiştir. Orman kısmı öğrencilerin Halkalı Ziraat Mektebi'ne nakledildikleri 1893 yılından, müstakil bir orman mektebi açılana kadar geçen sürede orman memurları Halkalı'dan mezun öğrenciler arasından seçilmiştir. Orman ve Maadin Mektebi'nin mâden kısmının ise ikinci planda tutulduğu ve yeterli derecede eğitim verilemediği belirtilerek, mâden mektebinin kaldırılması ve alanında uzman mâden hocaları yetiştirmek için Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Avrupa'dan gerekli eğitimi alarak yurda geri dönecek olan bu öğrenciler, daha sonra açılacak olan Mâden Mektebi'ne hoca olacaklardır[153].

Orman mektebinin Halkalı'ya taşınmasını tâkiben 1903 yılında yeni bir nizamnâme düzenlenmiş ve okulun adı "Halkalı Ziraat ve Ormancılık Mekteb-i

---

[151] 26 Rebiül-âhir 1311 tarihli irâde: İ.OM., nr. 3/1311 R 26 ; BEO., nr. 310 / 23176; Ayrıca Emre Dölen, **Cumhuriyet'in Onuncu Yılında Kurulmuş Olan "İstanbul Üniversitesi" ile "Yüksek Ziraat Enstitüsü"nün Kuruluşlarının ve Akademik Yapılarının Karşılaştırılması**, Bilanço 1923-1998, Tarih Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul 1999, s. 237; Halil Kutluk, "1893-1910 Tarihleri Arasında Halkalı Ziraat", **Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Teknik Haberler Bülteni**, Mart 1966, S. 5, s. 251.

[152] 26 Rebiül-âhir 1311 tarihli irâde: İrâde- Orman ve Maden nr. 3/1311 R 26; Halil Kutluk, "Orman ve Maadin Mektebi Neden Lağvedildi? Bu okulun Ormancı Kadrosu ve Tahsisatı Halkalı Ziraate Ne İçin İlhak Olundu?", **Tarım Bakanlığı Dergisi**, Mart 1948, S. 6, s. 27.

[153] 26 Rebiül-âhir 1311 tarihli irâde: İ.OM., nr. 3/1311 R 26.

Âlisi" olarak değiştirilmiştir[154]. 1903 yılında yayımlanan Halkalı Ziraat ve Ormancılık Mekteb-i Âlisi Nizamnâmesi toplam yirmi iki maddeden oluşmaktadır. Nizamnâmede, Ziraat ve Orman fenlerinin tahsili için Halkalı'da Ziraat Nezâretine bağlı bir mekteb-i âli teşkilatlandırıldığı belirtilmektedir. Öğrenim görecek olan öğrenciler ücretsiz-yatılı, ücretli-yatılı ve ücretsiz-yatısız olmak üzere üç kısma ayrılacaklardır. Ücretli-yatılı olarak okula kabul edilecek olan öğrenciler yıllık yirmi beş Osmanlı altını ücret vereceklerdir. Yeniden düzenlenen mektebin tahsil süresinin dört yıl olduğu ve ders döneminin Ekim ayında başlayıp Temmuz ayında son bulacağı belirtilmiştir[155]. Mektepte öğrenim gören öğrenciler gerek tahsilleri esnâsında gerekse mezun olduktan sonra askerlikten muaf tutulmuşlardır. Ancak mektepten mezun olamayan öğrenciler bu muafiyetin dışındadır. Mektepte ücretli ve ücretsiz yatılı olarak bulunacak öğrenci sayısı toplam doksan olarak belirlenmiştir[156].

Halkalı Ziraat ve Ormancılık Mekteb-i Âlisi'nin idâresi bir heyet tarafından sağlanacaktır. Bu heyetin üyeleri olarak birinci müdür, ikinci müdür, bir uygulama hocası ve kefâlet vermiş bir muhasebeciden bahsedilmektedir. Birinci ve ikinci müdürler ile uygulama hocasının âli düzeyde bir ziraat okulundan mezûn olmaları şartı koyulmuştur. Birinci müdür aynı zamanda mektep ve çiftliğin bütün yazışma işlerinden sorumlu olan memurdur. İkinci müdür mektepte tutulan kayıtlardan ve eğitimden sorumludur. Uygulama hocası çiftliğin idâresinden sorumludur. Muhasebeci ise mektep ve çiftliğin hesaplarını tutacaktır. Bahsi geçen idâre heyeti içindeki memurlar, ziraat heyet-i fenniyesinin kararı ve nezâretin onayı ile bu göreve getirilmekteydiler. Bu idâre heyetinin, mektep ve çiftliğin genel hesabını inceleme, onaylama ve tahsîsatları haricinde çiftlik veya mektepte tamire muhtaç bir yer gördüklerinde bu durumu Ziraat Nezâretine bildirme görevleri bulunmaktaydı[157].

[154] *HZOMAN*, 13 Şaban 1321 ve 22 Teşrin-i evvel 1319, Düstur, 1. Tertip, C. 7, s. 1087-1090. Bu nizamnâmenin layihâsı için Bkz.: BOA, İ.KAN., nr. 3/1321 Ş 2; Ayrıca Sevtap Kadıoğlu, "Osmalı Döneminde Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar..., s. 247-248.
[155] *HZOMAN*, s. 1087.
[156] *HZOMAN*, s. 1087.
[157] *HZOMAN*, s. 1088.

Mektebin hocaları birinci ve ikinci müdür ile ders programında belirtilen derslerin hocalarından oluşmaktaydı. Bütün hocalar ziraat heyet-i fenniyesinin kararıyla, nezâret tarafından tâyin edilmekteydi. Eğer mektebe bir hoca alınmak gerekirse, hoca olmak için başvuran adaylar bir imtihâna alınır ve bu imtihânda birinci olan kişi mektebe hoca olarak alınırdı. Mektepte bulunan hocalar mutlaka her sene derslerin bitiminde bir kez ve bunun dışında gerekli görüldüğü zamanlarda, mektep ve dersler hakkında konuşmak için toplanırlardı. Toplantıda görüşülen konular daha sonra bir mazbata ile nezârete gönderilirdi. Bu toplantının yapılabilmesi için hocaların yarısından fazlasının bulunması gerekmekteydi[158].

Öğrencilere gösterilecek olan dersler ve bu derslerin kaç saat olacağı Ziraat Nezâreti tarafından belirlenecekti[159]. Öğrenciler gördükleri derslerden biri genel ve diğeri özel olmak üzere iki sınava tâbi tutulurlardı. Özel sınavlar her dersin hocası tarafından her üç ayda bir yazılı olarak yapılırdı. Genel sınavlar ise ders yılı bitiminde ve hocalardan oluşan bir heyet tarafından sözlü olarak yapılırdı. Son sınıf öğrencileri girdikleri genel sınavdan; Ziraat, Kimya, Fen-i Mevâşi[160], Ormancılık ve İktisat konularından sorumluydu. Bu konulardan sadece öğrenim görmüş oldukları son sene değil, mektebe giriş tarihinden itibâren gördükleri dersler boyunca sorumlu tutulmaktaydılar. Tahsilini tamamlayan öğrenciye Ziraat Nezâreti tarafından onaylı bir diploma verilirdi. Mektepten birinci ve ikinci olarak çıkan öğrencilere, âli mekteplerden birinci ve ikinci olarak çıkanlara verilen mükâfat verilirdi. Mektepte öğrenim gören öğrenciler resmi günlerin dışında, Perşembe öğleden sonra gidip Cuma akşamı gelmek üzere haftada bir gece izinliydiler. Yaz tatili ise genel sınavların bittiği Ağustos ayının başlangıcından Ekim ayının başına kadardı[161].

Mektepte öğrenim gören öğrenciler tâlimat ve nizamnâmelerde belirtilmiş olan bütün görevleri yerine getirmeye mecburdu. Bunun aksi yönünde davranan öğrenci cezalandırılırdı. Cezalar biri dersten diğeri ise kötü ahlaktan olmak üzere iki durumda verilirdi. Dersten kaynaklanan cezaların yaptırımı hafta izninden mahrûmiyetti. Kötü ahlaktan kaynaklanan ceza alanların ise bu durumu sicillerine kaydedilirdi. Hakkında üç defa ceza verilen ve mektepteki öğrenimi boyunca iki

[158] *HZOMAN*, s. 1088-1089.
[159] *HZOMAN*, s. 1089.
[160] Mevâşî: Koyun, keçi, inek gibi hayvanlar. Ferit Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 634.
[161] *HZOMAN*, s. 1089.

defa sınıf geçemeyen öğrenci mektepten atılırdı. Ders döneminin sonunda yapılan imtihânlarda yeterli görülmeyen öğrenciye okulu bırakmış gözüyle bakılırdı. Ancak bu konuda geçerli bir mâzereti olan öğrenci, yaz tatilinin bitmesine iki gün kala durumu mektep müdürüne bildirerek mâzeretinin kabûl edilmesini beklerdi. Mektepteki idâre heyetinin, hocaların, memurların, talebelerin ve müstâhdemlerim görevleri ile ders ve imtihânların tatbîki hakkında Ziraat Nezâreti tarafından başka bir tâlimat yayımlanacağı belirtilmektedir[162]. 17 Mayıs 1884 tarihinde yayımlanmış olan Halkalı Ziraat Mektebi nizamnâmesinin hükümsüz olduğu belirtilmektedir. Halkalı Ziraat ve Ormancılık Mekteb-i Âlisi Nizamnâmesi'nin yürütülmesi ile görevli olan kurum olarak Ziraat Nezâreti gösterilmiştir[163].

1893 yılından itibâren Halkalı Ziraat Mektebi'nde eğitim almaya başlayan orman kısmı öğrencileri, 1909 yılında Bahçeköy'de "Orman Mekteb-i Âlisi" adı altında iki yıllık eğitim veren müstakil bir orman okulunun açılmasıyla birlikte buraya nakledilmişlerdir[164]. Açılan bu Orman Mektebi'nin eğitim süresi 1917 yılında üç seneye çıkarılmış ve 1933 yılında Ankara'da ki "Yüksek Ziraat Enstitüsü"ne taşınana kadar bu şekilde eğitim vermeye devam etmiştir[165]. Ormancılık eğitiminin Halkalı'da verilmeye başlandığı 1893 yılından, müstakil bir orman okulunun açılmasına kadar geçen süre içerisinde, Halkalı Ziraat Mektebi'nden toplam ikiyüzelli orman kısmı öğrencisi mezûn olmuştur[166].

Ancak okulun, 1933 yılında Ankara'ya taşınmasından önce bir dönem Halkalı Ziraat Mektebi ile yeniden birleştirilmesi gündeme gelmiştir[167]. 2 Ekim 1922 tarihli belgede, on üç sene önce birbirinden ayrılmış olan Orman ve Ziraat Mekteplerinin yeniden birleştirilip birleştirilmemesi konusu etraflıca ele alınmıştır. Sarıyer'de aylık 1.500 liraya kiralanan bir binâda eğitim veren Orman Mektebi'nin, Halkalı Ziraat Mektebi ile birleştirilip yıllık masraflarında tasarrufa gidilmesi

---

[162] Bu maddede belirtilen hüküm gereğince başka bir tâlimat yayımlanacağı söylenmesine rağmen biz böyle bir tâlimata rastlayamadık.
[163] *HZOMAN*, s. 1089-1090.
[164] İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 337.
[165] Halil Kutluk, "1893-1910 Tarihleri Arasında Halkalı Ziraat", **Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Teknik Haberler Bülteni**, Mart 1966, S. 17, s. 252; İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 337.
[166] Der: Halil Kutluk, **Türk Ormancılığı ile İlgili Tarihî Vesikalar 893-1339 (1487-1923)**, T.C. Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul 1948, s. 614-623.
[167] 2 Ekim 1922 (10 Sâfer 1341) tarihli Maliye Komisyonu tezkiresi: M.V., nr. 224/137; Ayrıca Necdet Sakaoğlu, "Halkalı Ziraat Mektebi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 3, s. 527.

amaçlanmıştır. Mazbatada on üç sene önce birbirinden ayrı olarak eğitim vermeye başlayan bu iki mektebin esâsında birbirinden farklı iki uzmanlık alanı olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca tarımın, bitkilerin senelik mahsûlatıyla ilgilendiğini buna karşın ormancılığın ise uzun senelere dayanan bir uğraş olduğu ifâde edilmiştir. Belgede dikkat çeken bir başka husus daha vardır. O da Ticaret ve Ziraat Nezâreti müsteşarı Ali Bey'in verdiği izâhâttır. Ali Bey, Orman ve Ziraat mekteplerinin tasarruf etmek amacıyla birleştirilmesinin istenmesine karşılık, Mekteb-i Mülkiye'nin yıllık 60.000 lira masrafı olduğunu vurgulamış ve bu paranın çok az öğrencisi bulunan mülkiye mektebine yönlendirilmesinin gereksiz olduğunu belirtmiştir. Senelik masrafları 11.300 lira olan Orman Mekteb-i Âliyesinin ise Halkalı Ziraat Mektebi ile birleştirilmesinin, bu açıdan açıklanamaz bir durum olduğunu söylemektedir. Ali Bey'in açıklamaları dikkate alınmış ve Orman Mektebi öğrencilerinin Halkalı Ziraat Mektebinde öğrenim görmelerinin tahsilleri açısından uygun olmadığı anlaşılmıştır. Mekteplerin birleştirilmesi hâlinde öğrencilerin eğitimlerinin olumsuz yönde etkilenmesinin yanı sıra düşünüldüğü kadar tasarruf edilemeyeceği de anlaşılmıştır. Yıllık 6.690 lira tasarruf edilmesinin öngörüldüğü bütçede, yapılan hesap sonucu bu miktarın yıllık sadece 670 lira olacağı anlaşılmıştır. Bunun üzerine Orman ve Ziraat mekteplerinin birleştirilmesinden vazgeçilerek, Orman Mektebi'nin yıllık bütçesinde tasarrufa gidilmesi kararlaştırılmıştır[168].

Bahçeköy'deki binâsında eğitim vermeye devam eden Orman Mekteb-i Âlisi, 1933 yılında Ankara'da bulunan Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne bağlanmış ve *Orman Fakültesi* adını almıştır. 1948 yılına kadar Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne bağlı olarak faaliyet gösteren fakülte, 30 Haziran 1948 tarihinde kabul edilen Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün kapatılması ile ilgili kanun gereğince İstanbul Üniversitesi'ne bağlanmıştır[169]. Fakülte günümüzde de İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

[168] 10 Sâfer 1341 (2 Ekim 1922) tarihli Meclis-i Vükela mazbatası: M.V., nr. 224/137.
[169] Nihal Erk, "Veteriner Fakültesinin Ankara Üniversitesine Katılışı Tarihi..., s. 159,167.

II. BÖLÜM

ÖĞRENCİ ALIMI VE EĞİTİM

A. ÖĞRENCİ ALIMI

Halkalı Ziraat Mektebi'ne öğrenci alımları bâzı şartlara göre yapılmaktaydı. Bu şartlar, 1884 yılında yayımlanmış olan Büyük Halkalı Amelîyat-ı Ziraat Mektebi Nizamnâmesi ve 1903 yılında yayımlanmış olan Halkalı Ziraat ve Ormancılık Mekteb-i Âlisi Nizamnâmelerinde açıkça belirtilmiştir. Adı geçen nizamnâmelerde mektebe ücretsiz olarak alınacak öğrenci sayısı, öğrencilerde aranan özellikler ve mektebe girmek isteyen öğrencilerin tâbî tutulacağı sınav hakkında bilgiler verilmektedir. Ayrıca bu nizamnâmelerde öğrencilerin hangi şartlar altında öğrenimlerini sürdürecekleri de belirtilmektedir. Mektebe kabûl edilecek olan öğrenciler üç kısma ayrılarak eğitim-öğretim görürlerdi. Bu kısımlar kendi içerisinde ücretli veya ücretsiz ile yatılı veya yatısız olarak ayrılmaktaydı. 1884 yılında yayımlanan nizamnâmede bu ayrım ücretli-yatılı ve ücretli-yatısız şeklindedir. Ücretli olarak alınan öğrencilere daha sonra bir sınav daha uygulanacak ve bu sınavda başarılı olanlar eğitimlerine ücretsiz olarak devam edebileceklerdi. Ücretli olarak eğitim görecek öğrencilerden alınacak olan öğrenim ücretleri ise Ziraat Nezâreti tarafından belirlenecekti[170].

1903 yılında yayımlanan Halkalı Ziraat ve Ormancılık Mekteb-i Âlisi Nizamnâmesi'nde ise öğrencilerin statülerinin; ücretsiz-yatılı, ücretli-yatılı ve ücretsiz-yatısız olmak üzere üç kısma ayrıldığını görmekteyiz. Ücretli-yatılı olarak okula kabul edilecek olan öğrencilerin yıllık yirmi beş Osmanlı altını ücret vermeleri gerekmekteydi[171].

Yukarıda da görüldüğü üzere mektepte öğrenim görecek olan öğrencilerin statüleri, iki nizamnâmede farklı olarak belirtilmişlerdir. 1884 tarihli nizamnâmede,

[170] *BHAZMN*, s. 109.
[171] *HZOMAN*, s. 1087.

alınacak olan öğrencilerin statüleri ücretli olarak belirlenmiş ve eğer yapılan ikinci sınavda başarılı olurlarsa ücretsiz olarak öğrenim görecekleri ifâde edilmiştir. Buna karşılık 1903 nizamnâmesinde ise hem yatılı hem de yatısız olarak ücretsiz kısımların bulunduğunu görmekteyiz.

1. Mektebe Alınacak Öğrenci Sayısı

Mektepte öğrenim görecek olan öğrenci sayısı hakkında her iki nizamnâmede de çeşitli bilgiler bulunmaktadır. 1884 yılında yayımlanan nizamnâmeye göre, mektepte ücretsiz olarak öğrenim görecek olan öğrenci sayısının en fazla 90 olabileceği belirtilmektedir[172]. Mektepte öğrenim görecek olan toplam öğrenci sayısı ise tam olarak belirtilmemektedir. Bunun yerine, mektepte görevli hocaların ve mektep binasının yeterli gelebileceği sayıda, şeklinde bir ifâde bulunmaktadır[173].

1903 tarihli Halkalı Ziraat ve Ormancılık Mekteb-i Âlisi Nizamnâmesinde ise, mektepte yatılı olarak öğrenim görecek olan öğrenci sayısı verilmektedir. Buna göre mektepte ücretli veya ücretsiz olarak, yatılı şekilde öğrenim görecek olan öğrenci sayısı en fazla 90 olacaktır[174].

Okula alınacak öğrenci sayısının Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti tarafından, Maarif Nezâreti'ne bildirilmesi esastı. Buna göre, taşra idâdi mekteplerinden mezun olanların Halkalı Ziraat Mektebi'ne girme hakları vardı ve Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti'nin nerelerden, ne kadar öğrenci alınacağını her sene Maarif Nezâreti'ne bildirmesi gerekiyordu. Maarif Nezâreti de bu bilgiyi Mekâtib-i İdâdi İdâresi'ne iletecekti. Bunun nedeni de, mektep kontenjanının dolması durumunda mektebe girmek için gelecek olan adayların zaman ve para kaybına uğrayarak mağdur olmamalarıydı[175]. Bu durum bize, mektepte öğrenim görmek isteyen adayların kendi imkânları ile İstanbul'a geldiklerini göstermektedir. Ayrıca, her bölgenin belirli bir kontenjanı olduğu ve bu kontenjanın çok üzerinde başvuru olmaması istenmiş olmalıdır. Bunun nedeni de, askerlik hizmetinden muaf

[172] *BHAZMN*, s. 108.
[173] *BHAZMN*, s. 109.
[174] *HZOMAN*, s. 1087.
[175] 12 Ağustos 1309 (24 Ağustos 1893) tarihli mazbata hülâsası: BOA, MF. MKT., nr. 182/45.

olmak gibi nedenlerden değil de, Halkalı Ziraat Mektebi'nde eğitim almayı gerçekten isteyen öğrencilerin okula kabul edilmek istenmesi olabilir.

Padişahı bilgilendirmek üzere Kânûn-ı evvel 1310 (Aralık 1894/Ocak 1895) yılında, Halkalı Ziraat Mektebi'nin ders yoklama çizelgesi gönderilmiştir[176]. Bu çizelgeden, Halkalı Ziraat Mektebi'nde o sene içerisinde öğrenim gören öğrenci sayısı hakkında da bilgi sahibi olmaktayız. Buna göre:

Tablo XII

1894/1895 Yılı Birinci Sınıf Öğrenci Listesi

Birinci Sınıf		
Sıra	**Numara**	**İsmi**
1	8	Abdülgani Efendi
2	37	Edhem Efendi
3	40	Ali Efendi
4	54	Sarafyum Efendi
5	55	Mehmed Efendi
6	57	Hasan Efendi
7	59	Cemil Efendi
8	60	Mehmed Şükrü Efendi
9	61	Abdullah Efendi
10	62	Zuhûri Efendi
11	63	İsmail Efendi
12	65	İsmail Efendi
13	66	Salih Efendi
14	67	Mebsah Efendi
15	68	Kahapril Efendi
16	69	Kirkor Efendi
17	70	Nikolaki Efendi
18	71	Ali Osman Efendi
19	72	Deyran Efendi
20	73	Ziya Efendi
21	74	Haydar Efendi
22	75	Agob Efendi
23	76	Hasan Niyâzi Efendi
24	77	Ali Rıza Efendi
25	78	Abdullah Emin Efendi
26	79	Raif Efendi
27	80	Hamza Efendi
28	81	Mehmed Efendi
29	82	Vangel Efendi
30	83	Ahmed Hamdi Efendi
31	84	İbrahim Edhem Efendi
32	85	Aramyan Efendi

[176] Kânûn-ı evvel 1310 (Aralık 1894/Ocak 1895) tarihli mâruzat: Y. PRK. OMZ., nr. 3/90.

Birinci Sınıf		
Sıra	**Numara**	**İsmi**
33	86	Vâsıf Efendi
34	87	Ahmed Emin Efendi
35	58	Kemal Efendi
36	88	Mehmed Tevfik Efendi
37	89	Mehmed Raif Efendi

1894/1895 öğrenim senesinde, Halkalı Ziraat Mektebi'nde öğrenim görmeye başlayan öğrenci sayısı otuzyedi'dir.

Tablo XIII

1894/1895 Yılı İkinci Sınıf Öğrenci Listesi

İkinci Sınıf		
Sıra	**Numara**	**İsmi**
1	3	Ahmet Faik Efendi
2	5	Abdülkadir Efendi
3	11	Meftun Efendi
4	16	Zuhûri Efendi
5	21	Nâzım Efendi
6	22	Yorgi Dimitri Efendi
7	28	Mehmet Emin Efendi
8	30	İsmail Hakkı Efendi
9	31	Mehmet Nuri Efendi
10	32	Mehdan Efendi
11	33	İsmail Faik Efendi
12	34	Emrettin Efendi
13	35	Nurettin Efendi
14	36	Havren Efendi
15	38	Hamparsum Efendi
16	39	Rumî Efendi
17	41	Feyzi Efendi
18	42	Hayek Efendi
19	43	Remzi Efendi
20	44	Râzı Efendi
21	45	Osman Adil Efendi
22	46	Agob Efendi
23	47	Mustafa Rüştü Efendi
24	48	Bezmasi Efendi
25	49	Bekir Efendi
26	50	Abdülmecid Efendi
27	51	Ali Haydar Efendi
28	52	Tevfik Efendi
29	56	Süleyman Efendi
30	64	Hasbi Efendi
31	29	Emin Abdullah Efendi

1893 yılında ise okula otuzbir kişi kayıt olmuştur. Kayıt olan bu öğrenciler 1894/1895 öğrenim yılında ikinci tahsil senelerini okumaktadırlar.

Tablo XIV

1894/1895 Yılı Üçüncü Sınıf Öğrenci Listesi

Üçüncü Sınıf		
Sıra	**Numara**	**İsmi**
1	1	Râfet Efendi
2	2	Remzi Efendi
3	4	Hasan Tahsin Efendi
4	6	Yusuf Ziya Efendi
5	7	Ali Osman Efendi
6	9	Ahmet Efendi
7	10	Mehmet Efendi
8	12	Sadık Efendi
9	13	Raif Efendi
10	14	Tudor Efendi
11	15	Şevki Efendi
12	17	Adnan Efendi
13	18	Hasan Basri Efendi
14	19	Kasti Efendi
15	20	Kâmil Efendi
16	23	Mehmet Ali Efendi
17	24	Agob Efendi
18	25	Nâfiz Efendi
19	26	Kemal Efendi
20	27	Münir Efendi

Kânûn-ı evvel 1310 yılında hazırlanmış olan ders yoklama çizelgesinde Halkalı Ziraat Mektebi öğrencileri okul numaraları ile birlikte verilmektedir. Öğrenciler o sene tahsil gördükleri sınıflarına göre ayrılmışlardır. Mektebin Kânûn-ı evvel 1310 yılındaki öğrenci sayısı birinci sınıfta 37, ikinci sınıfta 31 ve üçüncü sınıfta 20 olmak üzere toplam 88'dir. Bu tablolara göre Halkalı Ziraat Mektebi'nin ziraat eğitimi vermeye başladığı 1892 yılında okula 20 öğrenci kayıt olmuştur. 1893 yılında ise 31 öğrenci kayıt yaptırmış ve okulun 1893/1894 öğrenim yılındaki toplam mevcudu 52 olmuştur. 1894 yılında Halkalı Ziraat Mektebi'ne kayıt olan 37 kişiyle bu sayı 88'e ulaşmıştır.

1906 yılına gelindiğinde ise okulda, 28'i birinci sınıf ve 24'er den 48'i ikinci ve üçüncü sınıf olmak üzere toplam 76 öğrencinin öğrenim gördüğünü bilmekteyiz[177]. Mektebin 1894/1895 ve 1906 yıllarındaki öğrenci sayılarını veren bu iki rakam da, 1884 nizamnâmesinde ücretsiz olarak öğrenim görecek olan öğrenci kontenjanı ve 1903 nizamnâmesinde de yatılı öğrenci kontenjanı olan 90 rakamının altındadır. Her iki tarihteki toplam öğrenci sayılarının da, sadece bâzı statüler için belirlenen kontenjanlardan dahi aşağıda olması bize okulun beklenen ilgiyi görmediği fikrini vermektedir.

Dönemin siyasi olayları dolayısıyla mektebe öğrenci alımında bâzı olağan üstü durumların yaşandığı da olmuştur. Selanik'in Osmanlı Devletinin elinden çıkmasının ardından eğitimleri yarım kalan Selanik Ziraat Mektebi öğrencileri eğitimlerine, Halkalı ve Bursa ziraat Mekteplerinde devam etmek zorunda kalmıştır. Nitekim Selanik'ten gelen öğrencilerin o zaman kadar aldıkları ziraat eğitiminin boşa gitmemesi ve İstanbul'da sefil olmamaları için, 1913 yılında öğrencilerin bir kısmı Halkalı Ziraat Mektebi'ne ve diğer kısmı Bursa Ziraat Mektebi'ne kayıt edilmişlerdir[178].

2. Mektebe Kabûl Edilecek Öğrencilerde Aranan Özellikler

Halkalı Ziraat Mektebi'ne kabûl edilecek öğrencilerde bâzı şartlar aranmaktaydı. Mektebe girebilmek için öncelikli şart idâdi, sultanî veya eğitimleri bu okullara denk olan özel okullardan mezun olmaktı[179]. Bu şartı yerine getiren adaylarda, Halkalı Ziraat Mektebi'ne girmek için başka özel şartlar aranırdı. 1884 tarihli nizamnâmeye göre mektebe girmek isteyen adaylarda dört ayrı şart aranmaktadır. Bunlar; Osmanlı tebaasından olmak, çiftlik, bağ, bahçe sahibi ya da çiftçi çocuğu olmak, on altı yaşından küçük ve yirmi iki yaşından büyük olmamak ve son olarak da herhangi bir hastalık ya da fiziksel sorunu bulunmamaktır[180].

1903 tarihli nizamnâmede mektebe kabûl edilecek öğrencilerde aranan özellikler yine dört tanedir. Bunların ilk ikisi, 1884 nizamnâmesindeki ilk iki madde

[177] 28 Cemâziyel-âhir 1325 (8 Ağustos 1907) tarihli tezkire: T. ZTİ. nr. 3051/61.
[178] 23 Sâfer 1331 (1 Şubat 1913) tarihli irâde: İ. DUİT., nr. 83/21.
[179] 16 Rebiül-evvel 1312 (17 Eylül 1894) tarihli tezkire-i aliyye: Ş.D.. nr. 518/7; Ayrıca BEO. nr. 649/48661; Ziraat Nevsali, sene 1330, s. 319.
[180] *BHAZMN*, s. 109.

ile aynıdır. Son iki madde ise eğitimine sekte verecek herhangi bir hastalığı bulunmamak ve kötü ahlaka sahip olmamak şeklinde belirtilmiştir[181]. Bu şartları sağlayabilen idâdî, sultanî ve eğitimleri bu okulların seviyesinde olan diğer okullardan mezûn olmuş adaylar, mektebe giriş sınavına alınmaktaydı. Mektebe girebilmek için karşılanması kâti olan bu şartlardan başka diğer bâzı konular da bu nizamnâmede açıkça ifade edilmiştir. Bunlardan biri öğrenci seçiminde verilen öncelik konusudur. Nizamnâmeye göre ziraat amelîyat mekteplerinde eğitim görüp, imtihansız olarak Halkalı Ziraat Mektebi'ne girecek olan adaylar arasında, en iyi derece ile mezûn olanlar diğer mezûnlara göre öncelikli olarak tercih edileceklerdir[182]. Nizamnâmede belirtilen bir diğer konu ise ücretli-yatılı ve ücretsiz-yatısız olarak mektebe kabûl edilecek olan öğrencilerin Mekteb-i Sultâni veya Mekâtib-i Mülkiye-i İdâdî'den diploma ile mezûn olmuş olmalarıdır. Eğer öğrenci bu iki okulun herhangi birinden değil de, özel okulların birinden mezûn ise Mekteb-i Sultâni ve Mekâtib-i Mülkiye-i İdâdi'de eğitimi verilen ilim ve fenlerden sorumlu olduğu bir sınava girmek ve yeterli olduğunu bu sınavda ispat etmek zorundaydı[183].

Ancak bâzı durumlarda, mektebe girebilmek için aranan şartlarda müsâmaha gösterildiği de olmuştur. Örneğin 1907 senesinde Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti'ne arzuhâl ile başvuran Necâti Efendi, İdâdi Mektebi'ni tamamlayamadığı halde Halkalı Ziraat Mektebi'ne girmek istediğini belirtmiştir. Yanya İdâdi Mektebi'ni sağlık problemleri nedeniyle son sınıfta terk etmek zorunda kalan Necâti Efendi, babasının çiftlik sahibi olması nedeniyle ziraat eğitimi almak ve babasından sonra çiftliği yönetmek istediğini söylemektedir. Halkalı Ziraat Mektebi Müdüriyetince verilen cevap olumludur. Ancak Necâti Efendi'den bir takım şartları yerine getirmesi istenmiştir. Bunlar; Yanya İdâdi Mektebi'nden bir tasdiknâme almak, tahsilini tamamlayıncaya kadar okul ücretini vereceğine dair bir kefâletnâme vermek ve okula vereceği ilk sene parasının yarısını peşin ödemektir. Necâti Efendi, ancak bu şartları yerine getirdikten sonra okula kabûl edilecektir[184].

[181] *HZOMAN*, s. 1087.
[182] *HZOMAN*, s. 1087.
[183] *HZOMAN*, s. 1088.
[184] 19 Şevval 1325 (25 Kasım 1907) tarihli arzuhâl: T. ZTİ., nr. 3052/66.

Halkalı Ziraat Mektebi'nde ücretsiz-yatılı olarak öğrenim görmek isteyen öğrencilerde bâzı şartlar aranmaktaydı. Ücretsiz-yatılı olarak öğrenim görmek için adayın öncelikle idâdi mekteplerden diploma alarak mezûn olması gerekmekteydi. Bu aday daha sonra mektebe giriş imtihânında yeterli olduğunu göstermek zorundaydı[185]. Ancak bu şartları yerine getirebilen öğrenci Halkalı'da ücretsiz-yatılı statüsünde öğrenim görme hakkına sahip olmaktaydı.

Ancak bâzı özel durumlarda, ücretsiz-yatılı olarak öğrenim görme şartlarının göz ardı edildiğini de söyleyebiliriz. Örneğin 1908 yılında, mektebin ikinci sınıf öğrencisi olan İbrahim Ethem Efendi ücretli olarak girdiği Halkalı Ziraat Mektebi'ne ücretsiz olarak devam etmek istemiştir. İbrahim Ethem Efendi buna gerekçe olarak, babasının vefâtı dolayısıyla mektep ücretini bundan sonra ödeyemeyeceğini göstermiştir. Mektep müdüriyetinin, kendisinin öğrenim görmeye hevesli bir öğrenci olduğunu belirtmesi üzerine nezâret, İbrahim Ethem Efendi'nin ücretsiz olarak okula devam etmesini uygun bulmuştur[186].

3. Mektebe Giriş İmtihânı

Halkalı Ziraat Mektebi'ne girmek isteyen adaylar bir sınava tâbi tutulur ve bu sınav neticesinde başarılı olan adaylar mektepte öğrenim görmeye hak kazanırlardı. Adayların bu sınavda sorumlu olduğu konular okuma, kitâbet, coğrafya, usûl-i a'şâr ve tesbit kurallarıydı. Sınav neticesinde başarılı olup mektebe girmeye hak kazanan öğrencilere mektepte ikinci bir sınav yapılırdı. Yapılan bu ikinci sınavın sonuçlarına göre öğrencilere birer sıra numarası verilerek mektebe kayıtları yapılırdı[187].

1903'te yayımlanan nizamnâmeye göre mektebe giriş sınavının konuları değişmişti ve sınav konularını aritmetik, geometri, matematik, fizik, kimya, coğrafya, Türkçe ve Fransızca oluşturmaktaydı[188].

Ancak, Ziraat Amelîyat Mekteplerinden birincilik veya ikincilikle mezûn olanlar ile idâdi mekteplerinden birincilik ile mezûn olan öğrenciler Halkalı Ziraat

[185] 10 Rebiül-evvel 1328 (22 Mart 1910) tarihli arz tezkiresi: BOA, DH. MUİ., nr. 72/58.
[186] 27 Zil-kâde 1325 (1 Ocak 1908) tarihli arz tezkiresi: T. ZTİ., nr. 3053/61.
[187] *BHAZMN*, s. 110.
[188] *HZOMAN*, s. 1087.

Mektebi'ne sınavsız olarak girebilmekteydi[189]. Şüphesiz ki bu durum Halkalı Ziraat Mektebi'ne olan ilgiyi arttırma amaçlıdır ve o dönemde de tıpkı şimdi olduğu gibi okullarda başarılı öğrenciler için özel kontenjanlar olduğunu gösterir. Bu hem başarıyı teşvik, hem de okula çalışkan öğrenci çekmek için bir yöntemdir. Meselâ 1892 yılında İzmit İdâdi Mektebi'nden birincilik ile mezûn olup Halkalı Ziraat Mektebi'ne sınavsız girebilecek olan öğrencinin Nafia Nezâreti'ne bildirilmesinin istenmesi üzerine, İdâdi Mektep Müdürü son sınıf öğrencilerinin genel sınavlarının henüz yapılmadığını bildirmiştir. Bu nedenle müdür, Halkalı Ziraat Mektebi'ne giriş imtihânının idâdi mektep genel sınavından sonra yapılmasını istemiştir[190]. Nafia nezâreti bu isteği uygun bularak Halkalı Ziraat Mektebi'ne giriş imtihânının, idâdi mektep genel sınavından sonra yapılması yönünde karar almıştır[191].

Halkalı Ziraat Mektebi'nde öğrenim görmek isteyen adaylara, okula giriş imtihânında bâzı durumlarda kolaylık sağlandığı da olmuştur. Meselâ 1911 senesinde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde idâdi ve rüştî derecesinde eğitim görmüş olan on sekiz Ermeni öğrenciye, girmek istedikleri Halkalı, Selanik ve Bursa ziraat mektepleri ile Baytar, Orman ve Sanâyi mekteplerinin giriş imtihânlarında kolaylık gösterilmesi istenmiştir. Bahsedilen mekteplerde ücretsiz-yatılı olarak öğrenim görmek isteyen adayların, Ermeni olmalarından kaynaklı Osmanlıca'yı çok iyi bilmedikleri ifâde edilmektedir. Bu nedenle Ermeni Patrikliği tarafından, bahsedilen on sekiz Ermeni adaya mektebe giriş imtihânında kolaylık gösterilmesi istenmiştir. Maarif Nezâreti tarafından bu istek uygun görülmüş ve adaylara Osmanlıca konusunda kolaylık sağlanması istenmiştir[192].

Halkalı Ziraat Mektebi giriş sınavı, İstanbul'da bulunan ve imtihân yapmaya müsâit bir okulda gerçekleştirilirdi. Bununla ilgili olarak 1892 yılında Halkalı Ziraat Mektebi'ne giriş sınavının Mekteb-i Mülkiye-i Şahâne'de yapılmak

[189] 23 Şevval 1309 (21 Mayıs 1892) tarihli Sadârete gönderilen arz tezkiresi: MF. MKT., nr. 143/15. 1884 nizamnâmesinde yer almayan bu durum, 1903 nizamnâmesinde belirtilmiştir: *HZOMAN*, s. 1087.
[190] 23 Şevval 1309 (21 Mayıs 1892) tarihli Sadârete gönderilen arz tezkiresi: MF. MKT., nr. 143/15.
[191] 16 Zil-kâde 1309 (12 Haziran 1892) tarihli tezkire: MF. MKT., nr. 143/29.
[192] 12 Şevval 1329 (6 Ekim 1911) tarihinde Maarif Nezâreti'ne gönderilen arz tezkiresi: MF. MKT., nr. 1175/51.

istendiğini görmekteyiz[193]. Mülkiye Mektebi'nin uygun olan bir sınıfında yapılmak istenen sınav, eğer Temmuz veya Ağustos aylarında gerçekleştirilecek ise mektebin uygun olduğu belirtilmiştir. Temmuz veya Ağustos ayları dışında yapılacak olan bir sınav için ise Mülkiye Mektebi'nin uygun olmadığı ifâde edilmiş ve sınav bu aylar haricinde gerçekleştirilecek ise Dar'ül-muallim'de yapılmasının daha uygun olacağı belirtilmiştir.

İdâdi, rüştî ve eğitimleri bu okulların eğitimleriyle aynı seviyede olan özel okullardan mezûn olmuş olan adayların gireceği Halkalı Ziraat Mektebi'ne giriş sınavında başarılı olup, okulda öğrenim görmeye başlayanlar askerlik hizmetinden de muaf tutulmaktaydılar. 1895 yılında Halkalı'da eğitim gören bâzı öğrencilerin askere alınması gündeme geldiğinde, Orman ve Maden ve Ziraat Nezâreti tarafından bunun aksi yönünde istekte bulunulmuştur. Nezâretçe yapılan açıklamada mekâtib-i âliyeye girmeden önce ismine kurâ isâbet edenlerin askere alınması gerektiğine karşın, mekâtib-i âliyeye girdikten sonra ismine kurâ isâbet eden öğrencinin askerlik hizmetinden muaf tutulacağı kararı hatırlatılmıştır. Bu nedenle Halkalı'da öğrenim görmekte olup, ismine kurâ isâbet eden öğrencilerin askerlik hizmetinden muaf tutularak öğrenimlerine devam etmeleri gerektiği belirtilmektedir[194].

B. EĞİTİM-ÖĞRETİM

1. Öğrenim Süresi

Mektepte öğrenim gören öğrencilerin tamamlamak zorunda oldukları tahsil süreleri, zaman zaman değişiklik göstermiştir. Ancak bu konuya geçmeden önce, bir ders yılının hangi aylar arasında olduğunu açıklamak gerekir. Aşağıda da açıklayacağımız tahsil sürelerinde kastedilen bir ders yılı, Ekim ayının başından Ağustos ayının sonuna kadardır[195].

---

[193] 23 Ramazan 1309 (21 Nisan 1892) tarihinde Maarif Nezâreti'ne gönderilen arz tezkiresi: MF. MKT., nr. 139/85.
[194] 16 Zil-kâde 1313 (29 Nisan 1896) tarihli tezkire-i aliyye: Ş.D., nr. 522/32.
[195] *HZOMAN*, s. 1087.

1884 tarihli nizamnâmede, Halkalı Ziraat Mektebinin öğrenim süresi üç yıl olarak kararlaştırılmıştır[196]. Ancak mektebin ziraat kısmının eğitim vermeye başlamasından iki yıl sonra, yani 1894 yılında Orman ve Maden ve Ziraat Nezâreti tarafından tahsil süresi bir yıl arttırılarak dört yıla uzatılmak istenmiştir. Buna karşılık nezârete verilen cevapta, Halkalı'da öğrenim gören öğrencilerin istenilen derecede yeterli olmaları için mekâtib-i idâdi ve rüştî mezûnlarından öğrenci alınmasının gerektiği hatırlatılmıştır. Bunun için taşrada bir çok idâdi mektebi açıldığı belirtilmiş, açılan bu idâdi mekteplerinden çıkacak olan öğrencilerin Halkalı Ziraat Mektebi'ne alınmaları gerektiği ifâde edilmiştir[197]. Ancak buna karşılık Orman ve Maden ve Ziraat Nezâreti tarafından, idâdi mekteplerden iyi derecede mezûn olanların mülkiye, tıp, hukuk gibi mesleklere yöneldiklerine dikkat çekilir. Halkalı'ya başvuran adayların ise istenilen düzeyde olmadığı ve Halkalı Ziraat Mektebi'nin ders programının ağır olmasından kaynaklı bu öğrencilerin zorlandığı belirtilmektedir. Nezâret bu durumun önüne geçmek ve Halkalı'dan mezûn olacak olan öğrencilerin donanımlı olmaları için mektebin öğrenim süresinin dört yıla uzatılmasını istemiştir. Öğrenim süresine eklenecek olan bir yıl içinde riyâziye, ulûm-ı tabîiyye, mevâlid-i selâse, kitâbet-ı Türkiyye ve lisân-ı Fransevi gibi derslerin takviye edilmesi istenmektedir[198].

Halkalı Ziraat Mektebi'ne başvuran adayların yeterli derecede görülmemesinden başka, Orman Mektebi ile birleştirilmesinden dolayı müfredata ormancılık ile ilgili derslerin eklenmesi ve Halkalı'da okuyan öğrencilere bir dereceye kadar baytarlık eğitiminin de verilmesi nedeniyle öğrenim süresi dört yıla çıkarılmak istenmiştir. Ağırlaşan bu ders programını, öğrencilerin üç senede tahsil etmekte zorlandıkları belirtilmiş ve bunun sonucu olarak da ilk başta Halkalı Ziraat Mektebi'nin eğitimine bir hazırlık sınıfı eklenmesi düşünülmüş, ancak daha sonra bir hazırlık sınıfı yerine mevcut öğrenim süresine bir yıl daha eklenerek 1895 yılı itibâriyle öğrenim süresinin dört yıla uzatılmasına karar verilmiştir[199].

---

[196] *BHAZMN*, s. 108.
[197] 12 Cemâziyel-evvel 1312 (11 Kasım 1894) tarihli Meclis-i Vükela mazbatası: M.V., nr. 82/16.
[198] 16 Rebi'ül-evvel 1312 (17 Eylül 1894) tarihli tezkire-i aliyye: Ş.D., nr. 518/7.
[199] 10 Muharrem 1313 (3 Temmuz 1895) tarihli Şurâ-yı Devlet mazbatası: BEO., nr. 649/48661; Ayrıca Ş.D., nr. 520/15.

Halkalı Ziraat Mektebi'nin öğrenim süresinin 1895 senesinden itibâren dört yıl olarak değiştirilmesi, 1903 tarihli Halkalı Ziraat ve Ormancılık Mekteb-i Âlisi Nizamnâmesinde de belirtilmiştir[200]. Öğrenciler diploma ile okuldan mezûn olabilmek için dört yıllık ziraat eğitimini tamamlamak zorundaydılar.

1895 yılından itibâren dört sene olan Halkalı Ziraat Mektebi'nin öğrenim süresi, 1920 yılında üç seneye düşürülmüştür. Bu tarihte okulda yapılan bâzı çalışmalardan ve öğretmen atamalarından duyduğu rahatsızlığını dile getiren Cevat Rüştü, okulun öğrenim süresinin üç yıla indirilmesinin de yanlış bir uygulama olduğunu belirtmektedir[201]. Halkalı Ziraat Mektebi'nde gördüğü yanlışlıkları ifâde eden Cevat Rüştü, isim vermemekle birlikte dönemin okul müdürü hakkında bâzı önemli dersleri kaldırttığı, kimi derslerin hocalarını değiştirdiği, kendi maaşına yüksek derecede zam istediği, mektepte görevli bâzı memurları sebepsiz yere işten çıkardığı gerekçeleriyle okulun ıslah edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Eğitim süreleri içerisinde sadece bir hastalığa mâruz kaldıkları takdirde, okul doktorunun belirleyeceği süre müddetince eğitimlerine ara verebilirlerdi. Nitekim 1907 yılında birinci sınıf öğrencilerinden Ömer ve Servet efendilere hastalıkları nedeniyle, okulun doktoru tarafından birer ay müddetle hava değişimi için rapor verilmiştir[202]. Ancak, eğer öğrencinin hastalığı yada fiziksel durumu eğitimini tamamlamaya engel oluyorsa, o öğrencinin kaydı okuldan alınırdı. Mesela eğitimini tamamlamaya mâni olacak derecede zayıf olan Cevdet Efendi'nin mektebe devam etmesinin uygun görülmemesi buna bir örnek teşkil etmektedir[203].

Sağlık sorunları dışında, okulu kendi istekleri ile terk eden öğrenciler de bulunmaktaydı. Bu öğrencilerden, okulda bulundukları süre içerisinde kendilerine yapılan masraf bedeli tahsil edilirdi. 1905 yılında mektebe ücretli olarak kayıt olan Refet Efendi, yedi ay boyunca okulda öğrenim gördükten sonra okuldan ayrılmıştır. Bunun üzerine kendisinden bu yedi ay tutarında ki okul ücreti ve verilen elbiseler bedeli olan 1.250 kuruş tahsil edilmiştir. On ay olan bir ders yılından, sadece Refet

[200] *HZOMAN*, s. 1087.
[201] Cevat Rüştü, "Halkalı'nın Islahı Meselesi", **Yeni Ziraat Gazetesi**, 1 Teşrin-i Evvel 1336 (1 Ekim 1920), S. 6, s. 1-2.
[202] 31 Mart 1323 (13 Nisan 1907) tarihinde Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti'ne gönderilen arz tezkiresi: T. ZTİ., nr. 3047/21; T. ZTİ., nr. 3047/9.
[203] 6 Zil-kâde 1325 (11 Aralık 1907) tarihli arz tezkiresi: T. ZTİ., nr. 3053/58.

Efendi'nin okulda bulunduğu yedi ayın ücreti tahsil edilmiştir. Geri kalan üç ay için ise para alınmamıştır[204].

2. Okutulan Dersler ve İçerikleri

Halkalı Ziraat Mektebinde okutulan dersler teorik ve pratik olmak üzere iki yönlüdür. Teorik derslerde, ilgili konular sınıflarda öğrencilere öğretilmekteydi. 1884 tarihli Büyük Halkalı Amelîyat-ı Ziraat Mektebi Nizamnâmesinde teorik olarak öğrencilere öğretilecek olan dersler hakkında bilgi verilmektedir. Toplam sekiz adet olan teorik dersler şöyle belirtilmektedir;

Tablo XV

B.H.A.Z.M.N.'ne Göre Öğrencilere Teorik Olarak Gösterilecek Olan Dersler[205]

Türkçe
Arazi ve Ziraate Bağlı Kânunlar
Usûl-i A'şârî ve Aritmetik
Yer Ölçümü ve Zemin Düzleme Teknikleri
Fizik
Meteoroloji
Kimya
Ziraat

Pratik olarak eğitimi verilecek olan ders konuları ise teorik derslere oranla daha fazla yer kaplamaktadır. Toplam 23 adet olan pratik kısmı ders konuları aşağıdaki gibidir.

Tablo XVI

B.H.A.Z.M.N.'ne Göre Öğrencilere Pratik Olarak Gösterilecek Konular[206]

Sebze Bahçesi	
Meyve Bahçesi	Bahçıvanlık
Ağaç Budamak	
Ağaç Aşılamak	

[204] T. ZTİ., nr. 3047/8.
[205] *BHAZMN*, s. 111-112.
[206] *B.H.A.Z.M.N*, s. 112-113.

Bağ Yetiştirmek	
Budamak	Bağcılık
Aşılamak	

Dut Bahçesi ve İpek Böceği Yetiştirmek
Orman Oluşturma
Hayvan Koşmak
Çift Hayvanına Bakmak
Çift Sürmek

B.H.A.Z.M.N.'ne Göre Öğrencilere Pratik Olarak Gösterilecek Konular

Tohum Ekmek
Mahsûlat Toplamak
Keten ve Kenevirden Tel Yapmak
Koyun Kırkmak
Çiftlik Arabası ve Ziraatçilik İşlerinde Kullanılan Âlet-Edevâtın Kullanımı
Hayvanlara Bakmak ve Cins ve Özelliklerini Belirleyebilmek
Hayvanların Yaşını Belirleyebilmek
Hayvanları Tedavi Edebilmek
Tereyağı ve Peynir Yapmak
Ziraat Âlet-Edevâtının Tamiri
Ziraat Defteri Tutmak

Öğrencilerin alacakları pratik derslerin uygulama kısmı, mektebe bağlı bulunan numûne çiftliğinde yapılmaktaydı. Ancak Halkalı Ziraat Mektebi'nin, Orman Mektebi ile birleştirilip, öğrenim süresinin de dört seneye çıkarılmasıyla birlikte üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencileri numûne çiftliği hâricinde de uygulamalı olarak eğitim almaya başlamışlardı. Halkalı Ziraat Mektebi üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencileri, orman derslerinin pratik olarak gösterilmesi için her sene hocalarıyla beraber Beykoz ormanlarına gönderilirlerdi. Beykoz ormanında yapacakları orman tatbikâtının ardından bu sefer yine hocalarıyla beraber bağcılık tatbikâtı için Erenköy'de bulunan bağlara gönderilirlerdi. Bu pratik eğitimlerin masrafı, öğrencilere ormanlarda uygulama yaptırılması ve fidanlık tesisi için

nezâret bünyesinde ayrılmış bulunan senelik 14.500 kuruşluk tahsisattan karşılanmaktaydı[207].

Halkalı Ziraat Mektebi'nin ziraat kısmının açıldığı sene olan 1892 yılına ait, derslerin hangi senelerde toplam kaç ders saatinde verileceği ve bu dersleri hangi hocaların vereceği gösterilmiştir[208]. Bu tabloya göre Halkalı Ziraat Mektebinde eğitim şu şekilde olacaktır:

Tablo XVII

Halkalı Ziraat Mektebi'nin 1892 Senesine Ait Ders Konuları, Ders Saatleri ve Hocaları

Ders Adı	Öğretmen Adedi	Kaç Sene Okutulacağı	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Öğretmen Adı
İlm-i Hesap (Aritmetik), İlm-i Cebir (Matematik, Fen-i Mihanik (Mekanik İlmi), İlm-i Hendese (Geometri), Fen-i Mesahâ-i Zemin (Zemin Ölçümü), Resm-i Hattı	1	2	80	64		Edhem Bey
İlm-i Kimya-yı Umûmi ve Zirâi	2	3	64	32	32	Arif Bey
Fen-i Ziraat	3	3	48	48	32	Ağaton Efendi
Bağçevanlık ve Fen-i Eşcâr-ı Mesmûre (Meyve Ağaçları Fenni) ve Ormancılık	4	3	32	32	64	Mazhar Bey
İlm-i Hendese-i Ziraat (Ziraat Teknolojileri Bilimi) ve Tathir-i Arazi ve Saki ve İrvâ (Sulama ve Suya kandırma)	5	3	32	32	32	Aram Efendi
Hayvanat-ı Muzıra ve Nafia ve Arıcılık ve İpekçilik	6	2		32	32	Zakaryan Efendi
İlm-i Nebâtât (Botanik)	7	2	48	48		Hüdâverdi Efendi
İlm-i Hikmet-i Tabîiyye (Fizik) ve İlm-i Alâim-i Ceviyye (Meteoroloji)		2	64	32		Hüdâverdi Efendi
Madeniyat ve İlm-i Tabakâtü'l-Arz (Jeoloji)		2		32	32	Hüdâverdi Efendi

[207] 1 Rebiül-evve 1323 (6 Mayıs 1905) tarihli arz tezkiresi: T. ZTİ., nr. 3044/56; T. ZTİ., nr. 3047/23; T. ZTİ., 3048/41.
[208] Y. A. HUS. nr. 265/153.

Ders Adı	Öğretmen Adedi	Kaç Sene Okutulacağı	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Öğretmen Adı
Usûl-i Muhasebe-i Zirâi ve Coğrafya-yı Zirâi	8	2		32	32	
İlm-i Hayvanat ve Fen-i İdâre-i Mevâşi	9	3	32	64	32	İstirati Efendi
Ziraate ve Araziye ve Ormanlara Müteallik Kavânin ve Nizâmat	10	1	48			Şevki Efendi
İlm-i Servet (İktisat) ve İlm-i İdâre-i Ziraat	11	2		64	32	
Sanâyi-i Zirâi (Ziraate Bağlı Sanatlar)	12	1			64	
Bağcılık	13	1			32	
İlm-i Hıfz-ı sıhhat (Sağlığı Koruma)	14	1			32	
Lisân-ı Fransevî	15	3	64	32	32	Baytar Mektebi Tarafından Tedris Olunacaktır
Fen-i Furûsiyyet[209]	16	1	32			Baytar Mektebi Tarafından Tedris Olunacaktır
Fen-i Baytâri	17	1			48	Baytar Mektebi Tarafından Tedris Olunacaktır
Toplam	17	3	544	544	528	

1909 yılında Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti ile Maarif Nezâreti arasında geçen yazışmalarda, Halkalı Ziraat Mektebi'nin âli düzeyde bir okul olduğunu ispat etmek için Maarif Nezâretine, mektebin ders programı gönderilmiştir. Gönderilen bu ders programına göre Maarif Nezâreti, Halkalı Ziraat Mektebi'nin yüksek düzeyde bir okul olmadığı kanaatine varmıştır. Ancak okulun, Osmanlı Devleti

[209] Furûsiyyet: At yetiştirip terbiye etmek ve binmek ilmi. Şemseddin Sami, **Kâmus-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul 2004, s. 993.

içinde ziraî alanda en iyi eğitimi veren okul olduğu belirtilmiş ve bu nedenle de dereceye girenlere madalya verilmesi uygun görülmüştür[210].

Kitap şeklinde olan ders programının basım tarihi 1894/1895 (1312), yani okulun ziraat eğitimine başlamasından iki yıl sonradır. Bu kitapta, Halkalı Ziraat Mektebi'nde okutulan derslerde hangi konuların işleneceği ve bâzı derslerde belirtilmemekle birlikte derslerin hangi seneler ve kaçar saat okutulacakları ayrı ayrı gösterilmiştir[211]. 1894/1895 yılından 1909 yılına kadar aynı ders programı uygulanmış olmalıdır. Yalnız 1894 tarihinde Halkalı Ziraat Mektebi'nin tahsil süresi üç yıl olarak göründüğünden, ders saatleri ve seneleri ona göre ayrılmıştır. Derslerin aynı olmakla birlikte saatlerinin ve öğrenciye hangi yıllarda verileceğinin değişmiş olması muhtemeldir. Maarif Nezâretine gönderilen ders programına göre Halkalı Ziraat Mektebi'nde okutulan dersler ve içerikleri aşağıda sıralanmıştır.

a. Fenn-i Ziraat (Ziraatçilik İlmi)

Fenn-i Ziraat dersi birinci ve ikinci sene kırksekizer, üçüncü sene ise otuziki saat olmak üzere toplam yüzyirmisekiz saat okutulmaktaydı. Ders kapsamında okutulacak konuların bâzıları şöyle belirtilmişti; Fen-i ziraatin târifi, toprakların özellikleri, arazi, toprakların sınıflandırılması, otlak ve çayırlar, hayvanî ve madenî gübreler, ark kazma ve su akıtma ile toprağı meyilli hale getirme amelîyatları, toprağın tarıma hazır hale getirilmesi, çayırlarda olan bitkiler, sûni çayırlar, doğal çayırlar, lifli bitkiler, boya üretilen bitkiler ve kokulu bitkiler.

Bu konuların yıllara göre dağılımı ise şöyledir:

---

[210] 27 Sâfer 1327 (20 Mart 1909) tarihli arz tezkiresi: MF. MKT., nr. 1108/17 ve bu evrakın içinde bulunan kitap: **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, İstepan Matbaası, İstanbul 1312 (1894/1895).

[211] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 3-112. Toplam 112 sayfa olan kitabın 3-7. sayfalarında Fenn-i Ziraat, 8-18. sayfalarında Fenn-i Mevâşi, 19-27. sayfalarında İlm-i Servet-i Ziraîye, 28-33. sayfalarında İlm-i Hendese-i Ziraîye, 34-41. sayfalarında İlm-i Nebâtât, 42-48. sayfalarında Orman Fenni, 49-58. sayfalarında Kimya-yı Umûmi, 59-64. sayfalarında Sanayi-i Ziraî, 65-72. sayfalarında Kavanin-i Ziraîye, 73 ve 74. sayfalarında Bahçıvanlık, 75-78. sayfalarında İlm-i Mâden, 79-82. sayfalarında Hikmet, 83. sayfasında İlm-i Alaim-i Ceviyye, 84-90. sayfalarında Fenn-i Mihanik, 91-97. sayfalarında Fenn-i Mesaha-i Arazi ve Harita Ahzı Usûlü, 98-100. sayfalarında İlm-i Cebir, 101-104. sayfalarında İlm-i Hendese-i Nazâriye, 105-107. sayfalarında Hıfz-ı Sıhhat, 108 ve 109. sayfalarında Fenn-i Baytari-i Umûmi ve 110-112. sayfalarında Bağcılık dersleri hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca 112. sayfada Kitabet-i Resmiyye ve Lisân-ı Fransevi ders adları geçmektedir.

Birinci sene, fenn-i ziraatin maksat ve önemi hakkında bilgi verildikten sonra ziraat ile sanayi arasındaki fark anlatılmaktaydı. Ziraatte kullanılan ilim ve fenlerden bahsedilerek, ziraatçiliğin ortaya çıkışı, yayılması ve çeşitli devirlerde geçirdiği değişimler hakkında bilgi verilmekteydi. İklim, güneş ışığı, sıcaklık, rüzgârlar ve yağmurların bitkiler üzerindeki etkileri birinci sene anlatılan konular arasında bulunmaktaydı. Bunlardan başka toprakların özellikleri, işlenebilen topraklar ve bu toprakların kuvvetlendirilmesi, işlenmesi mümkün olmayan topraklar ve bunun nedenleri üzerinde durulurdu. Toprakların rutubetinin korunması, ısınma ve soğuması, toprakların kimyevî özellikleri, soğuma kuvvetleri ve havada bulunan gazları soğurması, arazi, topraklar, toprakların teşekkülü, erozyona uğrayan topraklar, toprağın içinde bulunan organik maddeler ile killi, kireçli, humuslu topraklar ve bu toprakların bitkilere olan etkisi, fosfor, potas ve magnezyum gibi elementler anlatılmaktaydı. Toprak çeşitleri hakkında da bilgi verilirdi. Bununla ilgili olarak killi, kireçli, humuslu, granitli ve volkanik topraklar, toprakların kuvvetlendirilmesi ve ıslah edilmesi konuları işlenmekteydi. Bitkiler için uygun olan topraklar, alt ve üst katmanda yer alan topraklar, bunların çeşitleri ve kuvvetlendirilmesi, kükürtlü topraklar ve verimsiz toprakların ıslah yöntemleri de ders konuları arasında yer almaktaydı. Verimsiz toprakların iyileştirilme yöntemleri de ders konuları arasındaydı. Buna göre teklis[212] yöntemi ile toprağın iyileştirilmesi, bu usûllerin tatbiki ve bitkilere olan etkileri, yumuşakçaların kabuklarının ziraatte kullanılmaları, gübreler ve gübrelerin ziraatteki önemi, bitkisel, hayvansal ve madenî gübreler, bitkisel gübrelerden kara ve su bitkilerinden elde edilen gübreler, zeytin ve üzüm küspesi ile çürümüş ve bozuk tohumların gübre olarak kullanılması, hayvani gübre olarak hayvan leşlerinden elde edilen gübreler, balık gübresi, taze ve kurumuş kan, kıl, tüy, yün, tırnak, boynuz, yağhane kırıntıları ile güvercin, tavuk ve ipek böceği gübreleri anlatılmaktaydı. Ayrıca çiftlik hayvanlarından olan kara sığır, at ve koyundan üretilen gübreler de bahsi geçen konular arasındaydı. Hayvani gübreler anlatıldıktan sonra, toprağın cinsine göre bunların hangi mevsimde ve ne kadar kullanılacağı hakkında da bilgi verilmekteydi. Madenî gübreler bahsinde ise fosfatlar, süper fosfatlar, kemik tozu,

[212] Teklis: Kireçleştirme. Ferit Develliođlu, **a.g.e.**, s. 1067.

potaslı ve amonyaklı gübreler ile yine bunların hangi mevsimde ve ne kadar verilecekleri hakkında bilgi verilmekteydi[213].

İkinci sene işlenen konular arasında toprağın işlenmesi yer alıyordu. Toprağa ark ve kuyu açmak ile toprağa eğim verme gibi işlemler ve bu işlemlerin faydaları, toprağın ziraate hazırlanması, toprağın tarıma hazırlanmasının amacı, insan eliyle, hayvan yardımıyla veya makine vasıtasıyla bu işlemlerin nasıl yapıldığı, nadas yöntemi, toprağın cinsine ve ekilecek olan bitkiye göre hafif, orta ve derin nadaslar, nadas bozma, toprak cinsine göre hangi mevsimlerde nadasa bırakılmak üzere sürülmesi gerektiği, nadas oluklarının hangi yönde olması gerektiği ve dinlendirme teknikleri, tarlaların tırmıklama ve çapalama işlemleri ile bu işlemlerde kullanılacak olan alet ve edevat bulunmaktaydı. Toprağa ekilecek hubûbat kısmında yaz ve kış buğdayı, arpa, çavdar, yulaf, pirinç, mısır, darı, süpürge otu, kuş otu, bakla burçak, fiğ, nohut ve şeker kamışı çeşitleri ile bunların ziraati hakında da bilgi veriliyordu. Ayrıca bu bitkiler için elverişli olan iklim, toprak ve bitkilerin hangi mevsimde ekileceği, bitkilerin ekiminde dönüm başına atılan tohum miktarları, ekilme usûlleri, bakımı, bu bitkilerde görülen hastalıklar ve bu hastalıklardan kurtulma yolları da anlatılmaktaydı. Hastalıklar dışında bitkilere zarar veren fare, çekirge gibi haşereler ve bu haşerelerden kurtulma yöntemleri de anlatılan konular arasında bulunmaktaydı.

Patates, yer elması, pancar, havuç gibi yumru köklü bitkilerin ziraati de ikinci sene anlatılan konular arasındaydı. Bu bitkilerin ziraat usûlleri, iklimi, toprağı, ekilme teknikleri ve hangi mevsimde ekilecekleri, bakımı, bu bitkilerde görülebilecek olan hastalıklar ve hastalıklardan kurtulma yolları, hasat zamanları, topraktan çıkarılma yöntemleri ve muhafazası da öğrencilere anlatılan konular arasında yer almaktaydı[214].

Üçüncü senenin ana konularından biri çayırlardı. Çayırların tarifi, sürekli ve dönemsel çayırlar, bunların çeşitleri ve iklimin çayırlara olan etkisi, çayırlarda yetişen bitkiler, çayır oluşturulacak olan arazinin seçimi, arazinin uygun hale getirilmesi, tohum seçimi, dönüm başına atılan tohum miktarı, çayırlarda görülen hastalıklar ve hastalıklardan kurtulma yolları, çayırlarda bulunan haşereler ve

[213] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 3-5.
[214] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 5-6.

bunların itlafı, çayırların gübrelenmesi ve sulanması, çayırlarda yetiştirilen otun el ve makine ile biçilmesi, muhafaza edilmesi ve balya yapma teknikleri gibi konular işlenmekteydi. Bunlardan başka sürekli ve dönemsel meralar, sûni çayır ve yoncalık oluşturulması ile bunlar için uygun olan iklim, toprak, tohum miktarı, ekilmesi, gübrelenmesi, bakımı, biçme ve muhafaza teknikleri de öğrencilere okutulan dersler arasında bulunmaktaydı.

Susam, haşhaş, keten gibi yağlı bitkiler, pamuk, kenevir gibi lifli bitkiler, kökboya, çivit gibi boya yapımında kullanılan bitkiler ve tütün, şerbetçi otu ve anason gibi kokulu bitkiler de üçüncü senede gösterilmekteydi. Yağlı, lifli, boyalı ve kokulu bitkiler hakkında bilgi verildikten sonra bu bitkilerin iklimi, toprağı, tohum miktarı, toplanması ve muhafaza edilmesi usûlleri de öğretilmekteydi. Ayrıca bu bitkilerde görülen hastalıklar ve haşereler ile bunların itlafı yöntemleri de işlenen konular arasındaydı. Örnek verilmemekle beraber bu bölümde, nöbetleşe yapılan ziraatin tarifi ve önemi hakkında bilgi verileceği de belirtilmiştir[215].

b. Fenn-i Mevâşi[216]

Bu dersin toplam kaç saat görüleceği ya da hangi yıllarda görüleceği hakkında bilgi verilmemiştir. Ancak 1892 tarihli ders listesinde *ilm-i hayvanat ve fen-i idâre-i mevâşi* adında bir ders bulunmakta ve bu ders birinci ve üçüncü sene otuzikişer, ikinci sene ise altmışdört olmak üzere toplam yüzyirmisekiz saat olarak görünmektedir[217]. Hayvanların beden yapısı, hareket organları, hazım organları, teneffüs organları, hayvanlarda kan dolaşımı, hayvanlarda cilt, kıl, tüy, üreme organları, cinsleri, zoolojik sınıflandırma, ırklarına göre üreme kuralları, çoğaltma usûlleri, at, sığır, dana, koyun, keçi, kuzu ve oğlak ile sürülerin idâresi bu ders kapsamında gösterilecek olan konulardır. Bahsi geçen bu konular üç kısım hâlinde öğrencilere anlatılmaktaydı.

Birinci kısımda fenn-i mevâşinin tarifi yapıldıktan sonra tarihi süreçteki gelişimi ve kısımları hakkında bilgi verilmekteydi. Ardından hayvanların ıslahı, doku ve organlarının tarifi, hücre ve iskelet yapıları, bel kemiği ve kafatası

[215] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 6-7.
[216] Mevâşi: Koyun, keçi, inek, öküz gibi hayvanlar.
[217] Y.A.HUS. nr. 265/153.

anlatılmaktaydı. Bunun ardından hayvanların hareket organları bahsi gelmekteydi. Hayvanların hareket organlarının tarifi, dört ayaklı hayvanların hareketi, yürüyüş, bedenin ileriye sevki, merkez ağırlığın yer değiştirmesi, atlama, sıçrama, şaha kalkma, gerilme, dört nal hareket etme, dört nalda ayak değişimi ve koşum takımları hakkında öğrencilere bilgi verilmekteydi. Ağız, dil, mide, pankreas gibi hazım organlarının tarifi, şekli, bünyesi ve görevleri, teneffüs organları, gırtlak, nefes borusu gibi teneffüs organları ile göğüs boşluğunun tarifi ve bulunduğu mevkî, teneffüsün görevi ve teneffüs için lazım olan hava miktarı, dolaşım sistemi, hayvanların kalp ve damar gibi dolaşım organları, dolaşım organlarının mevkî ve şekillerinin tarifi, boşaltım sistemi, hayvanların böbrek, mesane ve idrar yolu gibi boşaltım organ ve sistemlerinin mevkî, şekil ve bünyeleri, hayvanların sinir sistemi, sinir sisteminin görevleri ve özellikleri, duyu organları, deri, saç, pul, tüy, gibi hayvanların duyu almasını sağlayan organlar ile bu organların önemi, korunması, bakımı, kırkılması ve temizlenmesi usûlleri, hayvanların üreme organları ve gebelik süreleri gibi konular da bu bölümde anlatılan diğer konular arasındaydı[218].

İkinci kısımda kalıtım tarif edildikten sonra hayvanların cinslerine göre kalıtım özellikleri ve anneden yavruya geçen özellikler hakkında bilgi verilmekteydi. Daha sonra hayvanları sınıflama kuralları, familya, cins ve neslin tarifi, hayvanların sınıflandırılması, ırkların yayılma kuralları, ırkın teşkili anlatıldıktan sonra coğrafya ve iklim özelliklerine göre ırkların yayılmaları anlatılmaktaydı. Çoğaltma usûlleri, hayvanların çiftleştirilmesi ve çoğaltılması bu kısımda anlatılan bir başka konuyu oluşturmaktaydı. Bunların hâricinde hayvanlardan yararlanma yolları, bunun usûlleri ve genel kuralları, genel ağıl ve inekhâneler, müsâbakalar ve hayvanların teşhir edilmesi, zooloji ve zootekni usûllerine göre hayvanların sıralanması, teknik terimler ve sıralama cetveli ikinci kısımda anlatılan konular arasında bulunmaktaydı.

Üçüncü kısımda çiftlik hayvanlarından at, eşek, sığır, koyun ve keçi ayrı ayrı ele alınmıştır. At ve eşekler Mısır, Avrupa, Asya, Afrika, İngiltere gibi ırklara ayrılarak incelenmekte ve çoğaltılmaları, ıslah edilmeleri ve genel kuvvetleri hakkında bilgi verilmekteydi. Sığırlar Hollanda, Almanya ve İrlanda gibi ırklara

[218] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 8-12.

ayrılarak incelenirdi. Sığırların etinden, sütünden ve kuvvetinden yararlanma şartları, çoğaltılmaları, süt ineklerinin seçimi, koşu öküzlerinin seçimi konuları öğrencilere öğretilmekteydi. Koyun ve Keçilerin Avrupa, Asya ve Afrika ırkları tanıtılmaktaydı. Koyun ve keçilerin çoğaltılması ile et, yün ve süt üretiminin şartları ve süt sağma konuları anlatılmaktaydı. Ayrıca sürülerin idâresi, çoban, köpekler, sürünün yerinin değiştirilmesi ve kışlatma konuları da bu ders kapsamında gösterilen diğer konu başlıklarını oluşturmaktaydı[219].

c. İlm-i Servet-i Ziraîye (Ziraî İktisat)

Bu ders birinci, ikinci ve üçüncü senelerde otuzikişer saat olmak üzere toplam doksan altı saat olarak verilmekteydi. Yıllara göre ders konuları ise şu şekildeydi;

Birinci sene konuları ilm-i servet dersine giriş mâhiyetinteydi. Konular kendi içinde dört kısıma ayrılmaktaydı. İlk kısımın konuları arasında değer ve servetin tarifi, bölümleri, servet getiren ve getirmeyen işler, rekâbet usûlünün önemi ve sanayîye olan etkisi, iş bölümünün kökeni, kuralları ve sanayiye olan etkisi ile Osmanlı Devleti'nde yürürlükte olan nizâmat bulunmaktaydı. Ayrıca bundan başka sanatın tarifi ve içeriği, sanayide servet üretmenin usûlleri, sanayinin kısımları, mülkiyet hakkı ve içeriği, emlak ve araziden tasarruf etme, sermaye, maddi ve mânevi sermaye, sabit sermaye ile dolaşım hâlindeki sermayenin kullanımı, sermaye ile iş arasındaki ilişki, makineler, makinelerin iş üzerindeki etkileri ve bu etkilerden olumsuz olanlarının def edilmesi konuları da ilk kısım derslerin konuları arasında yer almaktaydı.

İkinci kısımın konuları ise *servetin dolaşımı* başlığı altında toplanmıştı. Bu başlık altında kıymet ve fiyatın tarif ve içeriği, kıymet ile fiyat arasındaki fark, arz-talep kuralı ve bu kuralın fiyata yansıması, paranın servet dolaşımındaki etkisi, servetin paradan ibâret olmadığı, arz-talep kuralının paraya uygulanması, para ile altın ve gümüş arasındaki oran, banka tahvili gibi evrakların paraya nazaran olumlu yönleri, mâli itibar, çek ve senet hakkında bilgi, itibârın ticarî buhranlara etkisi, bankalar, bankaların tarif ve çeşitleri, Fransa ve İngiltere bankaları, nakliye yolları ve bunların sanayi ve mahsûlata olan etkisi, demiryolu ve kanalların devlet veya

[219] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 13-18.

şirketlerce inşâ edilmesi, değiş-tokuş, değiş-tokuş kuralının önemi ve sonuçları, değiş-tokuş kuralının mahsûlat üzerindeki etkisi, iç ticaret, dış ticaret ve gümrükler, ticari antlaşmalar ve ithalat-ihracat arasındaki denge konuları işlenmekteydi.

Üçüncü kısım *servetin kısımları* başlığı altında toplanmış ve ücret ile kira ve faiz konularını içermekteydi. Bu kısımda kâr elde etme, işçi ücretleri, ücret kesme, çeşitli işlere göre ücretin belirlenmesi, faiz ve kira parasının izahı, faizin fiyat veya gelirinin neye göre belirlendiği, faiz hakkında çıkarılan nizamnâmelerin etkisi ve faiz ile sermaye arasındaki ilişki anlatılmaktaydı.

Dördüncü ve son kısım *serveti harcama* başlığı altında, özel ve genel harcamalar ile vergiler kısımlarından oluşmaktaydı. Özel ve genel harcamalar başlığı altında özel harcamaların tarifi ve özel harcamalar hakkında görülecek kurallar, genel harcamaların özel harcamalardan farkı ile hayvan ve mahsûl kayıplarına karşı sigortalar konuları işlenmekteydi. Vergiler kısmında ise verginin tarifi, doğrudan veya dolaylı olarak alınan vergiler, arazi vergisi, gelir vergisi, öşr vergisi, ferağ ve intikal harçları, gümrük vergisi, Osmanlı Devleti'ndeki senetler ve ekili arazi için verilen vergilerin çeşitleri konuları işlenmekteydi[220].

İkinci senenin konuları *ilm-i servet-i ziraîye* başlığı altında toplanmışdı. Bu başlık altında giriş mâhiyetinde ilk olarak ilm-i servet-i ziraatin tarifi, malî usûllere dair bilgi ve izahatlar, bütçe, ziraat bankalarının çeşitleri, teşkilatları, idâreleri ve görevleri, bu bankaların ziraatçiliğin gelişmesindeki önem ve etkileri, hayvan ve mahsûl kayıplarına karşı sigorta şirketlerinin tesisi, demir ve kara yolları, Ziraat Nezâreti, Ziraat okulları ve diğer ziraat kurumları ve Ziraat Odaları konuları görülmekteydi.

Daha sonra nüfus, dünyanın ve Osmalı Devleti'nin nüfusu, toprak mülkiyeti, toprak geliri ve bunun hasılatla olan oranı, yabancı devletlerde toprağın taksimi, arazi idâresi usûlleri, arazi sahibi tarafından yapılan ziraat, çiftlik nâzırları ve işçi başıları, ziraat ilmi, çiftliği kiraya verme ve çiftlik kiralamada geçerli olan kurallar, çiftlik devir-teslim muamelesi, ziraatte ortakçılık usûlü ve bu usûlü gerektiren durumlar hakkında öğrencilere bilgi verilmekteydi. İşletme sermayesi ve tarifi, alet ve edevâtla yapılan ziraat, koşu hayvanları, ziraatçilikte koşu hayvanının değeri,

[220] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 19-23.

ziraatin çeşitli usûllerinde kullanılan hayvanların değeri, dolaşım halindeki sermaye, şahsî masraflar, senelik masraflar, hayvan, ot, gübre ve tohum satın alma, sigorta şirketlerine verilen ücretler, mahsûllerin kıyaslanması, çeşitli bölgelerde ziraati yapılan bitkiler, hububat, sanayî bitkileri, doğal ve sûni çayırlar, bağ ve bahçe, çeşitli mahallerde yetiştirilen hayvanlar, at, sığır, koyun ve keçi, kümes hayvanları, arı ve ipek böceği konuları da bu başlık altında anlatılan diğer konuları oluşturmaktaydı.

Üçüncü senenin dersleri *usûl-i idâre-i ziraat, coğrafya-yı ziraî ve ziraat istatistiki, usûl-i muhasebe-i ziraîye* ile *muhasebe-i ziraîye hakkında mutalaat* başlıkları altında işlenmekteydi. Bu başlıklar altında öğrencilere servetin idâresi, arazi ve çiftlik eşyalarına ayrılan paranın beyanı, çiftlik bedellerinin belirlenmesi, sermayenin dağıtımı, Ziraat Nezâreti ve nezâretin idâresi, istatistik, yabancı devletlerin ziraat istatistikleri, Osmanlı Devleti'nin ziraat istatistiği, ziraî coğrafyaya dair genel bilgiler, Osmanlı Devleti'nin ziraat ve orman coğrafyası, ziraî muhasebenin usûlleri, demirbaş defteri, mahsûl ve hayvanlar için tutulan defterler, tohum için ayrılan hububat cetveli, gübre cetvelleri ve genel muhasebe defteri tutma konuları öğretilmekteydi[221].

d. İlm-i Hendese-i Ziraîye (Ziraat Teknolojileri Bilimi)

Bu dersin hangi senelerde verileceği belirtilmemiştir. Ancak konular biri toplam altmışdört saat ve diğeri toplam otuziki saat olmak üzere iki kısıma ayrılmışlardır. Altmışdört saatlik kısım kendi içerisinde *ziraat âlet ve edevâtı* ve *ziraî inşaat* olarak tekrar ikiye ayrılmıştır.

İlk kısımda çiftlik dışında kullanılan alet ve edevat konusu yer alır. Toprağın ziraate hazır hâle getirilmesini sağlayan alet olan sabanla başlar. Sabanın tarihi, sabanın kısımları olan kulak, taban, ok, direk, üzengi, koşak ve çiviler ile bunların tarifi, şekilleri, gördükleri işler ve hangi malzemeden imâl oldukları anlatılır. Daha sonra pulluk, saban ve pulluk arasındaki fark, pulluğun ziraatteki önemi, pulluğun parçaları, gördükleri işlere göre pulluk çeşitleri, toprak işleyen pulluk, çayır bozan pulluk, bağ pulluğu, ormanlarda kullanılan pulluk hakkında bilgi verilir. Çift süren

[221] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 24-27.

aletler ve bunların tarifi, gördükleri işler, hangi malzemeden ve nasıl imâl oldukları açıklanır. Toprağı inceltmek için kullanılan alet olan sürgü, parçalı ve zincirli sürgüler, sürgülerin gördükleri işler, parçaların şekli ve hangi malzemeden imâl edildikleri belirtilir. Toprağı düzeltmekte kullanılan alet olan istivâna, yüzeyi düzelten istivâna ve tezek kıran istivâna, şekli, parçaları, gördüğü işler ve hangi malzemeden imâl olduğu açıklanır. Tohum ekmeye yarayan alet olan mübezzir[222], el ile tohum saçmak ile makine ile tohum saçmak arasındaki fark, sıra ile ve sürekli olarak tohum saçan mübezzirler, mübezzirlerin şekli, parçaları, parçaların tarifi ve gördükleri işlere yer verilir. Gübre saçan makineler, akıcı gübre, toz halinde gübre ve âdi çiftlik gübresi saçan makineler, makinenin tarifi ve parçaları hakkında bilgi verilir. Çapa, el çapasının şekli ve gördüğü iş, beygir çapası, iki sıra arasında işleyen çapalar, şekilleri, parçaları ve tarifleri yapılır. Çayır biçen âlet ve koşu hayvanı ile çayır biçen makinenin tarifi, parçaları ve gördüğü işler anlatılır. Orak ve tırpanın tarifi, orak makinesi, ekini biçen ancak demet yapmayan orak, ekini biçen, demet yapan ve demeti bağlayan orak, tarifi, şekli, parçaları ve gördükleri işler hakkında bilgi verilir. Kurutmak için otu çevirmeye mahsûs aletler olan yaba, çatal ve tırmığın tarifi, hayvan ile çalışan ot kurutucu makinenin tarifi, parçaları ve gördüğü işler de bu kısımda anlatılmaktadır. Beygir tırmığı, şekli, parçaları, gördüğü işler ise bu kısımda bahsi geçen diğer konular arasındadır[223].

Çiftlik içinde kullanılan âlet ve edevata gelince. El, hayvan ve buhar gücüyle çalışan harman makineleri, kısımları ve tarifi ilk olarak ele alınan konulardır. Mısırı tanelerine ayıran âlet, tarifi, çeşitleri ve parçaları anlatıldıktan sonra, çeltik temizleyen âlet, tarifi ve parçaları hakkında bilgi verilir. Tane ve küspeleri ezen âlet, tarifi ve parçaları, mikser, parçaları ve hangi malzemeden imâl edildiği anlatılıp bütün bu âletlerin gördüğü işler belirtilir. Bu kısımda nakliye âletleri olarak kızak, el arabası, iki ve dört tekerlekli arabalar ile bunların çeşitleri, parçaları, hangi malzemeden imâl olundukları ve gördükleri işler de açıklanır. Son olarak ise ziraat demir yolları, tarifi, inşâ edilme teknikleri ve demir hatları üzerinde kullanılan arabalar hakkında bilgi verilir.

[222] Mübezzir: Tohum ekecek âlet. Ferit Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 701.
[223] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 28-30.

Bu bölümün içindeki ikinci başlık olan *ziraî inşaat* kısmında gösterilen konular ise şöyledir;

Duvarcılık, malzeme, taş, bunların çeşitleri, tuğla imâli, kireç ve çimento, kum, alçı ve bunların imâl ve tarifleri, sûni mermer imâli. Dülgerlik, malzeme, kereste, kapı, pencere kafesi, pencere çerçevesi ve bunların şekil ve imâlleri. Çilingirlik, demir dökmenin tarifi, demiri veya dökmeyi birbirine bağlama usûlü, kalaycılık, demiri soğuk halde işleme usûlü, kapı ve pencere takımları. Boyacılık ve camcılık, sulu ve yağlı boya imâli, cam geçirme usûlü bu kısımda yer alan ders içerikleridir.

Toplam otuziki saat olan ikinci kısım ise *çiftlik binaları, ambarlar* ve *arazi temizleme* başlıkları altında toplanmıştı. Çiftlik binaları kısmında çiftlik sahibine, idâresine ve çalışanlarına mahsûs binalar, ahır, ağıl ve kümesler, güvercinlik ve bu binaların şekilleri ile inşâsında kullanılan malzameler anlatılmaktaydı. Ambarlar bahsinde ise samanlık, otlak ve ambarlar, bunların çeşitleri ve mevkî, inşâları, duvar ve çatıları, kapı ve pencerelerinin tarifi, sâyeban, marangozhâne, demirhâne ve gübrelik inşâları ve inşaatların keşif defterlerinin tutulması konuları işlenmekteydi. Arazi temizleme bahsinde ise arazi temizleme işleminin lüzûm ve önemi, hangi mahallerde ve ne şekilde uygulanacağı, drenaj[224] ve çeşitleri, drenajda kullanılan kütüklerin çeşitleri, arazi temizleme nizâmı, sulama, su dolapları, sifon, tulumba ve çeşitleri, iklim, toprak, bitkinin cinsine göre gereken suyun miktarı, dere sularının toplanması, artezyen kuyuları, havuz ve bent inşâsı, araziyi sulamanın çeşitli usûlleri, bu konuda yapılması gereken işlemler, bu işlemlerin keşif defterinin tutulması ve sulama nizâmatı konuları öğrencilere öğretilmekteydi[225].

e. İlm-i Nebâtât (Botanik)

Bu dersin de hangi yıllarda verileceği açıklanmamakla beraber, toplam altmışdört saat okutulacağı belirtilmiştir. Dersin konuları, *bitki* ve *ahşap* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Dersin giriş kısmında organik ve inorganik cisimler

[224] Drenaj (Akaçlama): Çok nemli bir topraktan, fazla suyun kendiliğinden ya da bir boru şebekesi ya da arklar yardımıyla boşaltılması. Bu boşaltma işini sağlamak amacıyla uygulanan yöntemlerin tümü; suların boşaltılmasını kolaylaştırmak amacıyla toprak yüzeyinin düzenlenmesi. **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, Gelişim Yay., İstanbul 1986, C. I, s. 239.
[225] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 30-33.

arasındaki fark, bitkilere dair genel bilgiler ve ilm-i nebâtâtın tarif, önem ve tasnifi konuları işlendikten sonra bitkilerle ilgili kısıma geçilmektedir. Bitkilerin kök, sap, yaprak, tomurcuk, dal-budak, çiçek ve meyve kısımları hakkında bilgi verilen bu bölümde işlenen konular ise şöyledir:

1) Kök ve kök çeşitleri ile bitkinin kök ve sap kısımlarının büyüklüğü arasındaki oran.

2) Sap kısmının dayanıklılığı, kısa-küçük ağaçlar, toprağın üstünde kalan sap kısmı, sap kısmının ebadı, ışık yönüne doğru büyümesi ve bünyesi.

3) Yaprak, yaprağın şekli, bünyesi ve yüzeyi.

4) Tomurcuk, âdi tomurcuklar ve toprağın üstünde kalan tomurcuklar.

5) Dal-budak, dalın büyümesi, biçim değiştirmesi, dalın ışığa ve havaya doğru büyümesi.

6) Çiçekler hakkında genel bilgi, çiçekli yapraklar, ilk ve son açan çiçekler ve çiçeğin kısımları.

7) Yemiş ve meyve, meyvenin bünyesi, çeşitleri, meyvelerin çatlaması, tasnifi ve meyvelerin tasnifinde kullanılan cetvel hakkında bilgi.

8) Bitkilerin tasnifi, cins, soy, melez meyveler, sınıf ve şûbelerine göre tasnif, tasnif usûlleri, Magnol usûlü ve bitki teşhisi[226].

Ahşap kısmında ise öncelikle ormanlarda bulunan ağaçların tasnifi, çam, akçaağaç, dişbudak, çınar, kızılcık, sarıboya ağacı, ıhlamur, kavak, söğüt, elma, armut, sakız ağacı vs ağaçların hangi vilâyet ormanlarında bulunduğu anlatılmaktaydı. Daha sonra ahşabın yoğunluğu, dayanıklılığı, elastikiyeti, dayanıklılık ve elastikiyeti muhafaza etmek için gereken usûller ile ahşabın azamî ve asgarî olarak ağırlığı, inşaat kerestesi ve binalarda kullanılan keresteler konuları hakkında bilgi verilmekteydi[227].

f. Orman Fenni

Orman Fenni dersinin hangi senelerde okutulacağı hakkında bilgi verilmemekle birlikte, toplam kırksekiz saat okutulacağı belirtilmiştir. Genel

[226] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 34-40.
[227] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 41.

girizgâh, orman iklimi, tohum saçma usûlüyle koru oluşturma, baltalık ormanlar, baltalık ormanların bakımı, ağaçların yaşını ölçme, ağaç kesimi, orman idâresinin kuralları, orman idâresi faaliyetinin bildirilmesi, korulukların idâresi, seçme ormanlarının idâreleri, baltalık ormanlarının idâresi, Osmanlı Devleti'ndeki ormanların durumu, ormanlarda uygulanacak olan ölçüm ve muayeneler hakkında bilgi, kerestelerin ölçüm ve satışı, reçineli ağaçlardan sakız elde etme, ahşabın nakli, tohum saçma, ağaç dikme ve dağları ağaçlandırma usûlleri olmak üzere toplam yirmi başlık altında toplanmıştı. Bu başlıklar altında öğrencilere öğretilen konulardan bazıları ise şöyleydi[228];

Öncelikle orman ağaçlarının tarif ve tasnifi, ağaçların yetişmesine müsâit iklim, toprak ve ağaç cinsleri, at kestanesi, mantar çamı, okaliptus, zeytin, keçi boynuzu, frenk çınarı, kara meşe, ak meşe, palamut meşesi, kayın, kestane, gürgen, salkım ağacı, alıç, ıhlamur, kavak, söğüt, ladin, fıstık çamı ve ardıç gibi ağaç cinsleri anlatılırdı. Kesim zamanı gelmiş bir ormanı keserek yerine tohum saçma yöntemiyle koruluk kurma, bu koruluğun muhafazası için gereken usûller, baltalık ormanların bakımı ve ağaç cinslerine göre kesim zamanının kararlaştırılması, verdiği meyve miktarına göre ağacın yaşını bulma ve kesme işlemi hakkında gereken bilgiler verilirdi. Ormanların idâre edilmesinin usûlleri, ormanın haritasını çıkarma, korulukların idâre edilme usûlleri, seçme ormanlarının idâreleri, baltalık ormanlarının idâreleri. Osmanlı Devleti'nde mevcut olan ormanlar hakkında genel bilgi, ormanlarda uygulanacak olan ölçme ve muayene işlemleri hakkında yazılmış olan makaleleri okuma ayrı bir bahisti. Kerestelerin ölçülme ve satılmaları, hacimlerinin ölçülmesi, hazır fabrika kerestesi olarak satılması; çam ve meşe ağacının kabuklarından sakız çıkarılması, ahşabın çeşitli yollarla nakledilmesi, ağaç tohumlarının toplanması, saklanması ve ekimi, ağaç dikme, dikilen fidanların arasında bulunması gereken mesafe, çıplak dağlarda orman kurmanın amacı, baltalık veya koru ormanının seçiminin neye göre olacağı ve bölgelere göre hangi ağaçların yetiştirileceğinin seçimi ise anlatılan konular arasındaydı.

[228] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 42-48.

g. Kimya-yı Umûmi (Genel Kimya)

Birinci ve ikinci sene altmışdörder, üçüncü sene ise otuziki saat olmak üzere toplam yüzaltmış saat okutulmaktaydı. Bu ders kapsamında birinci sene *inorganik kimya*, ikinci sene *organik kimya* ve üçüncü sene *ziraî kimya* konuları işlenmekteydi. Buna göre ilk sene inorganik kimya kısmı içinde gösterilen konuların bir kısmı şunlardı;

Kimyanın tarifi, cisim, cismin bölünebilmesi, atom, kaynaşma, katışma, tuzlar, kimya terimleri, kimya rumuzları, kimyanın bölümleri ve mâden kısmı giriş mâhiyetinde gösterilen konulardı. Ardından inorganik kimyanın ikinci bölümü olan *hidrojen, meydana getirilmesi ve özellikleri* kısmı gelmekteydi. Bu kısmın içinde de oksijen ve ozonun meydana getirilmesi ve özellikleri, telniyum ve tellur, kükürt ve ziraatte kullanımı, kükürtlü hidrojen ve özellikleri, gaz hâlindeki kükürtün özellikleri ve üretimi, su ve suyun içinde bulunan maddeler, suyun tahlili, oksijenli su, klor ve üretimi, brom, iyot, azot, amonyak, fosfor, fosforlu hidrojen, arsenik, arsenikli hidrojen, bor, billurlu ve granitli bor, karbon, elmas, kömürün çeşitleri, silisyum, atmosfer ve atmosferin içindeki gazlar ile bunların miktarı, madenin özellikleri ve bölümleri, potasyum, sodyum, amonyum, fosforit, kalsiyum, magnezyum, bakır, aliminyum, kalay, manganez, demir, altın ve platin mâdenleri incelenmekteydi.

İkinci senenin konusu olan organik kimya da giriş kısmı ile başlamaktaydı. Girişte organik kimyanın tarifi, tahlili, karbon, hidrojen, oksijen, azot, kükürt, fosfor, iyot ve klorun kimyevî özellikleri ve organik kimyanın bölümleri konuları işlenmekteydi. Buna göre organik kimya üç kısma ayrılmaktaydı. Birinci kısım *yağlı maddeler*, ikinci kısım *kokulu maddeler* ve üçüncü kısım olarakta *değerli maddeler*. Daha sonra petrol, gaz yağı, metan, propan ve botan gibi maddeler ve bu maddelerin özellikleri incelenmiş, ardından alkoller, metil alkol ve etil alkoller, alkollerin içindeki maddeler sıralanmıştır. Doymuş ve doymamış alkol türevleri, eterler, yağ asitleri ve bunların görevleri konuları işlendikten sonra, sabun ve mumculuğun kimyevî teorik kısmına geçilmiş ve sabun ile mum yapımında kullanılan kimyevî maddeler tanıtılmıştır. Ardından çok parçalı alkol ve asitler hakkında bilgi verilerek, çok parçalı yağlar cetveli hazırlanmıştır. Benzin, fenoller

ve cetveli, kokulu alkoller, kokulu aldaitler, acıbadem yağı ve kokulu asitler ile bunların genel özellikleri ve yapımı, oksijenli ve oksijensiz maddeler de ders kapsamında gösterilen diğer konulardan bâzılarıdır[229].

Kimya dersi içinde üçüncü öğretim yılı, ziraî kimya ile alâkâlı konular işlenmekteydi. Bu konular kendi içinde iki kısıma ayrılmıştır. Birinci kısım arazi, ıslah ve gübre konularını içermekteydi. Bu konular içinde ziraat yapmaya müsâit arazi, toprakların kimyevi özellikleri ve tahlil yöntemleri, toprağın verimli ve verimsiz olmasının nedenleri, sulama, drenaj, toprağın ıslah edilmesi, bitki, hayvan ve kimyevî gübreler gibi konular işlenmekteydi. İkinci kısım içinde ise hubûbatın filizlenmesi ve bunun için gereken şartlar, iklimin hubûbata etkisi, hubûbatın içinde bulunan yağlar, nişasta, glikoz ve seliloz, kökün görevleri, protoplazmanın özellikleri ve meyvelerin olgunlaşması konuları işlenmekteydi. Ziraî kimya içindeki son kısım kimyanın pratik kısmıydı. Bu kısımda öğrenilen bilgilerin uygulaması yapılırdı[230].

h. Sanayi-i Ziraî (Ziraate Ait Sanatlar)

Bu ders ikinci ve üçüncü sene toplam altmışdört saat okutulmaktaydı. Bu derste, dersin tarifi ve ziraatteki öneminden bahsedildikten sonra, ikinci sene gösterilecek olan ipekçilik ve arıcılık konuları ile üçüncü sene gösterilecek olan sütçülük, nişasta, şeker, zeytin yağı, gülyağı ve gülsuyu imâlleri, meyve ve sebze kurutma yöntemleri, un imâli, ekmek imâli, pekmez, bulama, pestil ve ispirto imâli konuları hakkında bilgi verilmekteydi. Dersin içeriği ise şu şekildeydi:

İpekçilik konusuyla ilgili olarak ipekçilik sanatına dâir genel bilgiler, ipekçiliğin tarihi, Osmanlı Devleti'nde yapılan ipekçiliğe dair istatistikî bilgi, ipek böceği beslemesi hakkında bilgiler ve ipek böceğinin çeşitleri hakkında bilgi verilirdi. Dut fidanı yetiştirmek, dut ağacının bakım ve budanması, ipek böceği ve buna dair genel bilgiler, ipek böceği tohumu ve bunun fizyolojisi, tohumların muhafazası, tohum uyandırma mevsimi ve bunun çeşitli usûlleri, ipek böceği kurdunun fizyolojisi, böceklerin gıdası, dut yaprağının kimyevîyesi, böceklere

[229] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 52-57.
[230] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 57-58.

verilecek dut yaprağı miktarının tayini, böceklerin uyuması ve çeşitli devrelerin tarifi yer alırdı. Böceklerin beslenmesi, çok mahsul almak için uyulması gereken şartlar, böcekhâne ve çeşitleri, bunların temizliği, rutûbeti ve sıcaklığının tayini, sergiler, böcekler için gereken alan miktarının belirlenmesi, böceklerin seyrekleştirilmesi, verilecek yem ve temizliği, askı dikmek ve askıların çeşitleri, askıyı sökmek, koza ve bunun çeşitli şekilleri, kozaları askıdan almak, kozaların bünyesi, delinmiş kozalar, koza fideleri ve bunların kullanımı, ipek kelebeğinin kozadan çıkması, kelebeğin fizyolojisi, ipek böceğinin tırtıl ve kelebek evrelerindeyken görülen çeşitli hastalıkların tarifi, tohum üretiminin tarifi, çeşitli usûllerinin ve özellikle Pastör usûlüyle tohum üretiminin tarifi, çoğaltma usûlü ve ipek böceği beslemeye dair bilgiler öğrencilere anlatılan diğer konulardı.

Arıcılık da bu ders içinde işlenen bir konuydu. Burada arılar hakkında genel bilgiler, arcılığın tarihi, arıların fizyolojisi, arılarda görülen çeşitli hastalıkların tarif ve tedavileri, kovan ve çeşitleri, kovan teşkili, arıların ıslah cinsi, arılara verilen tayinat, sonbaharda kovanlara yapılacak işlemler, balmumu'nu baldan ayırma usûlleri, arıcılıkta kullanılan çeşitli alet ve edevatlar ile balın muhafazası konuları anlatılmaktaydı[231].

Sütçülük başlığı altında ise sütçülüğün tarifi, sütün kimyevîyesi, sütün çeşitli şekillerde muayene ve tahlili, süt sağmak, sütte görülen önemli hastalıkların tarif ve tedavisi, sütün çeşitli usûllerde kullanımı, süthâne ve süthânede bulunan âlet ve edevatlar, süt tozu imâli, yoğurt imâli, kaymak imâli, tereyağı imâli, bunlarla ilgili olarak Osmanlı Devleti'nde geçerli olan usûl ve bunun eksiklikleri, Avrupa'da geçerli olan çeşitli usûller, sütün kaymağının çeşitli usûller ile ayrılması, kaymaktan yağ imâl etmek, çeşitli yayıkların tarifi, yağı tuzlamak ve ayranını ayırma usûlü, yağı muhafaza etmek usûlü, tereyağının kimyevîyesi, peynir imâli, genel bilgiler, peynir mahzeni, kullanılan âlet ve edevatın tarifi, peynir mayası ve çeşitleri, yağı alınmış sütten peynir imâli, yağı alınmamış sütten çeşitli usûllerde peynir imâli, yumuşak peynirler, kaymak peyniri, lor peyniri imâli, Hollanda ve İsviçre peynirleri imâli, yerli peynirlerden kaşar, salamura, tulum ve taze peynirlerin imâli, yağ ve

[231] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 60.

peynir imâlinden sonra sütte kalan ayran ve peynir suyunun kimyevîyesi konuları işlenmekteydi.

Nişasta imâli kısmında ise, nişastanın hangi maddelerden elde edileceği, patates nişastası, patatesin kimyevîyesi, patates nişastası imâli, patatesin temizlenmesi ve bunun için kullanılan makinelerin tarifi, patates ezme usûlü, nişastanın yıkanması, temizlenmesi, süzgeçten geçirilmesi, kurutulması, nişastanın makine yardımıyla ayrılması usûlü, makinenin tarifi, patates nişastasının kullanımı, buğday nişastası, buğdayın kimyevîyesi, buğdayın yıkanması, ayıklanması ve çeşitli yollarla nişasta elde edilmesi, buğday nişastasının kullanımı, mısır nişastası imâli konularında bilgi verilmekteydi.

Şeker imâlinde tarif, şekerin kimyevîyesi ve çeşitleri, pancardan şeker çıkarma, şeker pancarının tarihçesi, şeker pancarı ve kimyevîyesi, pancarın ilk temizleme işlemi, ikinci defa temizlenmesi, tartma, doğrama ve bunun çeşitli usûlleri, pancarın alt tazyik ve difüzyon usûlleriyle özünü çıkarma, pancarın özünü kireçleyerek yabancı maddelerden arındırmak, baskı süzgecinden geçirme, özün kaynatılıp koyulaştırılması, şeker pancarından elde edilen şekerin kimyevîyesi, şeker kamışından şeker elde etme, şeker kamışı ve kimyeviyesi, şeker kamışının tarihçesi, şeker kamışından çeşitli usûllerde özünün çıkarılması ve bu özden şeker imâli ve kamış şekerinin önemli çeşitleri konuları hakkında öğrenciler eğitilmekteydi.

Zeytin yağları da tanıtılarak tarifi, zeytinyağı çeşitleri ve üretim tarzı öğrencilere öğretilmekteydi. Ayrıca Gülyağı ve Gülsuyu İmâli, gül ve buna dair genel bilgiler, gülyağı imâli usûlü, gül suyu imâli de işlenen konular arasındaydı.

Meyve ve sebze kurutmak bahsinde de meyve ve sebze kurutmak için genel kurallar, meyve ve sebze kurutmak için lazım olan âlet, meyve soymaya ve temizlemeye mahsus makineler ve çeşitleri, meyve doğramaya mahsus makineler ve çeşitleri, meyvelerin çekirdeğini çıkarmaya mahsus makineler, meyve ve sebze kurutmanın çeşitli usûlleri, buharlaştırma makinesi ve çeşitleri, bu makineler yardımıyla meyve ve sebze kurutma usûlü, meyve ve sebze kurutmanın masrafı,

kurutulmuş meyve ve sebzenin muhafazası konuları hakkında bilgiler verilmekteydi[232].

Ayrıca un imâli, tarifi, un çeşitleri ve kimyevîyeleri, hububatı ayıklamak, temizlemek ve muhafaza etmek, bu işlemler için kullanılan makinelerin tarifi, değirmenlerin çeşitleri, yel değirmeni, su değirmeni, buhar değirmenleri, karışım hâlindeki unlar, kepek, kimyevîyesi ve kullanımı, ekmek imâli, tarif, hamur yapma, tuzlama, mayalanma, ekmek mayaları, çeşitli fırınların tarifi, pekmez, bulama ve pestil imâli, genel tarif ve imâlleri, ispirto imâli, tarif, ispirto çeşitleri, kuru üzüm, şeker pancarı ve meyve özleri gibi şekerli maddelerden ispirto imâli usûlü, hubûbattan ispirto imâli usûlü, patates, yer elmasından ispirto yapma, ispirtonun kimyevîyesi, çeşitli ispirtoların kullanımı, karışık ispirtolar, ispirto imâlinde arta kalan fireler ve bunların kullanımları, sirke imâli, tarif, sirke çeşitleri, sirke mayası, çeşitli usûllerde sirke imâli, eski usûl, Pastör usûlü ve Alman usûlü konuları da bu ders kapsamında öğrencilere öğretilmekteydi.

ı. Kavânin-i Ziraîye(Ziraat Kânunları)

Kavânin-i Ziraîye dersi toplam altmış saat verilmekteydi. Bu ders kapsamında, Osmanlı Devleti'nde yürürlükte olan ziraatçilik kanunları öğrencilere okutulmaktaydı. Osmanlı Devleti'ndeki arazi ve bu arazinin tarifi yapıldıktan sonra arazi, arazi için ödenen vergiler, arazi paylaşımı, koruluk yapılacak arazi için yürürlükte olan kanun maddeleri, bir araziyi şahıs üzerine almak için geçerli olan kanunlar, tapu talep etmede geçerli olan kanunlar, tapu nizamnâmesi ve tapu senetleri hakkındaki tâlimatlar, orman nizamnâmesinin maddelerinin kısaca anlatılması, aşar nizamnâmesinin ziraatçilikle ilgili maddeleri, ziraat yapma amaçlı boş araziyi kullanma ile ilgili kanun maddeleri konuları işlenmekteydi. Bunlar dışında filoksera hastalığı ile ilgili yayımlanan nizamnâme ve bu hastalığın ihbarına dair kurallar da ders kapsamında gösterilen konular arasında yer almaktaydı[233].

[232] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 63.
[233] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 65-72.

i. Bahçıvanlık

Bahçıvanlık dersi birinci ve ikinci sene otuzikişer saat olmak üzere toplam altmışdört saat okutulmaktaydı. Birinci sene bahçıvanlık hakkında giriş mâhiyetinde bilgiler verilirdi. İkinci sene konuları ise *meyve ağaçları* başlığı altında toplanmıştı.

Birinci sene işlenen konular arasında bahçıvanlık hakkında genel bilgiler, bahçıvanlık fenninin bölümleri, sebze ve çiçek yetiştirilmesi, bahçelerin çeşitleri, sebze bahçesi, çiçek bahçesi, bitki bahçesi ve hayvanat bahçesi gibi konular bulunmaktaydı. Bu konulardan başka çiftçilik ile bahçıvanlığın farkı, bahçelerin kurulacağı yerler, bahçelerin mevkî, yön ve durumları, toprak, su ve suyun kullanımı, gübre, bahçenin şekil ve düzeni, çit ve muhafaza duvarları ile çiftliğin büyüklüğü konuları öğrencilere gösterilmekteydi. Ayrıca bel, çapa, tarak, kazma, el arabası, küfe, sepet, su kovaları, saksılar, fanuslar, camekanlı yastıklar ve kaba hasırlar gibi bahçelerde kullanılan âlet ve edevatın çeşitleri anlatılırdı. Meyvelerin sebzelerden farkı, sebzelerin çoğaltılması hakkında bilgiler, tohumluk çoğaltılması, toprağın yumuşatılması, bahçelerde yetiştirilen otun çeşitli usûllerdeki ziraîyesi, doğal ziraat, turfandacılık, enginar, ıspanak, bakla, bezelye, patlıcan, patates, pırasa, çilek, havuç, salatalık, şalgam, soğan, sarımsak, turp, fasulye, kuşkonmaz, karnıbahar, kavun, karpuz, kabak, kereviz, lahana, nohut, yer elması ve bu bitkilerin ekimi ve çoğaltılmaları ile büyüme evrelerinde yapılması lazım olan işlemler de öğrencilere gösterilen konular arasında bulunmaktaydı. Bilgi verilen konular arasında bunlardan başka mahsûl, tohum elde etme için tohumluk ayırma, bitkilerde görülen haşere ve hastalıklar gibi bahisler de bulunmaktaydı[234].

Meyve ağaçları fenni başlığı altında toplanan ikinci sene konuları arasında ise meyve ağaçlarını dikim usûlleri, toprak, toprağın dikime hazır hâle getirilmesi ve bu konuda bilinmesi gereken kurallar gibi konular işlenmekteydi. Küçük ve büyük ağaçların farkı, tohum ile çoğaltma, daldırma yöntemiyle çoğaltmanın çeşitli usûlleri ve hangi mevsimde uygulanacağı, çelikleme yöntemiyle ağaçları çoğaltma usûlleri de öğrencilere gösterilmekteydi. Ağacı aşılama, aşının amacı, aşının tutması için gereken şartlar, aşının çeşitli usûlleri, aşıda kullanılan âletlerin çeşitleri, kesici

[234] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 63-64.

aletler, biçki, aşı bıçağı, testere, ağaç makarası, aşıların bağlanması, aşıda kullanılan bağlar, macun, ağacı budama usûlü, budamanın mevsimi, ağaçların yaş iken budanmaları, kuru iken budanmaları da işlenen konular arasındaydı. Armut, elma, ayva, erik, portakal, şeftali, fıstık, kayısı, kiraz, nar ve vişne gibi ağaçların çeşitleri ve budanmaları, her birine verilmesi gereken şekiller, aşılanmalarının usûlleri, meyve ağaçlarında görülen haşere ve hastalıklar ile bunlardan kurtulmanın yolları da bu bölümde gösterilen diğer konular arasında bulunmaktaydı.

j. İlm-i Mâden (Mâdencilik)

Birinci ve ikinci seneler otuzikişer saat olmak üzere toplam altmışdört saat okutulmaktaydı. Birinci sene mâdenin özellikleri, kimyası, sınıflandırılması gibi konular işlenmekteydi. İkinci sene ise *İlm-i tabakât'ül-arz* (jeoloji) başlığı altında taş ve maden ocakları hakkında bâzı bilgiler, genel jeoloji ve doğanın jeolojiye etkisi gibi konular ele alınmaktaydı.

Buna göre birinci sene işlenen konular arasında mâdeni maddelerin tasnifi, metaneti, elastikiyet, yoğunluk, görünüşleri, mıknatısiyet, elektrikiyet, madenin kimyevî tahlili, ısı ile bir mâdeni tahlil etme, metre deneyi, açık boru deneyi, kömür üzerinde deney, soda ile deney, fosfor ile deney, mâdenlerin tasnifi gibi konular bulunmaktaydı. Ders kapsamında mâdenler kendi içinde altı kısıma ayrılarak incelenmiştir. Birinci sınıf mâdenler olarak elmas, grafit[235], kükürt, tellur, arsenik, demir, bakır, kurşun, civa, gümüş, altınve platin mâdenleri hakkında bilgi verilmekteydi. İkinci sınıf mâdenlerden markazit, kobaltın ve arjantin gibi mâdenler anlatılmaktaydı. Üçüncü sınıf mâdenlerden ise kuvars, zirkon, pirolozit ve magnezit mâdenleri tanıtılmaktaydı. Dördüncü sınıf mâdenlerden kaya tozu, karbolit ve beşinci sınıf mâdenlerden nitratin, güherçile, borasit, kireç taşı, kalamin ve aragonit ile altıncı sınıf mâdenlerden organik mâdenler gösterilmekte ve bu konular ders kapsamında işlenmekteydi.

İlm-i tabakât'ül-arz başlığı altındaki ikinci sene konuları arasında ise; taş ve mâden ocakları üzerine bâzı izahat, jeoloji hakkında genel bilgiler, yerküre, toprağın genel durumu, tabiat olaylarının jeolojiye etkisi, havanın ve suyun

[235] Grafit: Kurşun kalemi yapılan bir nevî kömür mâdeni. Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 963.

jeolojiye etkisi, maden suları, mağaralar, traverten, nehir, göller ve tuzlu suların kimyevî tesirleri, volkanlar, Osmanlı Devleti'ndeki sönmüş volkanlar, deprem ve depreminin gecikmesinin nedenleri ve zeminin irtifâsı gibi konular ders kapsamında öğrencilere gösterilmekteydi[236].

k. Hikmet (Fizik)

Fizik dersi toplam altmışdört saat okutulmaktaydı. Fizik bilimi hakkında genel bilgiler verildikten sonra kuvvetler, merkez kuvvet, düzenli hareketler, kütle, çekim kuvveti, merkez ağırlık, cismin ağırlığını ölçme, durağan cisim kuralları, katı, sıvı ve gaz halindeki cisimler, Arşimet kanunu, havanın ağırlığı, barometre, Mariotte kanunu , manometre[237], sifonlar, Toriçelli davası, Mariotte şişesi, Arşimet kanununun gazlara uygulanması, ocak ve bacaların çekişi, hava yenileme gibi konular hakkında bilgi verilmekteydi. Ardından ısı, ısının kaynağı, yayılması, Newton kanunu, cismin ısısının yansıma kuvveti, katı, sıvı ve gaz maddelerin ısı özellikleri, gaz ile buharların karışımı, kaynama, damıtma, buhar makineleri, buhar makinelerinin bölümleri ve ısı dengeleme makineleri konuları öğrencilere anlatılmaktaydı. Bunlardan başka ses, sesin oluşumu ve yayılımı, havada, karada ve suda sesin yayılması, mikrofon, ışık, ışığın yayılması, ışığın hızı, iki ışık şiddetinin kıyaslanması, güneş, Galile'nin dürbünü, teleskoplar, fenerler, elektrik, iletken cisimler, iletken olmayan cisimler, elektrikli âletler, elektrikli âletlerin kullanımı, elektrik bataryaları, yıldırım, paratoner, mıknatıs, mıknatıs elektriği, mıknatıs kutupları, toprakta bulunan mıknatısîyet özelliği, pusulala, mıknatıs yapımı, voltaj, kimyevî etkilerden meydana gelen elektrik, elektriğin şiddetine dair kanunlar, Galvanometre[238], Galvanometrenin yapım ve kullanımı, elektriğin mıknatıslar üzerine etkisi, toprağın elektrik üzerine olan etkisi, amper, telgraf, telefon, mikrofon, elektrik ve mıknatıslı makineler konuları öğrencilere anlatılan diğer konular arasında bulunmaktaydı[239].

---

[236] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 77-78.
[237] Manometre: Kapalı bir yerdeki akışkanın basıncını ölçmeye yarayan aygıt. **Büyük Larousse...**, C. XIII, s. 7766.
[238] Galvanometre: Düşük akım yeğinliklerini, bu akımların elektromanyetik etkilerinden yararlanarak ölçen temel aygıt. **Büyük Larousse...**, , C. VII, s. 4378.
[239] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 79-82.

l. İlm-i Alâim-i Ceviyye (Meteoroloji)

Meteoroloji dersi Halkalı Ziraat Mektebi öğrencilerine ondört saat okutulmaktaydı ve üç bölüme ayrılmıştı.

Birinci bölümde hava olayları, rüzgâr ve rüzgârların oluşma nedenleri, rüzgârların hız ve istikâmetleri gibi konular ele alınmaktaydı. İkinci bölümde bulutlar ve bulutların oluşma nedenleri, yağmur, sis, çiğ, kırağı, kar, tipi, kasırga, boralar ve hortum gibi hava olayları hakkında öğrencilere bilgi verilmekteydi. Üçüncü ve son bölümde ise havada bulunan elektrik ve bunun nedenleri, bulutlarda bulunan elektrik, şimşek, gök gürlemesi ve paratoner gibi konular işlenmekteydi.

Bu hava olayları dışında öğrencilere, bâzı belirtilere göre hava durumu tahmini yapma, bir bölgenin iklimi, göl ve su kaynaklarının sıcaklık değerleri, denizden yükseklik ve nemin bir bölge ilkimine etkisi gibi konularda da bilgi verilmekteydi[240].

m. Fenn-i Mihanik (Mekanik)

Bu ders ikinci sene otuziki saat okutulmaktaydı. Kendi içerisinde üç kısım hâlinde işlenen konular arasında kuvvetlerin dengesi, merkez ağırlık, hacimlerin merkez ağırlıkları, basit makineler, manivela, makara ve çark, hareket, temas ve dişli çarkları, kuvvet, etki-tepki, kütle, mekaniğin makinelere uygulanması, dengenin kuralları ve buhar makineleri gibi konular bulunmaktaydı. Fenn-i mekaniğin tarifi, cisim mekaniği, kuvvet, kuvvetlerin birbirleriyle kıyaslanması, kuvvetlerin ölçümü ve mekanik fenninin bölümleri gibi giriş konuları işlendikten sonra birinci kısıma geçilmekteydi.

Birinci kısım *denge* başlığını taşımaktaydı. Bu kısımda kuvvet ve kuvvetlerin dengesi, bir noktaya kuvvet uygulandığında kuvvetin yer değiştirebileceği, merkez ağırlığın tarifi ve belirlenme usûlü, yüzey ve yüzeyin merkez ağırlığı, düz bir yüzeyin merkez ağırlığı, bir dairenin merkez ağırlığı, yer çekimine mâruz kalan cisimlerin dengeleri, dayanak noktalarına olan basınç ve basit makinelerden

[240] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 83.

manivela, terâzi, makara ve makara çıkrığı ile bu makinelerin tarifleri ve çeşitleri konuları işlenmekteydi[241].

İkinci kısım ise *hareket* başlığı altında toplanmıştı. Bu başlık altında öğrencilere; hareketin tarifi, hareket kanunu, birbirine eşit hareketler, uzaklık kuralı, hızın belirlenmesi, cismin hızı kuralı, Galile'nin deneyi, yer çekiminin hızı azaltması, düz çizgi üzerinde hareket, mermilerin hareketi, geriye hareket, hareketin değişimi, çark ve dişliler ve vida gibi konular öğretilmekteydi.

Üçüncü bölümün başlığı ise *kuvvet* idi. Bu konuyla ilgili olarak öğrencilere kuvvetin tarifi, etki-tepki, bir kuvvetten doğan hareket, kütle, kuvvetin makinelere uygulanması, pervane, manivela, makaralar, araba kaldırabilecek güçteki çift manivela sistemi, buhar makineleri, piston, buhar makinelerinin çeşitleri, sıcak hava ve gazlı makineler ve yel değirmenleri ile ilgili bilgiler verilmekteydi[242].

n. Fenn-i Mesâha-i Arazi – Harita Ahzı Usûlü (Arazi ölçümü ve Harita Altına Alma)

Fen-i Mesâha-i Arazi - Harita Ahzı Usûlü dersi ikinci sene otuziki saat okutulmaktaydı. Bu ders kendi içinde üç kısma ayrılmıştır. İlk kısım *arazi ölçümü* başlığını taşımaktaydı. Arazi ölçümü konusunun içerisinde arazi ölçümünde kullanılan âletler, arazinin muayenesi, ölçme teknikleri gibi konular işlenmekteydi. İkinci kısım ise *harita ahzı usûlü* başlığını taşımaktaydı. Yine bu kısımda da arazi ölçümünde kullanılan teknikler, grafometre[243] ve grafometre'nin kullanılışı, pantometre[244], pusula, haritalandırma, bir şehrin haritasını yapma, ölçümü yapılan arazinin resmedilmesi, grafometre ile oluşturulmuş bir haritanın resmedilmesi, pusula ile oluşturulmuş bir haritanın resmedilmesi, harita anahtarı, bir arazinin haritasına bakarak sınırının belirlenmesi, yükseklik ölçümü ve arazinin kısımlandırılması gibi konuları içermekteydi. *Usûl-i tesviye* başlığını taşıyan

[241] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 84-86.
[242] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 88-90.
[243] Grafometre: Arazi haritalarında açıları ölçmek için kullanılan eski bir alan ölçme aracı. **Büyük Larousse**, C. VIII, s. 4729.
[244] Pantometre: Eskiden arazi ölçümlerinde açı ölçmeye ve dikeyliği belirlemeye yarayan bir araç. **Büyük Larousse**, C. XV, s. 9146.

üçüncü ve son kısımda ise yüzey seviyesi, yüzey mukâyesesi, zemin düzleme âletleri ve zemin düzleme teknikleri gösterilmekteydi.

İlk kısımda dersin tarifi ve ölçümü yapılacak olan arazi gibi giriş konuları anlatıldıktan sonra, arazi ölçümü ile ilgili konular hakkında öğrencilere bilgi verilirdi. Bu kapsamda arazi ölçümünde kullanılan âletler, flama, ölçüm zinciri, cep şeridi, künye, bu aletlerin kullanımı, bir istikâmeti flamalama, künye yardımı ile istikâmet belirleme, istikâmet takip etme, istikâmetlerin ölçüm usûlleri, arazi sınırı belirleme usûlleri, irtifâ ölçümü, arazi muayenesi ve ölçüm zinciri ve künye yardımıyla bir arazinin ölçümü gibi konular işlenmekteydi[245].

Harita ahzı[246] başlıklı ikinci kısımda ise tarif, yüzey, harita altına almada kullanılan âletler ve harita altına alma usûlleri anlatıldıktan sonra ölçüm zinciri yardımıyla harita altına alma, istikâmet usûlüyle harita altına alma, inşaî usûlü, kesişme ve uzaklık usûlleri, baş noktaların belirlenmesi, grafometre, grafometre'nin kullanımı, pantometre, pantometre'nin kullanımı, dürbün, dürbünlü grafometre, pusula, pusula kullanımı, açıların ölçümü ve harita altına almada uygulanması, plançete[247], sehpa, plançeta'nın kullanımı, nokta ve kesin uzaklık usûllerinde kullanımı, genel haritalar, bir şehrin haritasını yapma, bir yerleşim bölgesinin haritasını yapma, haritaları resimleme, resimli bir haritanın faydaları, kadastro, ölçek, ölçümü yapılan arazinin resmedilmesi, zincir yardımıyla yapılan haritanın resmedilmesi, zincir ve künte yardımıyla yapılan haritanın resmedilmesi, pusula yardımıyla yapılan bir haritanın resmedilmesi, grafometre yardımıyla yapılan bir haritanın resmedilmesi, resmedilmiş haritaların çoğaltılması, harita anahtarı, resmedilmiş bir arazinin ölçümü, harita üzerinden bir arazinin sınırının belirlenmesi, arazinin irtifâsının ölçümü ve arazinin bölümleri gibi konular anlatılmaktaydı.

Üçüncü kısımda Halkalı Ziraat Mektebi öğrencilerine bir arazinin irtifâsını ölçme, râkım, zemin düzleme âletleri ve bunların tarifleri ile kullanımı, iki nokta arasını tesviye etme, deniz ve göllerin derinliğini ölçmek için kullanılan âlet olan iskandil, göllerin derinliğini ölçme gibi konular gösterilmekteydi.

---

[245] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 91-92.
[246] Harita ahzı burada haritalandırma, harita altına alma anlamlarında kullanılmıştır.
[247] Plançete: Arazide harita alımı çalışmalarında üç ayaklı bir sehpaya takılan ve üstüne çizim kâğıdının tutturulduğu çizim tablası. **Büyük Larousse**, C. XV, s. 9415.

Ayrıca bu ders kapsamında gösterilen konular, tarlalarda öğrencilere uygulamalı olarak gösterilir ve onların da tatbik etmeleri sağlanırdı.

o. İlm-i Cebir (Matematik)

Matematik dersi birinci sene otuziki saat okutulmaktaydı. Toplama, çıkarma, çarpma ve bölme işlemleri, ondalıklı sayılar, oran-orantı, birinci ve ikinci dereceden bilinmeyen denklemler, logaritma, olasılık, faiz, sermaye oluşturma, emniyet sandığı hesaplarını tutma, banka işlemleri bu ders dâhilinde işlenecek konular arasında bulunmaktaydı[248].

ö. İlm-i Hendese-i Nazâriye (Geometri)

Geometri dersi birinci sene otuziki saat okutulmaktaydı. Açılar ve geometrik şekiller ile bunların hesaplanması konuları ders dâhilinde gösterilmekteydi. Geometri dersi kendi içinde iki kısma ayrılmış bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi *hendese-i musattaha (düzlem geometrisi)*, ikincisi ise *hendese-i mücesseme (cisimler geometrisi)* başlığını taşımaktaydı.

Hendese-i müsetteh kısmında düz çizgiler, kırık çizgiler, açılar, açı değerleri,merkez açılarının birbirlerine oranı, ölçme usûlleri, iç açı ve dış açılar, paralel çizgiler, düzgün şekiller, iç ve dış düzgün şekilli daireler, geometrik şekillerin kağıt üzerinde resmedilmesi uygulaması ve cetvellerin kullanımı, düz bir çizginin belirli bir oranda bölünmesi, bir daire sınırları arasındaki oran, düz bir çizgi sınırları arasında bulunan oran, yüzey ölçümü, uzun ve paralel çizgilerin yüzey ölçümleri, yüzeyler arasındaki ilişki ve bunların kağıt üzerinde uygulanması konuları işlenmekteydi[249].

Hendese-i mücesseme kısmında ise geometrik şekillerden piramit, silindir, koni ve küre hakkında bilgi verilip bunların merkezini bulma, hacimlerini ölçme, yüzeylerini hesaplama gibi işlemler öğrencilere gösterilmekteydi.

[248] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 98-100.
[249] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 101-103.

p. Hıfz-ı Sıhhat (Sağlığı Koruma)

Otuziki saat okutulmaktaydı. Bu ders kapsamında öğrencilere; hava ve suyun özellikleri, kaliteleri, ekmek, et, süt, tereyağı, peynir, zeytinyağı, çay ve kahvenin sağlık üzerine olan etkisi ile mikrobî ve mikrobî olmayan hastalıklar gibi konular hakkında bilgi verilmekteydi.

Hıfz-ı sıhhatin tarif, taksim ve önemi belirtildikten sonra suyun genel vasıfları, insan için önemi, gıda olarak kullanılan suların kaynağı, saf ve saf olmayan sular, havanın genel özellikleri, kısımları ve görevleri, insanın teneffüs etmesi için lazım olan hava miktarı, kirli hava ve havanın değişimi, toz ve topraklı hava ve bunun sağlık üzerine etkisi hakkında bilgi verilmekteydi. Daha sonra yenilip içilecek şeyler ve bunların tasnifi, ekmek, et, yumurta, süt, tereyağı, peynir, çikolata, çay, kahve vs. nin kontrol usûlleri ve sağlık üzerine olan etkileri ve bunların çok tüketildikleri zaman sebep oldukları hastalıklar anlatılmaktaydı. Bu kapsamda mikrobik hastalıklar, kolera, tifo, verem, kuş palazı, kızamık, kızıl ve çiçek hastalığı ile bu hastalıklar için alınması gereken önlemler, mikrobî olmayan hastalıklar, uyuz, hayvanlardan insanlara bulaşan hastalıklar, kuduz ve bu hastalıklar için alınması gereken önlemler, insana bulaşmayan hayvan hastalıkları ve bunlar için yürürlükte olan sağlık kuralları, gıda teftişi ve bunlara bulaşabilecek hastalıklara karşı alınması gereken önlemler konuları işlenmekteydi[250].

r. Fenn-i Baytari-i Umûmi (Veterinerlik)

Fen-i Baytari-i Umûmi dersi öğrencilere otuziki saat okutulmaktaydı. Hayvanlar hakkında ayrıntılı konular fenn-i mevâşi dersinde işlendiği için bu derste sadece veterinerlikle ilgili genel bilgiler verilmekteydi. Bu kapsamda öğrencilere; hayvanları zabt edebilmek için kullanılan araçlar, cerrâhide kullanılan âletler, mikroplar hakkında genel bilgi, tavuk kolerası hastalığının hayvana geçmesi ve bunu önlemek için gereken tedbirler, hayvanlarda görülen cemre hastalığı, uyuz, kuduz ve kudurmuş kedi, köpek ve at, kuduz hayvanlara uygulanması gereken

[250] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 105-107.

yürürlükteki sağlık kuralları ve sığır vebası hastalığı gibi konular hakkında bilgi verilmekteydi[251].

s. Bağcılık

Bağcılık dersinin ders saati hakkında bilgi verilmemiştir. Bu ders dâhilinde işlenecek olan bâzı konular ise şöyledir; toprak yapısının asma ve mahsûlata olan etkisi, asmaları çoğaltma teknikleri, aşı ile çoğaltma tekniği, bağ oluşturmak, bağlarda gerçekleştirilecek olan zirâi uygulamalar, budamanın kuralları, kış budaması, yaz budaması, hastalıklar, haşerât ve filoksera.

İlk olarak bağcılığın tarifi yapılarak başlanan derste daha sonra bağ asmalarının çeşitleri, asmanın şekli ve durumu, kök, yaprak, çekirdek, bağ yapılan yerde olması gereken iklim özellikleri, toprak yapısının asma ve mahsûle olan etkisi, irtifâ ve mevkînin etkisi gibi konular anlatılmaktaydı. Daha sonra asmaların çoğaltılması, tohum ile çoğaltma, daldırma yöntemi ile çoğaltma, aşı yöntemiyle çoğaltma, tohumluk asmaların seçimi, çekirdeklerin seçimi ve toprağa ekimi, bakımı, çelikleme, çelikleme işleminin mevsimi, aşı uygulamasının nasıl uygulanacağı, aşı yöntemleri ve hangi mevsimde uygulanacakları, bağların oluşturulması, toprağın hazırlanması ve gübrelenmesi, dikme usûlleri, fidelerin bakımı, bağlarda gerçekleştirilen ziraî uygulamalar, budamanın kuralları, kış budaması, yaz budaması, her sene bağ toprağına uygulanacak ziraî işlemlerden boğaz doldurma, gübreleme, toprağın ıslahı, çapalama, sulama ve bağ bozumu konuları hakkında öğrencilere bilgi verilirdi.

Bağlarda görülen hastalıklar ve bağlara zarar veren durumlar. Hava olaylarının neden olduğu zararlar, kırağı, dolu, şiddetli rüzgâr, aşırı sıcaklar, kuraklık, aşırı nem ve çürüme, haşerelerin neden olduğu zararlar, bağlarda görülen hastalıklar sarılık, sekte, kızarma, filoksera hastalığı ve kükürt-karbon yardımıyla tedavisi, hastalığın kükürt-karboniyet-potasyum yardımıyla tedavisi, badana ve filoksera hastalığına dair nizâmat ve kanunlar da işlenen konular arasında bulunmaktaydı[252].

[251] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 108-109.
[252] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 110-112.

Yukarıda saydığımız derslerin hâricinde ayrıntılı bilgi verilmemekle beraber iki dersten daha bahsedilmektedir. Bunlardan ilki otuziki saat okutulacak olan *Kitâbet-i Resmiye* ve ikincisi ise doksanaltı saat okutulacak olan *Lisân-ı Fransevî*'dir[253].

1916 tarihli bir belgede Halkalı Ziraat Mektebi'nin Haşerât hocası olan Süreyya Bey'in, bir konferans vermesi için Dârülfünûn konferans salonlarından birinin tahsis edildiği belirtilmektedir[254]. Buradan, mektebin ders programına Haşerât adlı bir dersin eklendiği ve hocalığına da Süreyya Bey'in getirildiği anlaşılmaktadır.

3. Ders Kitaplarının Basım/Neşr Masrafları

Halkalı Ziraat Mektebinde öğrenim gören öğrencilerin okuyacakları kitapların basım, çoğaltma ve yurtdışından getirtilecek olan kitapların tercümesi için ayrı bir ödenek ayrılmıştır. Umûr-ı Ziraat tahsisâtı içinde gösterilen bu ödenek yıllık 20.000 kuruş olarak belirlenmiştir. Kitap ve risâlelerin basım, neşr ve tercümeleri için bu ödenekteki para kullanılmaktaydı. Bu ödeneğin tahsilâtı Ziraat Bankası üzerinden yapılmaktaydı.

1895 yılında Halkalı Ziraat Mektebinde okutulan ders kitaplarının basımı ve çoğaltılması için, Umûr-ı Ziraat tahsîsâtında tercüme ve neşriyât için ayrılmış olan yıllık 20.000 kuruşun tamamı kullanılmıştır. Halkalı Ziraat Mektebi'nde okutulan *Fen-i Mesâha ve Harita Tersimi ve Usûl-i Tesviye*, *Emrâz-ı Hâriciye-i Hayvâniye-i Ahaliye*, *İnşaat-ı Zirâiye*, *Tabâkat'ül-Arz* ile *Fen-i Makine* isimli kitapların basımı ve bunlardan başka tahrir ve tercümeleri yapılacak olan kitap ve risâleler için bu meblağın verilmesi istenmiştir[255]. Orman ve Maden ve Ziraat Nezâreti tarafından, Ziraat Bankası'nın bağlı bulunduğu Ticaret ve Nâfia Nezâreti'nden talep edilen bu paranın verilmesi uygun görülmüştür.

1908 senesinde mektep öğrencileri Orman ve Maden ve Ziraat Nezâretine başvurarak, Halkalı Ziraat Mektebinde okutulmakta olan derslerin kitap olarak

---

[253] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 112.
[254] 1 Cemâziyel-evvel 1334 (6 Mart 1916) tarihli arz tezkiresi: MF. MKT., nr. 1214/67.
[255] 11 Cemâziyel-evvel 1313 (30 Ekim 1895) tarihli irâde: BEO., nr. 700/52461. ; Ş.D., nr. 521/5. ; İ.OM., nr. 3/1313 Ca-03.

basılmasını istemişlerdir[256]. Böylece öğrenciler, bu kitapları satın alabilecek ve dersleri buradan tâkip edebileceklerdir. Nezâret tarafından bu istek uygun görülmüş ve okulda okutulan derslerin kitap şeklinde basılmasının faydalı olacağı ifâde edilmiştir. Kitap basımı için gereken mürekkep ve kâğıt bedeli olan 21.800 kuruşun, kitaplar satıldıkça yerine konmak üzere mektebin o yıl ki tahsisâtından karşılanması kararlaştırılmıştır.

C. MEZÛNİYET

1. Mektepte Yapılan İmtihânlar

Mektepte okuyan öğrencilerin, verilecek olan teorik ve pratik eğitimi ne derecede aldıkları yapılan sınavlarla tespit edilmekteydi. Büyük Halkalı Amelîyat-ı Ziraat Mektebi Nizamnâmesi'nde, öğrencilerin seviyelerini ölçmek amacıyla yapılacak olan bu sınavın ders döneminin sonunda olacağı belirtilmektedir. Sınav, Ziraat Nezâreti tarafından gönderilen bir memurun başkanlığında, hocalardan oluşan bir heyet tarafından yapılırdı. Bu genel sınava göre öğrencilerin seviyeleri ölçülerek, bir üst sınıfa geçip geçememelerine karar verilirdi. Sınav sonucunda bilgi ve kâbiliyetlerine göre öğrencilerin sıra ve dereceleri belirlenerek her birine sıra numarası verilir ve bu sonuç Ziraat Nezâreti'ne bildirilirdi[257].

1903 yılında yayımlanmış olan Halkalı Ziraat ve Ormancılık Mekteb-i Âlisi Nizamnâmesi'nde ise sınav sisteminin değiştiği görülmektedir. Buna göre sınavlar iki türlü olacaktır. Bunlardan ilki, her üç ayda bir ilgili dersin hocası tarafından yazılı olarak yapılan özel sınavlardır. Diğeri ise ders yılının sonunda ve hoca ile mümeyyizden[258] oluşan bir heyet tarafından sözlü olarak yapılan genel sınavlardır. Son sınıf öğrencileri kendilerine yapılan genel sınavlardan ziraat, kimya, fen-i mevâşi, ormancılık ve iktisat konularından, mektebe giriş tarihinden itibâren görmüş oldukları derslerden sorumluydular[259].

---

[256] 19 Zil-kâde 1326 (13 Aralık 1908) tarihli tezire-i aliyye: Ş.D., nr. 542/20.
[257] *BHAZMN*, s. 110-111.
[258] Mümeyyiz: İmtihanda bulunup talebenin bilgisini yoklayan kimse. Ferit Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 723.
[259] *HZOMAN*, s. 1089.

2. Diploma Alımı

Öğrenim sürelerinin son yılında da girdikleri genel sınavda başarılı olan öğrenciler mektepten mezûn olmaya hak kazanırlardı. Mektepten gerekli ziraat eğitimini aldığını, sınavlar neticesinde ispat eden bu öğrencilere birer diploma verilirdi. 1884 Nizamnâmesi'ne göre, mezûn olmaya hak kazanan öğrencilerin, memleketlerine dönüş paraları mükâfat olarak mektep hesabından karşılanacaktı. Ayrıca mektebi birincilikle bitiren öğrenciye 1.500, ikinciye 1.200 ve üçüncüye 800 kuruş mükâfat verilmesi öngörülmüştür[260]. Mektepten "çok iyi" ve "iyi" derecelerinde mezûn olan adayların, askerlik hizmetinden muaf tutulacakları da belirtilmektedir[261]. İlk başta, bütün Halkalı Ziraat Mektebi mezûnlarının askerlik hizmetinden muaf tutulmaları kararlaştırılmış olsa da, bu durumun askerlik hizmetinde bulunmak istemeyenlerin okula müracaat etmelerini teşvik edici olacağı düşünülmüştür. Bunun üzerine askerlikten muaf tutulma hakkı sadece "çok iyi" ve "iyi" derecelerle okuldan mezûn olanlara tanınmıştır. Ancak askerlik hizmetinden muaf tutulma daha sonraları, hükümet hizmetinde kaldıkları sürece tüm mezûnlar için geçerli olur hâle gelmiştir[262]. Donald Quataert bu durumun muâfiyet olarak değil, geçici bir izin olarak tanımlandığını belirtmektedir[263].

1903 tarihli nizamnâmede ise, öğrenimini tamamlayan öğrenciye Ziraat Nezâreti tarafından onaylı bir diploma verileceği belirtilmektedir. Ayrıca mektepten birinci ve ikinci olarak çıkan öğrencilere, âli mekteplerden birinci ve ikinci olarak çıkanlara verilen mükâfat verilecekti[264].

Mezûn olan öğrencilere verilen diplomalar Ziraat Heyet-i Fenniyesi'nce düzenlenmekteydi. Halkalı Ziraat Mektebi mezûnlarına verilen diplomaların, diğer âli mektep mezûnlarına verilen diplomalar gibi bir tarafı Türkçe ve diğer tarafı Fransızca idi[265].

Halkalı Ziraat Mektebi'nden birincilik ile mezun olan öğrenciye altın, ikincilik ile mezun olan öğrenciye ise gümüş madalya verilmekteydi. Örneğin 1909

---

[260] *BHAZMN*, s. 111.
[261] *BHAZMN*, s. 111; Ayrıca İ.MMS., nr. 78/3427.
[262] Quataert, **Anadolu'da Osmanlı Reformu....**, s. 99.
[263] Quataert, **Anadolu'da Osmanlı Reformu....**, s. 99.
[264] *HZOMAN*, s. 1089.
[265] 16 Receb 1313 (2 Ocak 1896) tarihli tezkire-i aliyye: BEO., nr. 734/55008.

yılında Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti tarafından, okuldan birincilik ve ikincilik ile mezûn olan öğrencilere altın ve gümüş madalya verilmesi istenmiştir[266]. Maarif Nezâreti tarafından bu istek uygun bulunmuş ve dereceye giren öğrencilere madalyaları verilmiştir.

3. Mezûn Olanların İstihdâmı

Düzenlenen nizamnâmelerde, Halkalı Ziraat Mektebi'nden mezûn olanların ne şekilde istihdâm olacakları belirtilmiştir. Mektepten diploma alarak mezûn olan öğrencilerin, Osmanlı Devletinde yeni usûl ziraatçiliği yaygınlaştırmak için özel büyük çiftliklerde, başka okullarda açılacak olan ziraat derslerinin hocalığında veya ziraat memurluğu görevlerinde istihdâm edilmeleri planlanmıştır. Mezûn olan öğrencinin bu istihdâm alanlarından hiç birine yerleşememesi durumunda kendi arazisinde yeni usûl çiftçiliği uygulama imkânı olması düşünülmüş olacak ki mektebe giriş şartlarında adayın "çiftçi veya bağ-bahçe sahibi çocukları arasından olması" istenmiştir.

1899 yılından itibâren Halkalı Ziraat Mektebi'nden mezûn olacak olan on öğrencinin, aylık 500'er kuruş maaşla ve dört sene müddetle büyük çiftliklerde istihdâm edilmeleri istenmiştir. Bunun için gereken senelik masrafların, Ziraat Bankası'nın yıllık kârının üçte ikilik kısmından karşılanması düşünülmüştür. Ziraat Bankası'nın 1899 Tarihindeki yıllık kârının 200.000 kuruş olduğu ve bu meblağın ileriki senelerde daha da artmasının beklendiği belirtilerek bu uygulamanın hayata geçirilmesi istenmektedir[267]. Ancak mezûnlara istihdam alanı yaratmak için düşünülen bu girişim başarılı olamamış olacak ki 1902 yılında tekrar gündeme gelmiştir. Bu tarihte, Halkalı'dan mezûn olmuş olan öğrencilerin ziraat bilgileri yeterli görülse de tecrübesiz olduklarından dolayı büyük çiftlik sahipleri tarafından pek rağbet görmedikleri ve Halkalı'dan mezûn olan öğrencilerin genellikle fakir olduklarından kendi adlarına bir arazi alamayacakları ifâde edilmiştir. Bu durumu ortadan kaldırmak ve büyük çiftlik sahiplerinin ilgisini çekmek için, maaşları devlet tarafından karşılanmak üzere dört sene müddetle bir çiftlikte çalışmaları

[266] 27 Sâfer 1327 (20 Mart 1909) tarihli arz tezkiresi: MF. MKT., nr. 1108/17.
[267] 16 Receb 1317 (20 Kasım 1899) tarihli arz tezkiresi: Ş.D., nr. 527/28.

istenmektedir. Halkalı'dan mezûn olmuş ve bir çiftlikte istihdâmı sağlanmış olan öğrencilerin, dört sene sonunda kazanacakları tecrübe sayesinde çalıştıkları çiftlikte veya bir başka çiftlik sahibi tarafından işe alınabilecekleri belirtilmiştir. Bu dört senenin sonunda bir çiftlikte çalışmaya devam etmeseler bile, burada edindikleri tecrübe sayesinde devlet hizmetine girdikleri takdirde daha faydalı olacakları belirtilmektedir. Bunun için gerekli olan yıllık 60.000 kuruş Ziraat Bankası'nın yıllık kârının üçte ikilik kısmından karşılanmak istenmektedir. Ancak Ticaret ve Nafia Nezâreti'nden gelen cevapta Ziraat Bankası'nın yıllık kârının üçte ikilik kısmının, altı-yedi yıllık bedeli umûr-ı ziraat mesârıf-ı fevkalâdesine tahsis edildiği belirtilmiştir. Bunun üzerine öğrencilerin istihdâmı için düşünülen bu girişimden vazgeçilmek zorunda kalınmıştır[268].

1913 yılında Selanik ve Halkalı Ziraat Mektepleri'nde eğitim görmüş on üç mezûn, Osmanlı Devleti'nden arazi, âlet-edevat, ziraî bitki tohumu ve çiftlik hayvanı talep etmişlerdir. Selanik ve Halkalı Ziraat Mektepleri mezûnları, yeni ziraat tekniklerini uygulamak ve bu teknikleri diğer çiftçilere göstermek amacıyla her birine yirmi sene süreyle kullanılmak üzere arazi verilmesini istemişlerdir. Bunun bedelinin Ziraat Bankası tarafından karşılanabileceğini belirten mezûnlar, yine Ziraat Bankası memur ve müfettişlerinin kendilerini teftiş ederek arazi ve alet-edevatın kullanımını kontrol edebileceklerini söylemişlerdir. Kendilerine arazi ve gerekli donanım için para verildiği halde iki sene boyunca ziraate başlamayanlar olursa, onların tahsisâtlarının iptal edilebileceğini belirtmişlerdir[269]. Ancak bu talebin kabûl edilip edilmediğini bilmemekteyiz.

Halkalı Ziraat Mektebi mezûnu öğrencilerinin, kendi okullarına hoca veya memur olarak işe alındıklarını da görmekteyiz. Meselâ, mektep mezûnlarından olan Ali Rıza Efendi 1907 senesinde, muhasebe muavini olarak okulda istihdam edilmiştir[270]. Bundan bir sene sonra yâni 1908 yılında da Coğrafya-yı Zirâi, İstatistik ve Muhasebe-i Zirâiye derslerini vermek üzere Halkalı Ziraat Mektebi

[268] 17 Zil-hicce 1319 (27 Mart 1902) tarihli arz tezkiresi: Ş.D., nr. 530/25.
[269] 19 Receb 1331 (24 Haziran 1913) tarihli tezkire: M.V., nr. 178/27.
[270] 2 Rebiül-evvel 1325 (15 Nisan 1907) tarihli tezkire: T. ZTİ., nr. 3046/52.

mezûnu Salih Kerâmet Efendi aylık 500 kuruş maaşla mektebe hoca olarak alınmıştır[271].

Halkalı Ziraat Mektebi âli mektep statüsünde olduğundan, buradan mezûn olanlar başka illerdeki ziraat okullarına hoca olarak da tâyin edilmişlerdir. Bunun bir örneği 1904 senesinde yaşanmıştır. 1903 senesinde Halkalı'dan mezûn olan İbrahim Efendi, mezûniyetinden bir yıl sonra 400 kuruş maaş ile Selânik Ziraat Amelîyat Mektebi'ne hoca olarak atanmıştır[272].

Halkalı Ziraat Mektebi'nden mezûn olan öğrenciler, idâdi mekteplere de hoca olabilmekteydiler. 1900 yılında Kerek sancağında açılacak olan Mekteb-i İdâdi'de ziraat dersleri vermek üzere, Halkalı Ziraat Mektebi mezûnu bir hoca istenmiştir. Aylık 800 kuruş maaşla çalışacak olan bu hoca, ziraatin teorik ve pratik kısımlarını idâdi mektep öğrencilerine göstermekle görevli olacaktır[273]. Erzurum mekteb-i idâdisinin ziraat dersleri için yine Halkalı Ziraat Mektebi mezûnu bir hocanın görevlendirildiğini görmekteyiz. Halkalı Ziraat Mektebi mezûnu olan Hüsâmeddin adında bir kişinin Mevâlid-i Selâse[274], Usûl-i Defter, Fen-i Ziraat, Hikmet ve Kimyanın Ziraate Tatbîki, İlm-i Alâim-i Ceviyye ve Nebâtat-ı Zirâiye derslerini vermek üzere aylık 600 kuruş maaşla Mekteb-i İdâdi'ye hoca olduğu görülmektedir[275].

1893 yılında Orman Mektebinin Halkalı'ya taşınmasının ardından, memlekette görülen orman memuru ihtiyacı da Halkalı Ziraat Mektebi'nden karşılanmıştır. 1907 yılında Halkalı Ziraat Mektebinden daha önceki yıllarda mezûn olmuş olan Tahsin, Eşref, Şevket, Cevdet, İvan ve Andon aylık 500 kuruş maaşla Siroz ve Drama sancaklarındaki kazalarda orman memuru olarak görevlendirilmişlerdir. Halkalı'dan 1907 yılında mezûn olmuş olan Hakkı ve Yorgi Efendi'ler ile bu tarihten bir yıl önce mezûn olmuş olan Mehmed Tevfik ve Lifor Efendi'ler de ihtiyaç görülen kazalara orman memuru olarak atanmışlardır[276].

---

[271] 4 Zil-hicce 1326 (28 Aralık 1908) tarihli irâde: İ. OM., nr. 13/1326 Z-1.
[272] 15 Zil-kâde 1327 (28 Kasım 1909) tarihli tezkire: T. ZTİ., nr. 3055/9.
[273] BOA, DH. MKT., nr. 2310/84.
[274] Mevâlid-i Selâse: Maden, nebat, hayvan olmak üzere tabiatın üç âleminden bahseden ilim, tabiat ilmi. Ferit Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 634.
[275] MF. MKT., nr. 798/7.
[276] 1 Teşrin-i Sâni 1323 814 Kasım 1907) tarihli tezkire-i aliyye: BOA, TFR. İ.M., nr. 18/1732.

Emlâk-ı Hümâyun İdâresi'ne memur olarak, Halkalı Ziraat Mektebi mezûnları da işe alınmaktadır[277]. Meselâ 1907 senesinde İnegöl Emlâk-ı Hümâyun memurlarından Tevfik Efendi, mezûn olduktan sonra alamadığı diplomasının şimdi lâzım olması sebebiyle tarafına verilmesini istemiştir[278].

Müesseselerin toplum üzerindeki rolleri büyüktür. Toplumsal hayatı yönlendirmek için devlet eliyle kurulan müesseseler, kimi zaman siyasal hayata da etki etmektedirler. Bunun bir örneği de, mektebin ziraat eğitimine başladığı yıl olan 1892'de yaşanmıştır. Girit adasında gittikçe yayılan Yunan fikriyâtına temâyülü önlemek ve burada Osmanlılığın yayılmasını sağlamak için yirmi dört kişi İstanbul'daki çeşitli okullara öğrenci olarak alınmak istenmişlerdir. Yarısı Müslüman ve diğer yarısı Hıristiyan olacak olan bu öğrenciler yerleştirildikleri okullarda ücretsiz-yatılı olarak eğitim göreceklerdir. Yatılı olmayan bir okula yerleştirilen öğrencinin otel masrafları ise yine devlet tarafından karşılanacaktır. Bahsi geçen bu yirmi dört öğrenciden dörderden toplam on iki kişisi Mekteb-i Mülkiye-i Şahâne, Mekteb-i Sultâni ve Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye-i Mülkiye'ye, ikisi Hendese-i Mülkiye'ye, altısı Hukuk Mekteplerine, geri kalan dört kişi ise Halkalı Ziraat Mektebi'ne yerleştirilmişlerdir. Tahsillerini tamamlayan öğrenciler Girit adasına geri dönmeye mecbur olacaklardır. Geri döndüklerinde ise burada kendilerine açılacak olan hizmetlerde istihdâmları sağlanacaktır[279].

Halkalı Ziraat Mektebi'nden mezûn olan öğrencilerden isteyenlerinin Avrupa'da eğitimlerine devam ettikleri de görülmektedir. Bunlardan biri de 1906 yılında Halkalı'dan mezûn olan Hüseyin Tahsin Efendi'dir. Hüseyin Tahsin Efendi masraflarını babası karşılamak üzere, Fransa'da bir ziraat okuluna gitmek ve tahsiline burada devam etmek istemiştir. Bunun üzerine yapılan incelemede Hüseyin Tahsin Efendi'nin gerçekten de Halkalı Ziraat Mektebi'nin o sene mezûnlarından olduğu anlaşılarak, Fransa'da ziraat eğitimine devam etmesine izin verilmiştir[280].

---

[277] Emlâk-ı Hümâyun İdâresi: Hazine-i Hassa Nezâreti'ne bağlı olarak faaliyet gösteren ve padişaha ait olan çiftlik, tarla, bağ, bahçe, dükkan, ev gibi her türlü gayr-ı menkulün idâre edildiği birim. (Terzi, **Hazine-i...**, s. 81.)

[278] 4 Rebiül-âhir 1325 (17 Mayıs 1907) tarihli arz tezkiresi: T. ZTİ., nr. 3047/89.

[279] 21 Zil-kâde 1309 (17 Haziran 1892) tarihli arz tezkiresi: MF. MKT., nr. 143/69.

[280] 4 Ramazan 1324 (22 Ekim 1906) tarihli arz tezkiresi: DH. MKT., nr. 1129/87.

III. BÖLÜM

MEKTEBİN EĞİTİMCİ KADROSU VE FAALİYETLERİ

A. HOCALAR

Halkalı Ziraat Mektebi'nde görevli olan hocalar, teorik ve pratik olarak eğitim veren hocalar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadırlar. Teorik olarak eğitim veren hocalar, sınıflarda öğrencilere göstermekle yükümlü oldukları konuların eğitimini vermekteydi. Pratik olarak eğitim veren hocalar ise, Halkalı Ziraat Mektebi'ne bağlı bulunan çiftlikte öğrencilere uygulamalı olarak ders vermekteydiler. Teorik ve pratik olarak öğrencilere ders veren hocaların maîyetlerinde, kendilerine derslerde yardımcı olmak üzere muavinler de bulunmaktaydı.

1. Teorik Olarak Eğitim Veren Hocalar

Büyük Halkalı Amelîyat-ı Ziraat Mektebi Nizamnâmesi'nde teorik olarak eğitim veren hocalar ve görevleri hakkında çeşitli bilgilere ulaşmaktayız. Nizamnâmenin bildirdiğine göre mektepte teorik dersleri vermek üzere toplam beş adet hoca bulunacaktır. Bu hocalardan iki adedi Osmanlıca hocasıdır. Osmanlıca hocalarından başka mektepte, birer adet Aritmetik, Fizik ve Ziraat hocaları görevlidir[281]. Ziraat idâresi dersini vermekle yükümlü olan kişi aynı zamanda mektep müdürlüğünü de üstlenmiştir. Osmanlıca hocaları kendi içlerinde konuları paylaşmışlardır. Buna göre Osmanlıca hocalarından ilki öğrencilere arazi ve ziraate bağlı kânunlar ile Osmanlıca yazı usûllerini öğretecektir. İkinci Osmanlıca hocası ise birinci ve ikinci sınıf öğrencilerine Osmanlıca gramer dersini vermekle görevlidir. Aritmetik hocası aritmetik dersinden başka usûl-i a'şâri, yer ölçümü ve tesviye-i zemin derslerini de verecektir. Fizik hocası fizik, meteoroloji ve kimya derslerini öğrencilere öğretmekle yükümlüdür. Ziraat hocası ise çiftlik hayvanını besleyip büyütme ve ziraat derslerini verecektir[282].

[281] *BHAZMN*, s. 113.
[282] *BHAZMN*, s. 113.

2. Pratik Olarak Eğitim Veren Hocalar

Uygulamalı olarak öğrencilere eğitim verecek olan hocalar Ziraat Uygulama, Bahçıvanlık, Baytarlık ve Ziraat Defteri Tutma hocalarıdır[283]. Ziraat Uygulama Hocası mektep öğrencilerine ziraatçilikte kullanılan bütün âlet ve edevatın kullanımı ile tarlalarda uygulanacak olan uygulamaları öğretmek ve uygulatmakla görevlidir. Sebze ve meyve bahçesi yetiştirmek ile meyve ağaçlarını dikme, aşılama ve budanmasını öğretmek ve uygulatmak görevi Bahçıvanlık hocasına aittir. Mektepte bulunan baytar ve muhasebecinin ise diğer uygulamalı ders veren hocalardan farklı olarak, mektep işlerinin yürütülmesinde de görevlendirildiklerini görmekteyiz. Baytarlık hocası öğrencilere baytarlık ile ilgili eğitim verir ve öğrencilere tedavi yöntemlerini uygulatırdı. Baytarlık hocası aynı zamanda çiftlikteki hasta hayvanların bakımını da üstlenmişti. Muhasebeci ise öğrencilere ziraat defteri tutma tekniklerini göstermekle beraber mektebe bağlı bulunan çiftliğin muhasebe işlerinden de sorumluydu[284].

3. Mektepte Görev Almış Hocalar ve İhtisas Alanları

Aşağıda Halkalı Ziraat Mektebinde çalışmış olan hocaların isimleri, görevleri ve rütbelerini gösteren tablolar yer almaktadır. Bu tablolar, hicrî 1310 ile 1328 yılları arasındaki ve 1333-1334 yıllarına ait Devlet Salnâmelerinden faydalanılarak oluşturulmuştur. Şunu belirtmek gerekir ki tabloların memûriyet kısmında belirtilenler, okulda okutulan derslerin isimleri ile birebir uygunluk göstermemektedir. Bu isimler daha çok hocaların ihtisas alanlarına işaret etmektedir.

[283] *BHAZMN*, s. 113.
[284] *BHAZMN*, s. 113-114.

Tablo XVIII

Hocalar ve İhtisas Alanları

MEMURİYET	İSMİ	RÜTBE	TARİHİ	MECİDİ	MADALYA
Müdür	Mehmet Ali Bey	Kaymakam		3	
İkinci Müdür	İstirati Kobulus Efendi	Evvel-i Sânisi	Ramazan 324		Gümüş Liyakat
Muhasebeci	Arif Efendi				
Hendese-i Ziraîye ve İlm-i Servet Hocası	Aram Efendi	Evveli	9 Cemâziy el-evvel 312	3	Altın ve Gümüş Liyakat
Ormancılık Hocası	Hekimyan Efendi	Evvel	5 Receb 318	4	Gümüş Liyakat
Kitâbet-i Resmiyye[285] Hocası	Reşat Bey	Evvel-i Sânisi	Gurre Ramazan 313		
Fenn-i Ziraat Hocası	Ağaton Efendi	Mütemâyiz [286]	10 Zil-hicce 311		
Bağçevanlık Hocası	Mazhar Bey	Sâniye	28 Receb 312		
Vezâif-i Hayat ve Teşrih-i Nebâtât Hocası	Ali Rıza Efendi	Mütemâyiz	15 Zil-hicce 321	3	
Riyazî ve Fennî Mihaniği ve Topoğrafya Hocası	Edhem Bey	Evvel-i Sânisi	15 Zil-hicce 321	3	
Amelîyat ve Bağcılık Hocası	Bekyan Efendi	Sâlise			Gümüş Liyâkat

[285] Kitâbet-i Resmiyye: Resmî yazışmalarda gerekli olan ciddiyet, açıklık, kullanılacak lâkap ve tâbirler ile resmî toplantılardaki hitâbetin usûlleri. (Ertuğrul Düzdağ, **Mehmed Âkif Ersoy**, İstanbul 2004, s. 18.)

[286] Mütemâyiz: Tanzimat'tan sonra sâniye rütbesinin birinci sınıfı.

MEMURİYET	İSMİ	RÜTBE	TARİHİ	MECİDİ	MADALYA
Kavanin-i Zirâiye Hocası	Arifi Bey	Sâniye	26 Zil-hicce 317		
Sanayi-i Ziraîye Hocası	Vahan Efendi				
Fenni Baytari Umûmi Hocası	Abdullah Efendi	Sâniye			
Kimya-yı Umûmi ve Zirâi Hocası	Arif Bey	Sâniye			
İlm-i Nebâtât ve Maadin ve Tabakâtü'l-Arz Hocası	Hüdâverdi Efendi				Gümüş Liyâkat
Hıfz-ı Sıhhat Hocası ve Okul Doktoru	İsmail Besim Bey	Kaymakam			
Hikmet ve Lisan-ı Fransevi Muallimi	Kemal Efendi	Rabia			
Ziraat-i Umûmiye Hocası	Zakaryan Efendi	Sâlise		4	
Amelîyat Hocası	Nesib Bey				

Müdür: Halkalı Ziraat Mektebi'nin ilk müdürü Mehmet Ali Bey'dir. Mehmet Ali Bey 1891 ve 1892 yıllarında okulun müdürlüğü görevini yürütmüştür. 1893 yılında müdür vekilliği görevine Mazhar Bey getirilmiştir. 1894 yılından itibaren ise okulun müdürlüğünü İstirati Kobulus Efendi yürütmüştür. İstirati Efendi bu görevde en fazla süreyle kalan kişidir. Okulun müdürlüğü görevini 1894-1907 yılları arasında toplam 13 sene sürdürmüştür. Daha sonra görevini Arif Bey'e bırakmıştır. 1908 ve 1909 yılllarında okulun müdürlüğü görevini Arif Bey üstlenmiştir. 1914 ve 1915 yıllarında ise okulun müdürü Muhtar Bey'dir.

İkinci Müdür: İstirati Efendi okulun müdürü olmadan önce, 1891/1893 yılları arasında ikinci müdür olarak görev almıştır. İstirati Efendi'nin 1894 yılında okul müdürü olmasıyla yerine Rıfkı Bey getirilmiştir. Rıfkı Bey bu görevi 1908 yılına

kadar sürdürmüş, daha sonra yerini Hüdâverdi Efendi'ye[287] bırakmıştır. 1909 yılında ikinci müdürlük görevini Said Bey yürütmüştür. 1914/1915 yıllarında ise bu görevde tekrar Hüdâverdi Efendi'yi görmekteyiz.

Muhasebeci: 1891 yılında okulun muhasebecisi bulunmamaktadır. 1892 yılından itibâren ise okulun muhasebesici olarak Arif Efendi görünmektedir. Arif Efendi bu görevi 1905 yılına kadar sürdürmüştür. Ardından yerini Mehmet Efendi'ye bırakmıştır. Mehmet Efendi 1906 ve 1907 yıllarında okulun muhasebecisi olarak görev almıştır. 1908 ve 1909 yıllarında ise okulun muhasebecisi Nazmi Efendi'dir. 1914/1915 yıllarında okulun muhasebecisi olarak da Hayali Efendiyi görmekteyiz.

Hendese-i Ziraîye ve İlm-i Servet: 1892 tarihli listede Aram Efendi sadece Hendese-i Ziraat hocası olarak görünmektedir. 1893 yılından itibâren ise kendisine Hendese-i Ziraat ve İlm-i Servet hocası olarak rastlamaktayız. Aram Efendi bu görevini 1907 yılına kadar sürdürmüştür.

Ormancılık: 1892 yılında Bitki Ziraati ve Ormancılık alanlarının hocası olarak Ağaton Efendi görünmektedir. 1893 yılında bu alanların hocası Hekimyan Mıgırdiç Efendi olarak değişmiştir. 1907 yılına kadar da Hekimyan Efendi olarak kalmıştır.

Kitâbet-i Resmiyye: Bu konu ders programına 1894 yılında eklenmiştir. Hoca olarak 1894-1901 yılları arasında Reşat Bey görünmektedir. 1902 yılında ise hocalığa Celal Efendi getirilmiştir. 1903-1906 yıllları arası bu konunun hoca kadrosu boş görünmektedir. 1907 yılında ise Âkif Efendi'nin bu dersi vermek üzere hoca olarak atandığını görüyoruz. Burada adı geçen Âkif Efendi, Memmet Âkif [Ersoy]'dur[288].

Fenn-i Ziraat: Ağaton Efendi 1892 yılında Bitki Ziraati ve Ormancılık alanları hocası olarak okulda görev almıştır. 1893 yılında ise kendisinin ismine rastlayamamaktayız. 1894 ve 1895 yıllarında ders programına eklenen Ziraat Fenni dersinin hocası olarak tekrar Ağaton Efendi'yi görmekteyiz. 1896 yılında ise bu

[287] Apraham Allahverdi: 1886'da masrafları kendisi karşılayarak Fransa'da bulunan Grignon Yüksek Ziraat Mektebi'ne girip 1889'da mezûn olmuş, İstanbul'a döndükten sonra uzun müddet Halkalı Ziraat Mektebi'nin müderrisleri arasında bulunmuştur. (Kevork Pamukciyan, **a.g.e.**, s. 15.)
[288] Âkif Bey'in ataması için Bkz.: T. ZTİ. , nr. 3046/52.

göreve Bekyan Efendi[289] atanmıştır. Bekyan Efendi görevini 1907 yılına kadar sürdürmüştür.

Bahçıvanlık: Bahçıvanlık dersinin hocası olarak Mazhar Bey görünmektedir. Mazhar Bey bu görevi 1892 yılından 1894 yılına kadar sürdürmüştür. 1895 yılında bu dersin hoca kadrosu boş görünmektedir. 1896 yılında Bağcılık dersinin yanı sıra Bahçıvanlık dersini de Bekyan Efendi vermeye başlamıştır. 1897 yılından 1907 yılına kadar ise bu dersin hocalığını, okulun ikinci müdürü de olan Rıfkı Bey yapmıştır.

Vezâif-i Hayat ve Teşrih-i Nebâtât: Bu alanlarla ilgili ders ilk olarak 1894 yılında verilmeye başlanmıştır. Bu tarihten 1907 yılına kadar dersin hocalığı görevini Ali Rıza Efendi[290] sürdürmüştür. Ali Rıza Efendi 1893 yılında ise Telfif-i Nebâtât ve Terbiye-i Eşcar dersinin hocası olarak görünmektedir.

Riyazat ve Fennî Mihaniği ve Topoğrafya: 1892 yılında sadece Riyâzat dersinin hocalığını yapan Edhem Bey, 1893 yılından itibâren ise Riyâzi, Topoğrafya ve Fenn-i Mihanik derslerinin hocalığını yapmaya başlamıştır. Bu tarihten 1907 yılına kadar da bu derslerin hocalığı görevini sürdürmüştür.

Amelîyat ve Bağcılık: Bu ders programa 1894 yılında eklenmiş, 1896 yılında dersin adı Bahçıvanlık ve Bağcılık olarak değiştirilmiştir. 1897 yılından itibâren ise Bağcılık dersi programdan çıkartılmıştır. 1894-1896 yılları içinde dersin hocalığını Bekyan Efendi yapmıştır.

Kavanin-i Zirâiye: Bu ders, Arazi Kanunnâmesi adı altında 1892 yılında verilmeye başlanmıştır. Dersin 1892 yılındaki hocası Şevki Bey'dir. Dersi aynı isimle 1893 yılında Arifi Bey vermeye başlamıştır. 1894 yılından itibâren ise bu

---

[289] Haygazun Bekyan: Halkalı Ziraat Mektebi'nde uzun yıllar ziraat-i umûmiye kürsüsünü işgâl etmiştir. İhtisâsını Fransa'da yapmıştır. (Kevork Pamukciyan, **a.g.e.**, s. 111.)

[290] Ali Rıza Efendi 1843 yılında Çankırı'da dünyaya gelmiştir. 1871 yılında Orman Mektebi'nde Arapça hocası olarak göreve başlamıştır. 1878 yılında aynı zamanda hocası olduğu okulun sınavlarına girerek, Orman İkinci Müfettişliği diploması almıştır. Ali Rıza Efendi 1881 yılında Orman ve Mâden Mektebi'nin müdür muavinliği görevine getirilmiştir. 1893 yılında Orman Mektebi'nin, Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi ile birleştirilmesinin ardından burada ormancılık ve bitki derslerini vermeye başlamıştır. 1907 yılında orman teşkilâtını kurmak üzere Selanik'e gönderilmiş, 1908'de Orman Fen Heyeti Başkanlığı göreviyle tekrar İstanbul'a tâyin edilmiştir. İstanbul'da bu görevinin yanı sıra, kurulmasında büyük emeği olduğu Orman Mekteb-i Âlisi'nde de hoca olarak görev almıştır. Bu iki görevi de başarıyla sürdüren Ali Rıza Efendi, 1913 yılında emekliye ayrılmış ve 1925 yılında vefat etmiştir. (Halil Kutluk-Kerim Yund, **Hoca Ali Rıza Orman Umum Müdürlerinden, Hayatı ve Eserleri 1843-1925**, Yay: Halil Kutluk, Akın Matbaası, Ankara 1950, s. 11-12.)

dersin adı Ziraî Kanunlar olarak değiştirilmiştir. Arifi Bey 1893 yılından 1907 yılına kadar dersin hocalığını görevini sürdürmüştür.

Sanayi-i Ziraîye: Bu ders programa 1894 yılında eklenmiştir. 1894 ve 1895 yıllarında dersin hocası Vahan Efendi'dir. 1896 yılından itibâren ise bu dersi Cemil Bey vermeye başlamıştır. Cemil Bey dersi 1907 yılına kadar vermeyi sürdürmüştür.

Fenni Baytari Umûmi: Baytar Mektebi, Halkalı'dan taşındıktan sonra okulun veteriner hoca kadrosunda görülen ilk isim, 1894 yılında rastladığımız Abdullah Efendi'dir. Abdullah Efendi 1894 yılından 1907 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür.

Kimya-yı Umûmi ve Zirâi: Arif Bey bu alanların hocalığını 1892 yılından 1907 yılına kadar sürdürmüştür.

İlm-i Nebâtât ve Maadin ve Tabakâtü'l-Arz: Hüdâverdi Efendi'yi 1892 yılında Fizik, Bitki ve Meteoroloji derslerinin hocası olarak, 1893 yılında da Fizik, Bitki ve Mâden derslerinin hocası olarak görmekteyiz. 1894 yılından itibâren ise Hüdâverdi Efendi Bitki, Mâden ve Jeoloji derslerinin hocası olarak görünmektedir. Hüdâverdi Efendi bu görevini 1907 yılına kadar sürdürmüştür.

Hıfz-ı Sıhhat: Bu ders okulun doktoru tarafından verilmekteydi. 1894 yılında programa eklenen dersin hocalığını ve okul doktorluğunu, bu tarihten 1906 yılına kadar İsmail Besim Bey yapmıştır.

Hikmet ve Lisân-ı Fransevi: Kemal Efendi 1892 ve 1893 yıllarında Matematik, Fizik ve Kimya ile ilgili derslerin hocası olarak Halkalı Ziraat Mektebi'nde görev almıştır. 1894 yılında ise kendisine Fizik ve Fransızca alanlarının hocası olarak rastlamaktayız. Kemal Efendi 1894 yılından 1907 yılına kadar okulun Fizik ve Fransızca hocası kadrosunda yer almıştır.

Ziraat-i Umûmiye: Zakaryan Efendi[291]'yi 1892 yılında okulun Amelîyat hocası olarak, 1893 yılında ise Amelîyat ve Genel Ziraat dersinin hocası olarak

[291] Agop Zakaryan: İzmit'in Arslanbek köyünde doğan Zakaryan, Mersin Ziraat Mektebi'nden mezûn olur. Tarım ve bağ bilimci olan Zakaryan bir süre, Halkalı Ziraat Mektebi'nde tavukçuluk ve yetiştirilmesi üzerine ders de verir. Alemdağ Baltacı Çiftlikleri müdürlüğüde yapan Zakaryan, İzmir tarım müfettişliği görevindeyken hayatını kaybeder. (Arsen Yarman, **Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Tarihi**, Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfi, İstanbul 2001, s. 322.)

görmekteyiz. Bu tarihten sonra Zakaryan Efendi'ye ve Genel Ziraat dersine rastlanmamaktadır.

Amelîyat: Halkalı Ziraat Mektebi'nin Amelîyat hocalığını 1892 ve 1893 yıllarında Zakaryan Efendi, 1894 ve 1895 yıllarında Bekyan Efendi, 1896 yılında Kostaki Efendi ve 1897-1907 yılları arasında da Nesib Bey yapmıştır.

Devlet Salnâmelerinden tâkip edebildiğimiz kadarıyla Halkalı Ziraat Mektebinde görev almış olan hocaların ve ders konularının listesi bu şekildedir. Salnâmeler dışında da çeşitli vesîlelerle arşiv belgelerinde okulun hocaları hakkında bilgi verilmektedir. Bunlardan biri de mektebin hâli hazırdaki durumu hakkında padişaha bilgi vermek için gönderilen öğrenci ders yoklama ve hoca listesidir. Kânûn-ı evvel 1310 (Aralık 1894/Ocak 1895) tarihli cetvelde hocalar ve verdikleri dersler şu şekilde belirtilmiştir:

Tablo XIX

Halkalı Ziraat Mektebi'nin 1894/1895 Yıllarına Ait Hoca ve Ders Tablosu[292]

İSLAM	**DERSLERİ**
Mazhar Efendi	Bahçıvanlık (Ziraat Heyet-i Fennisi Üyesinden)
Edhem Efendi	Fen-i Mihaniği, Hendese-i Mesahâ-i Arazi, Cebir (Ziraat Heyet-i Fennisi Reis Kâtibi)
Rıfkı Efendi	Aram Efendi'nin ders muavini ve müdür-i sâni vekili
Ali Efendi	Fen-i Hayat-ı Nebâtât ve Fen-i Teşhis-i Ahşab
Arifi Efendi	Kavânin-i Zirâiye
Arif Efendi	Kimya
ERMENİ	**DERSLERİ**
Aram Efendi	İlm-i Servet ve Hendese-i Zirâiye (Ziraat Nezâreti Heyet-i Fenniye Reisi)
Agop Kemal Efendi	Hikmet-i Tabîiyye (Aram Efendi'nin Hemşirezâdesi)
Ağaton Efendi	Fen-i Ziraat (Ziraat Heyet-i Fenniyesi Üyesinden)
Vahan Efendi	Sanayi-i Zirâiye (Ziraat Heyet-i Fenniyesi Üyesinden)

[292] Y. PRK. OMZ., nr. 3/90.

ERMENİ	DERSLERİ
Hüdâverdi Efendi	Nebâtât-ı Madeniyat ve Tabakâtü'l-Arz
Hekimyan Efendi	Ormancılık
Begos Efendi	Kimya Muavini ve Mektep Eczacısı
Zakaryan Efendi	Amelîyat-ı Zirâiye (Muameleye bugünlerde İzmir Ziraat Müfettişi Bağlıyan Efendi ile becâiş ettirilmiş ise de Bağlıyan Efendi henüz Der-saadete gelmemiştir.)
RUM	**DERSLERİ**
İstirati Efendi	Fen-i Mevaşi ve Fransızca (Mektep Müdürü)

1902 senesinde Halkalı Ziraat Mektebinin ulûm-ı riyâziye dersi hocalığı ile Edhem Bey görevlendirilmiştir. Mektebin ulûm-ı riyâziye hocası ve aynı zamanda ziraat heyet-i fenniyesi birinci şûbe kâtibi olan Edhem Bey'in rütbesi bu tarihte ikinci sınıf birinci dereceye yükseltilmiştir[293].

1908 senesinde Halkalı Ziraat Mektebi öğrencileri, Orman ve Maden ve Ziraat Nezâretine arzuhâl vererek okulda bir takım ıslahat yapılmasını istemişlerdir. Öğrencilerin nezâretten; okulda okutulan derslerin kitap olarak basılması için bir müstensih makinesi, öğrenciler için ilerde bir teneffüshâne yapmak üzere şimdilik okul koridorlarının düzenlenmesi, her talebenin aylık yiyecek tahsisatı olan 105 kuruşa 20 kuruş zam yapılması ve okulun ders programında yeni bir düzenlemeye gidilmesini istemişlerdir. Öğrencilerin bu istekleri yerinde görülerek gerekli çalışmalar yapılmıştır[294]. Müstensih makinesi ile kâğıt ve mürekkep masrafları karşılanmış ve okul koridorlarının düzenlenmesi yapılmış, öğrencilerin yiyecek giderlerine aylık 20 kuruşluk zam için de okula izin verilmiştir. Ders programında yapılması düşünülen düzenlemeler için ise ziraat heyet-i fenniyesinden Cemil Bey, Halkalı Ziraat Mektebi'ne gitmesi husûsunda görevlendirilmiştir. Cemil Bey burada ders programında nasıl bir değişiklik yapılması gerektiğini ve öğrencilerin ders programından nasıl daha fazla yararlanabileceğini araştıracaktır. Cemil Bey'in gözlemleri sonucunda ders programında bâzı değişikliklere gidilmiştir. Birçok dersi vermekle görevli olan hocalardan bu derslerin bir kısmı alınarak başka hocalara

[293] 27 Rebiül-evvel 1320 (4 Temmuz 1902) tarihli tezkire-i aliyye: BOA, Y. MTV., nr. 231/171.
[294] 3 Zil-hicce 1326 (27 Aralık 1908) tarihli arz tezkiresi ve 4 Zil-hicce 1326 (28 Aralık 1908) tarihli irâde: İ. OM., nr. 13/1326 Z-1.

verilmiştir. Yeni düzenlemeye göre okulda verilecek olan dersler ve hocaları şöyledir:

Tablo XX

Halkalı Ziraat Mektebi'nin 1909 Yılına Ait Hoca ve Ders Tablosu

Hoca Adı	Ders Adı	Maaşı
Edhem Bey	İlm-i Hikmet-i Tabiîyye	500 kuruş
Nureddin Efendi	Mâdeniyat	300 kuruş
Kalfayan Efendi	İpekçilik, Tavukçuluk	500 kuruş
Vahan Efendi	Bağcılık, Emrâz-ı Nebâtât	800 kuruş
Cemil Bey	Sütçülük, Arıcılık	800 kuruş
Salih Kerâmet Efendi	Coğrafya-yı Zirâi, İstatistik, Muhasebe-i Zirâiye	500 kuruş
-	Amelîyat-ı Zirâiye	1.000 kuruş
-	Alet-i Zirâiye	600 kuruş
-	Resm-i Hâttı	400 kuruş
-	Hendese-i Zirâiye	400 kuruş
Abdullah Efendi	Fen-i Baytari	400 kuruş zam
Arif Bey	Kimya	500 kuruş zam
Akif Efendi	Kitâbat	100 kuruş zam
İstirati Efendi	Fen-i Mevâşi	500 kuruş zam
Kemal Efendi	Fransızca	200 kuruş zam
Arifi Bey	Kavanin-i Zirâiye	150 kuruş zam
Rıfkı Bey	Bağçevanlık, Eşcâr-ı Mesmure	300 kuruş zam

Yeni ders programına göre Kimya hocası muavini Nureddin Efendi Mâdeniyat dersini verecektir. Coğrafya-yı Zirâi, İstatistik ve Muhasebe-i Zirâiye derslerini verecek olan Salih Kerâmet Efendi ise Halkalı Ziraat Mektebi mezûnu bir hocadır. Bu görevleri karşılığı Nureddin Efendi'ye 300, Salih Kerâmet Efendi'ye ise 500 kuruş maaş verilecektir[295]. Amelîyat-ı Zirâiye, Alet-i Zirâiye, Resm-i Hattı ve Hendese-i Zirâiye derslerini vermek üzere okula yeni hocalar alınması kararlaştırılmıştır. Düzenlemeye göre okulun mevcut hocalarından olan Abdullah,

[295] Zil-hicce 1326 (27 Aralık 1908) tarihli arz tezkiresi ve 4 Zil-hicce 1326 (28 Aralık 1908) tarihli irâde: İ. OM., nr. 13/1326 Z-1. Aynı yıllarda bir idâdi hocasının maaşı ise 800 kuruş ile 1500 kuruş arasında değişmekteydi. Bkz. Şamil Mutlu, " Osmanlının Son Dönemlerinde Öğretmenlerin Ekonomik Durumlarına Dair Bazı Tespitler", **Hidayet Yavuz Nuhoğlu Armağanı**, Haz.: İshak Keskin, Muhammet Hanefi Kutluoğlu, Sabriye Serap Kurbanoğlu, Pamuk Yay., İstanbul 2009, s. 283.

Akif, İstirati ve Kemal Efendiler ile Arif, Arifi ve Rıfkı Beylerin maaşlarına da zam yapılmıştır. Bütün bu düzenlemeler Ziraat Heyet-i Fenniyesi üyesi olan ve yeni düzenlemeler için okula gönderilmiş olan Cemil Bey ile Halkalı Ziraat Mektebi'nin ikinci müdürü Rıfkı Bey arasında geçen görüşmeler sonunda kararlaştırılmıştır. Müstensih makinesi, okulun düzenlenmesi, öğrencilerin aylık yemek tahsisatlarına yapılan 20 kuruşluk zam ve ders programındaki düzenlemeler için toplam 157.500 kuruşun gerekli olduğu saptanmıştır. Gerekli olan bu meblağın, okula bağlı olan çiftlikten elde edilen gelirlerden ödenebileceği ifade edilmiştir. O tarihe kadar mektep sandığında biriken ve çiftlik gelirlerinden elde edilen 257.500 kuruşun bulunduğu belirtilmektedir[296].

1916 senesinde okul ders programına sonradan eklenen haşerât dersi hocasının, Süreyya Bey adında bir kişi olduğunu anlamaktayız. Süreyya Bey tarafından çekirge âfeti konulu bir konferans verilmek üzere 1916 yılında Şehzâdebaşı'nda bulunan Dârülfünûn binasındaki konferans salonlarından biri kendisine tahsis edilmiştir[297].

4. Hocaların Mektep Dışındaki Görevleri

Mektepte görevli olan hocaların, ihtiyaç duyuldukça meslekleri ile ilgili konuları icrâ etmek için okuldaki görevlerine ara verdikleri de görülmekteydi. Meselâ 1907 yılında mektebin orman dersleri hocalığını yapan Ali Rıza Efendi, ormanların çoğaltılması ve idâresi için kurulan tetkik komisyonunda görevlendirilmiştir. Onun yokluğunda ormancılık derslerinin boş geçmemesi ve eğitimin aksamaması için, Ali Rıza Efendi görevini tamamlayıp okula geri dönene kadar Hüdâverdi Efendi'ye bu derslerin hocalığı verilmiştir[298].

Mektep hocalarından olan Rıfkı Bey de, Rumeli'den gelen göçmenleri iskân etmek için arazi tahriri maksadıyla 1897 senesinde Anadolu'ya gönderilmiştir[299].

Halkalı Ziraat Mektebi'nde görevli hocaların bâzıları, okulun bağlı bulunduğu nezâret bünyesinde faaliyet gösteren ziraat heyet-i fenniyesinde de görev

[296] Zil-hicce 1326 (27 Aralık 1908) tarihli arz tezkiresi ve 4 Zil-hicce 1326 (28 Aralık 1908) tarihli irâde: İ. OM., nr. 13/1326 Z-1.
[297] 29 Rebiül-âhir 1334 (5 Mart 1916) tarihli arz tezkiresi: MF. MKT.. nr. 1214/67.
[298] T. ZTİ., nr. 3049/99.
[299] 18 Şaban 1314 (22 Ocak 1897) tarihli arz tezkiresi: Y. MTV., nr. 150/56; DH. MKT., 2081/10.

almışlardır. Halkalı Ziraat Mektebi'nde hoca olup da, Ziraat Heyet-i Fenniyesi'nde de görevli olanların verildiği aşağıdaki tabloda bunu görebilmekteyiz.

Tablo XXI

Ziraat Heyet-i Fennîsinde de Görev Almış Olan Halkalı Ziraat Mektebi Hocaları

MEMURİYET	İSMİ	RÜTBE	TARİHİ	MECİDİ	MADALYA
Heyet-i Fennî Başkanı ve Birinci Şûbe Müfettişi	Aram Efendi[300]	Evveli	Gurre Zil-hicce 308	3	Altın ve Gümüş Liyâkat
İkinci Şûbe Müfettişi	Ağaton Efendi[301]	Mütemâyiz	10 Zil-hicce 311		
Üçüncü Şûbe Müfettişi	Mazhar Bey[302]	Sâniye	28 Receb 312	4	
Dördüncü Şûbe Müfettişi	Vahan Efendi[303]	Evvel-i Sânisi			
Heyet-i Fenniye Baş Kâtibi	Reşat Bey[304]	Mütemâyiz			
Beşinci Şûbe Müfettişliğine Bağlı Veteriner	Abdullah Efendi[305]	Mütemâyiz	3 Ramazan 324		
Genel Müdür	İstırati Efendi[306]	Evvel-i Sânisi			
Fen Şûbesi Müdürü	Bekyan Efendi[307]				

[300] Aram Efendi 1893-1907 yılları arasında bu görevini sürdürmüştür.
[301] Ağaton Efendi 1893-1895 yılları arasında, heyetin ikinci şûbe müfettişliği görevini yürütmüştür.
[302] Mazhar Bey bu görevi 1893 ve 1894 yıllarında yürütmüştür.
[303] Vahan Efendi 1893-1895 yılları arasında dördüncü şûbe müfettişi, 1896-1899 yılları arası ikinci ve dördüncü şûbeler müfettişi, 1900-1906 yılları arası ikinci şûbe müfettişi, 1908 yılında ikinci müdür ve idâre şûbesi müdürü, 1909 yılında ise idâre şûbesi müdürü görevlerini yürütmüştür.
[304] 1893-1900 yılları arasında heyetin baş kâtibi olarak görev almıştır.
[305] Abdullah Efendi 1893-1895 yılları arasında beşinci şûbe müfettişliğine bağlı veteriner hekim, 1896-1907 yılları arasında da beşinci şûbe müettişi kadrosuyla görev almıştır.
[306] Istirati Efendi 1908-1909 yıllarında heyetin başkanlığını yapmıştır.
[307] Bekyan Efendi ismine sadece 1908 ve 1909 yıllarında rastlanılmaktadır.

B. Pratik Eğitim Tatbikâtı Yaptıran Görevliler

Halkalı Ziraat Mektebinde teorik ve pratik olarak eğitim veren hocalar ve bu hocalara yardımcı olan muavinlerden başka görevliler de bulunmaktaydı. Büyük Halkalı Amelîyat-ı Ziraat Mektebi Nizamnâmesi'nde bu görevliler "usta" olarak anılmaktadır. Bu ustalar bir taraftan öğrencilere kendi mesleklerini uygulamalı olarak öğretirken, diğer taraftan da mektebin ihtiyaçlarını karşılamak ve çiftliğin işletilmesi için üzerlerine düşen görevi yürütmekle mükelleftiler.

1. Çiftçi

Mektepte bulunması gereken ustalar arasında ilk olarak bahsi geçen çiftçidir. Çiftçi, çiftlik dâhilindeki tarla ve bahçe bitkilerinin ziraatini ve mahsûlatını toplamayı ve ot biçip kurutmayı yani kısaca ekip-biçmeyle ilgili bütün işleri öğrencilere öğretip uygulatmakla görevli idi[308].

2. Koşumcu

Koşumcunun vâzifesi hayvanlara koşum ve semer vurmak, ziraat âletleri takmak, her çeşit araba kullanmak, çift sürmek ve kullanılacak her türlü ziraat makinelerini tamir etmekle beraber bunların kullanımlarını öğrencilere göstermekti[309].

3. Mirahur

Mirahurun vâzifesi çiftlik dâhilindeki bütün hayvanlara bakmak, ahırları temizlemek ve gübre yığını yapmak gibi işleri öğrencilere yaptırarak, onlara hayvan beslemek ve yetiştirmeyi öğretmekti[310].

Çiftçi, koşumcu ve mirahur görevlerini mektep müdürünün emri ve ziraat amelîyat hocasının gözetiminde gerçekleştirirlerdi. Bu görevliler kullandıkları âlet

[308] *BHAZMN*, s. 115.
[309] *BHAZMN*, s. 115.
[310] *BHAZMN*, s. 115.

ve edevâtın korunması ve usûlüne uygun biçimde kullanımı ile hayvanların iyi bir şekilde bakımını sağlamakla görevliydiler. Bunun aksi halinde adı geçen görevliler Ziraat hocasına, Ziraat hocası da mektep müdürüne karşı sorumluydu[311].

4. Peynirci

Peynirci, okuldaki süt ürünleri ile ilgilenen kişiydi. Görevleri ise peynir ve tereyağı imâl etmek ve öğrencileri de peynirhânede çalıştırarak onların da bu imâl sürecini öğrenmelerini sağlamaktı[312].

5. Marangoz

Marangoz gerek çiftlikte kullanılmak ve gerekse satılmak üzere sipariş olunan her türlü ahşap âlet ve edevâtı marangozhânede öğrencilerle birlikte imâl edecekti[313].

6. Demirci

Demirci, gerek çiftlikte kullanılmak ve gerekse satılmak üzere saban, sürgü gibi demir ziraat âletleri ile demirden yapılan âlet ve edevâtın imâlinden ve okulda mevcut olanların tamirinden sorumluydu. Demirci bunlardan başka, nalbantlık vâzifesini de yerine getirecekti.

Marangozhâne ve Demirhânede öğrenciler dönüşümlü olarak çalıştırılarak onların da bu meslekleri öğrenmeleri sağlanırdı[314].

Mektepte görevlendirilecek ustaları seçecek olan kişi mektep müdürüydü. Mektep müdürünün seçeceği ustalar nezâret tarafından onaylandıktan sonra göreve başlarlardı[315]. Ancak ustaları, mektep müdürünün seçmediği zamanlar da bulunmaktadır. Meselâ 1922 yılında, Almanya'da bir müddet çalıştıktan sonra yurda geri dönen altı kişinin Halkalı Ziraat Mektebinde usta olarak işe alınmaları

[311] *BHAZMN*, s. 116.
[312] *BHAZMN*, s. 116.
[313] *BHAZMN*, s. 116.
[314] *BHAZMN*, s. 116.
[315] *BHAZMN*, s. 114.

buna bir örnektir[316]. Almanya'dan döndükten sonra İstanbul'a gelen ve maddi açıdan zor durumda bulunduklarından dolayı Dâr'ül-aceze'ye yerleştirilen otuz sekiz kişiden meslekleri uygun görülen altısı Halkalı'da işe alınmışlardır. Mektepte işe alınan bu kişiler demirci göreviyle Mehmet Efendi, doğramacı göreviyle Ali Abdullah Efendi, tenekeci göreviyle Hikmet Mustafa Efendi, marangoz göreviyle İsmail Emin Efendi, bahçıvan göreviyle İsmail Necmi ve Ahmed Abdullah Efendi'lerdir.

1884 tarihli nizamnâmede ustaların dışında, mektepte görevli olarak bir adet doktor ve yine bir adet eczacıdan bahsedilmektedir. Mektebin doktoru haftada iki gün okulda bulunurdu. Ancak bunun dışında ihtiyaç duyulduğu zamanlarda mektebe çağrılabilirdi. Mektebin eczacısı da, mektepte bulunan bütün tıbbî ecza malzemesiyle ilgilenirdi[317].

Halkalı Ziraat Mektebi'nde hocalar, muavinler ve yukarıda bahsettiğimiz ustalar dışında başka görevliler de çalışmıştır. Kâhya, ambar memuru ve dâhiliye zabiti görevleriyle çalışan bu kişiler, mektebin işlerliğinde görev almışlardır[318].

Bu memurlardan biri de 1909 yılında Halkalı Ziraat Mektebi dahiliye zabitliğine tâyin edilmiş olan Hâfız Hüseyin Efendi'dir. Hâfız Hüseyin Efendi, Dârüşşafaka Başmüdürü iken Halkalı Ziraat Mektebi dâhiliye zabitliği görevine atanmıştır.

C. Mektebin Faaliyetleri

1. Uygulama Faaliyeti ve Numûne Çiftliği

Osmanlı Devleti, ülke ziraatini geliştirme girişimleri kapsamında açtığı ziraat okulları kadar, farklı yerlerde kurulan numûne çiftlikleri ve tarlalarına da büyük önem vermekteydi. Özellikle farklı vilâyetlerde kurulan numûne tarlaları, modern usûllerle ve tarım makineleriyle yapılan ziraati halka öğretmek ve benimsetmek için önemli bir örnek teşkil etmekteydi. Balıkesir, Bandırma, İzmir, Aydın, Manisa,

[316] 20 Şaban 1340 (18 Nisan 1922) tarihli tezkire: BOA, DH.UMVM., nr. 119/27.
[317] *BHAZMN*, s. 118.
[318] *BHAZMN*, s. 118; Ayıca Bkz. 12 Muharrem 1325 (25 Şubat 1907) tarihli arz tezkiresi: T. ZTİ., nr. 3047/7 ;T. ZTİ., nr. 3054/43; T. ZTİ., nr. 3046/61.

Denizli, Burdur, Isparta, Eğirdir, Yalvac, Akşehir, Konya, Karahisar, Eskişehir, Ankara, Bursa, Bilecik, Yenişehir, İnegöl, Mudanya, Adana, Halep ve Suriye'de kurulan numûne tarlaları, Osmanlı Devleti içinde kurulan numûne tarlalarından sadece bâzılarıdır[319]. Yeni açılan ziraat okullarında da numûne çiftlikleri ve tarlaları oluşturulmuş ve hem öğrecilere burada pratik yaptırılırken hem de yeni ziraat usûllerinin tatbiki olarak denenmeleri sağlanmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda Halkalı Ziraat Mektebi'nde de bir çiftlik ve çiftlik dâhilinde bir numûne tarlası bulunmaktaydı. Ahırlar, bağ, bahçe, fidanlık ve orman bu uygulama çiftliği içerisinde faaliyet gösteren birimlerdi.

Okulun eğitim vermeye başlaması ve bunu müteâkip 1893 yılında Orman Mektebi ile birleştirilmesinden sonra, uygulama faaliyetlerinde bâzı eksikler ortaya çıkmıştır. Bu eksiklerden ilk olarak ele alınan konu, orman kısmı öğrencilerine ağaç yetiştirmeyi öğretmek için bir fidanlık ve orman kurulması olmuştur[320]. 1894 yılında, orman kısmı öğrencilerinin fidan dikme ve tohum ekme usûlleriyle orman oluşturmayı öğrenmeleri için okul arazisi içerisinde, 5 dönümlük bir fidanlık ile 10 dönümlük orman kurulması kararlaştırılmıştır. Oluşturulacak olan bu fidanlık ve ormanda ağaç dikimi, bakımı ve Osmanlı Devleti ormanlarında ne tür ağaçlar yetiştiği öğrencilere uygulamalı olarak gösterilecekti. Oluşturulacak olan bu fidanlık ve ormanlık için gereken paranın ise, orman kısmı öğrencilerinin uygulama faaliyetleri için ayrılmış olan yıllık 20.000 kuruştan arta kalan paralardan karşılanması düşünülmüştür[321]. Ancak o yıl orman kurulamamıştır.

Yine 1894 yılında, hayvanlarda görülen cemre hastalığının tedavisi için bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Osmanlı Devleti'nde, hayvanlar üzerinde etkili olmaya başlayan cemre hastalığı ile mücadele etmek ve hastalığın tedavi yöntemlerini uygulamalı olarak tecrübe etmek amacıyla bir baraka inşâ edilmek istenmiştir. Bu barakaya 20 adet koyun ile 10 adet at, inek, dana ve öküz alınmış,

[319] Ticaret ve Ziraat Nezâreti'nden Sadârete gönderilen 15 Şevval 1335 (4 Ağustos 1917) tarihli tezkire-i aliyye: DH.EUM.5.Şb., nr. 43/41.
[320] 26 Şevvâl 1311 (2 Mayıs 1894) tarihli irâde: İ. OM., nr. 1/1311 L-3; Ayrıca Der: Halil Kutluk, **Türk Ormancılığı ile İlgili Tarihî...**, s. 332.
[321] 5 Şaban 1311 (11 Şubat 1894) tarihli tezkire-i aliyye: Ş.D., nr. 516/21.

Pastör usûlü aşı yöntemi ile bu hayvanların cemre hastalığından kurtulmaları üzerinde denemeler yapılması hedeflenmiştir[322].

Okul ziraat eğitimi vermeye başladıktan sonra çiftliğe verilen önem de artmış ve çiftlik dâhilinde bulunan hayvanların ve ziraat makinelerinin sayısının arttırılması ya da yenilenmesine çalışılmıştır. Bu çalışmalar doğrultusunda, 1895 senesinde çiftlik için bâzı alımların yapılmasının istendiğini görmekteyiz[323]. 1895 senesinde mektep çiftliğinde bulunan hayvanların sayıları arttırılmak ve meyve ağacı bahçesi kurulmak istenmiştir. Ormancılık ile ilgili dersleri öğrencilere gösterebilmek amacıyla bir orman oluşturulması da tekrar dile getirilmiştir. Meyve bahçesi ve orman oluşturmak için mektep müdüriyeti tarafından, ağaç fidanları istenmiştir. Ayrıca İsviçre, Kırım, Halep ve Rumeli gibi yerlerden boğa ile damızlık koyun ve koç da istenenler arasındadır. Temin edilecek hayvanlar ve fidanlar ile bunların nakliye masrafları olarak 158.500 kuruşun *tahsisât-ı daime-i umûmiye* tarafından karşılanması istenmiştir. Neticede hayvanların yolda zarar görebileceği ya da gelmelerinin gecikebileceği söylenerek, bunların İstanbul civârından tedârik edilmesinin daha uygun olduğu belirtilmiş ve İstanbul civârından yapılacak olan alımların hepsine onay verilmiştir[324].

1895 yılında meyve ağacı fidanlığı ve sebze bahçesi oluşturulmuş, peynir ve yağ imâlatını öğrencilere gösterebilmek için koyun ve inekler alınarak mektep çiftliğinde bir süthâne teşkil edilmiştir. Ayrıca aynı sene Halkalı Ziraat Mektebi'ne bir adet Meyve Kurutma Makinesi alınarak, denemesi yapılmış ve sonuçtan memnun kalınması üzerine diğer ziraat okullarının numune tarlalarına gönderilmek üzere başka makineler sipariş edilmiştir[325].

Yine 1895 yılında uygulama faaliyeti çerçevesinde, öğrencilere gösterilmek üzere bitki tohumları numûneleri ve bu numûnelerin konulması için gereken kavanozlar, Fen-i Mevaşi dersinde kullanılmak üzere kartondan yapılmış ve hayvanın bütün iç organlarını gösteren resimler, bitki ve bitki hastalıklarının teşhis ve muayene edilmesini öğrencilere göstermek için on adet mikroskop ve bâzı baytarlık âlet ve edevâtı ile fizik âletleri alınmıştır. Bu alımlar için gereken 63.000

[322] 14 Zil-kâde 1311 (19 Mayıs 1894) tarihli arz tezkiresi: Ş.D., nr. 517/18.
[323] 27 Cemâziyel-âhir 1312 (26 Aralık 1894) tarihli tezkire-i aliyye: Ş.D., nr. 518/37.
[324] 21 Şaban 1312 (17 Şubat 1895) tarihli irâde: İ. OM., nr. 2/1312 Ş-4.
[325] Y. PRK. OMZ., nr. 1/86.

kuruş ve mektep binaları ile çiftliğin eksiklerinin tamamlanabilmesi gereken 152.816 kuruşluk masraf, Ziraat Bankası'nda bulunan ve numûne tarlalarının tahsisâtına ayrılmış olan 32.000 liradan karşılanmıştır. Toplam 215.816 kuruş tutan masrafın, Halkalı Ziraat Mektebi'nin çiftliğinden her sene alınacak hasılat ile tedricen yerine konulması planlanmıştır[326]. Fizik, ziraat ve fen-i mevaşiye ait âlet ve edevât, 1898 yılında Mösyö Ohandi adındaki bir tüccar tarafından yurt dışından getirilmiştir. Yurt dışından getirilen bu âlet ve edevât gümrük vergisinden muaf tutulmuştur[327].

1899 yılında ise mektep çiftliğinde kullanılmak üzere kimyevî gübreler ile el harman makinesi ve gübre saçma makinesi alınmak istendiğini görmekteyiz. Mektep çiftliğinin bu ihtiyaçlarını karşılamak için ihâleye girmek isteyenlerin Ziraat Bankası'na yüzde on beş depozito akçesi yatırarak, Ziraat Heyet-i Fenniyesi'ne müracaat etmeleri istenmiştir[328]. El harman makinesi ile gübre saçma makinesi 1900 yılında, 2905 kuruş karşılığında Fransız bir tüccardan satın alınmıştır[329].

Mektep dâhilinde faaliyet gösteren uygulama çiftliğinde yeni usûllere göre ziraat yapılmış ve bu yeni usûllerin ne kadar faydalı olduğu da tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda 1899 yılında çiftliğin bir bölümünde, süper fosfat gübresi kullanılarak arpa yetiştirilmiştir. Ziraat Heyet-i Fenniyesi, süper fosfat kullanılarak yetiştirilen arpadan çıkan mahsûl miktarı ve kullanılan gübrenin masrafı ile gübre kullanılmadan yetiştirilen arpadan çıkan mahsûlün miktarlarının kendilerine rapor edilmesini istemiştir[330].

Çiftlikte yetiştirilen ve bakılan hayvanlar için dışarıdan yem alınmıştır. Bu alımlar da mektep erzâkının karşılanması gibi ihâle yolu ile olmuştur. 1899 yılında 15 ton, 1905 yılında 30 ton ve 1907 yılında 20 ton kepek[331], çiftlik hayvanına

---

[326] 20 Sâfer 1313 (12 Ağustos 1895) tarihli irâdeler: BEO., nr. 670/50238; İ. OM., nr. 3/1313 S-4 ve 9 Muharrem 1313 (2 Temmuz 1895) tarihli tezkire-i aliyye: Ş.D., nr. 520/26.
[327] 4 Cemâziyel-evvel 1316 (20 Eylül 1898) tarihli arz tezkiresi: BEO., nr. 1199/89920.
[328] T. ZTİ., nr. 3043/79.
[329] 28 Şevval 1317 (1 Mart 1900) tarihli Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti mazbatası: T. ZTİ., nr. 3043/103.
[330] T. ZTİ., nr. 3043/82.
[331] Kepek: Buğday vesâir hubûbatın öğütülmüş kabuklarından ibâret olup hayvanlara yem olur. Şemseddin Sâmi, **a.g.e.**, s. 1144.

verilmek üzere satın alınmıştır[332]. Ayrıca 1907 senesinde de 4.150 kıyye[333] ot yine çiftlik hayvanına verilmek üzere satın alınmıştır.

Meyve bahçesi ve orman için fidan alımının yanı sıra, bu ağaçlar için çeşitli zirâi âletlerin alımı da gerçekleştirilmiştir. Meselâ 1900 yılında çiftlik için alınması istenen ağaç kırkı makinelerinin, mektep idâre heyeti tarafından alınabileceğinin Ziraat Heyet-i Fenniyesi'nce ifâdesi bunun bir örneğidir[334].

1903 yılına gelindiğinde uygulama dersleri için bir takım alımların yapıldığını görmekteyiz. Bu tarihte, okuldaki Fizik dersi ve hayvanlarla ilgili olan derslerin uygulamalarının yapılmasında âlet ve edevât sıkıntısı çekildiği belirtilmiştir. Mektep idâresince, öğrencilere gösterilmek üzere fizik dersi ve hayvanlarla ilgili derslerin uygulamaları esnâsında kullanılacak âletler ve teorik derslerde ihtiyaç duyulan kitaplar için 20.346 kuruşun gerektiği belirtilmiştir. Bu para, okulun bir önceki sene tahsisât-ı dâimesinden edilen tasarruftan karşılanmıştır[335].

Öğrencilere derslerin uygulama kısımlarını tatbîk ettirmek ve yeni usûllerle ziraati çevre halkına benimsetmek amacıyla kurulan çiftliğin mahsûlünden elde edilen gelir, bâzı zamanlarda Halkalı Ziraat Mektebi binasının tamiri için gereken masrafın karşılanmasında da rol oynamıştır. 1903 yılında mektebin tâmiri için gereken 7.220 kuruşluk masraf, çiftlikten elde edilen gelir ile karşılanmıştır[336]. Bu durum bize çiftliğin amacının öğrencilere uygulama alanı yaratmak ve çevre halkına yeni zirâi usûlleri benimsetmek ile sınırlı kalmayıp, aynı zamanda okulun eksiklerini tamamlamak için bir gelir kaynağı olarak da görev yaptığını göstermektedir.

Halkalı Ziraat Mektebi çiftliğinde, yeni ziraat makinelerinin denemeleri de yapılmaktaydı. 1903 senesinde Dering İdeal adlı tarım makineleri fabrikası denemesi için bir orak makinesi ve bir çayır biçmeye mahsus makineyi Halkalı Ziraat Mektebi'ne göndermiştir. Fabrikanın reklam amacıyla gönderdiği bu

---

[332] 10 Cemâziyel-Âhir 1317 (16 Ekim 1899) tarihli Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti mazbatası :T. ZTİ., nr. 3043/91; 12 Sâfer 1323 (18 Nisan 1905) tarihli arz tezkiresi: T. ZTİ., nr. 3044/40; 27 Şevval 1325 (3 Aralık 1907) tarihli arz tezkiresi: T. ZTİ., nr. 3053/24.
[333] Kıyye: 1282 gramlık ağırlık ölçüsü.
[334] 17 Şevval 1317 (18 Şubat 1900) tarihli Münâkasa Komisyonu mazbatası: T. ZTİ., nr. 3043/102.
[335] 15 Rebiül-âhir 1321 (11 Temmuz 1903) tarihli arz tezkiresi: ve 25 Rebiül-âhir 1321 (21 Temmuz 1903) tarihli irâde: İ. OM., nr. 9/1321 R-5.
[336] 24 Cemâziyel-âhir 1321 (17 Eylül 1903) tarihli irâde: İ. OM., nr. 9/1321 C-2.

makineler mektebin çiftliğinde denenmiş ve emsâli makinelere göre daha iyi oldukları onaylanarak, durum fabrikanın İstanbul acentasının başında bulunan Mösyö Sidney Novil'e bir tasdiknâme ile bildirilmiştir. Acenta ise buna karşılık mektebe bir adet orak makinesini hediye etmiştir[337].

Mektep çiftliğinde yetiştirilmek üzere Avrupa'dan da bitki tohumu getirilmiştir. 1904 senesinde Avrupa'dan safran tohumu getirilmiş ancak bunlardan elde edilen tohum miktarının az olması nedeniyle 1905 yılında 500 kilo safran tohumunun satın alınmasına gerek duyulmuştur. Bunun için Ziraat Heyet-i Fenniyesi'ne başvurularak, münâkasa ve müzâyede komisyonu tarafından bu satın alma işleminin gerçekleştirilmesi istenmiştir. Ancak komisyon tarafından 500 kilo safran tohumunun İstanbul'da tedâriğinin mümkün olamayacağı belirtilerek, bu alımın ancak Avrupa'dan yapılabileceği ifâde edilmiştir[338].

1907 yılında İstanbul civârında ve Rumeli taraflarında bulunan bağlarda, filoksera hastalığı nedeniyle birçok bağın harap olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle 1907 yılında bağcılara, bağlarını yenilemeleri için Amerikan asma çubukları göndermek maksadıyla okul çiftliğinde bir Amerikan asma fidanlığı ve numûne bağı kurulmuştur. Kurulan bu bağda hem bağcılara gönderilmek üzere Amerikan asma fidanı çubukları yetiştirilecek hem de bu asmaların aşılanması, budanması ve bakımı hakkında ahâliye bilgi verilecektir[339]. Kurulan bağ için Avrupa'dan 395 kuruşluk Amerikan köklü asması getirtilmiştir[340]. Ayrıca İzmir'den de Amerikan asma fidanı satın alındığı tespit edilmektedir[341]. Kurulan bu bağın muhafazası için etrafını çevirmek amacıyla dikenli tel ve köşebend demiri gibi malzemelerde satın alınanlar listesine ilâve edilebilir[342].

1907 yılı içerisinde mektep çiftliğine üç adet pulluk[343], mektep arabaları için dört adet dingil[344] ve Avrupa'dan getirilmek sûretiyle 394 kuruşluk meyve fidanı[345]

---

[337] 24 Cemâziyel-evvel 1321 (18 Ağustos 1903) tarihli Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti tasdiknâme sûreti: Y. PRK. OMZ., nr. 3/40.
[338] 25 Ramazan 1323 (23 Kasım 1905) tarihli tezkire hülâsası: T. ZTİ., nr. 3045/10.
[339] 19 Sâfer 1325 (3 Nisan 1907) tarihli tezkire hülâsası: T. ZTİ., nr. 3046/79.
[340] 28 Rebiül-evvel 1325 (11 Mayıs 1907) tarihli tezkire hülâsası: T. ZTİ., nr. 3047/85.
[341] 12 Zil-kâde 1325 (17 Aralık 1907) tarihli tezkire hülâsası: T. ZTİ., nr. 3053/31.
[342] 24 Muharrem 1325 (9 Mart 1907) tarihli arz tezkiresi: T. ZTİ., nr. 3048/22.
[343] 22 Zil-hicce 1324 (6 Şubat 1907) tarihli arz tezkiresi: T. ZTİ., nr. 3047/51.
[344] 25 Muharrem 1325 (10 Mart 1907) tarihli arz tezkiresi: T. ZTİ., nr. 3047/80.
[345] 28 Rebiül-evvel 1325 (11 Mayıs 1907) tarihli tezkire hülâsası: T. ZTİ., nr. 3047/85.

alımı gerçekleşmiştir. Yine aynı sene mektep müdüriyeti tarafından, harman makinesinin çok eskidiği ve artık tamir kabûl etmediği ifâde edilerek yeni bir harman makinesinin alınması Orman ve Maden ve Ziraat Nezâreti'nden talep edilmiştir[346]. Bunun neticesinde 43.000 kuruş bedelle yeni bir harman makinesi satın alınmıştır[347].

Çiftlik makineleri içerisinde bir de lokomobil[348] makinesinin bulunduğunu görmekteyiz. 13 Mayıs 1907 tarihli bir belgede, mektepte bulunan lokomobil makinesinin bozulduğu ve tamiri için Şark Şimendifer Şirketine müracaat edildiği belirtilmektedir. Müracaat sonucu şirketin Yedikule tamirhânesi müdürü ile bir ustabaşı mektebe gelmiştir. Mektep müdüriyeti tarafından tamir ve müdür ile ustabaşının yol masraflarının âlet ve edevât-ı zirâiye bütçesinden karşılanması için nezâretten izin istenmektedir[349].

Çiftlikte kullanılacak olan kimyevî maddeler de, ziraat heyet-i fenniyesi münâkasa ve müzâyede komisyonu vâsıtasıyla karşılanmıştır. Örneğin 1907 senesinde kimyevî gübre yapımında ve meyve ağaçlarının tedâvisinde kullanılmak üzere 1.000 kilo yeşil vitriyol 460 kuruş bedel ile alınmıştır[350].

1907 senesinde de mektep çiftliğine bir adet kuluçka makinesi alınmıştır. Boşnakyan Efendi adında bir zat tarafından, denenmek üzere mektep çiftliğine bütün aksamlarıyla birlikte bir kuluçka makinesinin verildiğini görmekteyiz[351]. Denemeler sonunda memnun kalınan makine 1.200 kuruş karşılığında satın alınarak mektep çiftliği bünyesine dâhil edilmiştir[352].

1917 yılına gelindiğinde, okula sonradan eklenen çiftlik makinisti şûbesi öğrencilerinin uygulama derslerinde kullanılmak üzere numûneler alınmıştır.

---

[346] 2 Rebiül-Âhir 1325 (15 Mayıs 1907) tarihli tezkire-i aliyye: Ş.D., nr. 538/11. ; 2 Rebiül-Âhir 1325 (15 Mayıs 1907) tarihli tezkire hülâsası: T. ZTİ., nr. 3048/12.
[347] 9 Cemâziyel-âhir 1325 (20 Temmuz 1907) tarihli Şurâ-yı Devlet mazbatası ve 24 Cemâziyel-âhir 1325 (4 Ağustos 1907) tarihli irâde: İ. OM., nr. 12/1325 C-4.
[348] Lokomobil: Eskiden, harman makinelerini çalıştırmak için tarımcılıkta kullanılan, devindirici olmayan tekerlekler üzerine monte edilmiş buharlı makine. **Büyük Larousse**, C. XII, s. 7526.
[349] 29 Rebiül-evvel 1325 (12 Mayıs 1907) tarihli arz tezkiresi: T. ZTİ., nr. 3047/115; 23 Muharrem 1326 (26 Şubat 1908) tarhli tezkire hülâsası: T. ZTİ., nr. 3054/26.
[350] 15 Rebiül-âhir 1325 (26 Temmuz 1907) tarihli tezkire hülâsası: T. ZTİ., nr. 3048/49.
[351] 18 Cemâziyel-âhir 1325 (29 Temmuz 1907) tarihli tezkire hülâsası: T. ZTİ., nr. 3049/98.
[352] 17 Rebiül-âhir 1325 (30 Mayıs 1907) tarihli tezkire hülâsası: T. ZTİ., nr. 3048/56.

Nitekim öğrencilere gösterilmek üzere maden kömürü ve linyit gibi yerli ürün kömür numûnelerinden beşer kilo satın alındığı tespit edilmektedir.[353].

Yine aynı yıl Berlin'de faaliyet gösteren Pul Funke şirketine elektrikli motor sipariş edilmiştir. Sipariş edilen bu elektrikli motorun ne maksatla alınmak istendiğini bilememekteyiz. Elektrikli motor ve cihaz tellerine karşılık gelen 700 kilo bakır, şirket nâmına Almanya'ya ihraç edilmek istenmiştir. Harbiye Nezâreti'nin bunda bir mahzûr olmadığını belirtmesi üzerine bu ihraç gerçekleşmiştir[354].

Halkalı Ziraat Mektebi ve çiftliği için yapılan alımlarda, yurtdışından getirilen araç-gereçler ve kitaplar gümrük vergisinden muaf tutulmaktaydı. Bu sadece Halkalı Ziraat Mektebi'ne özgü bir durum değildi, diğer âli mektepler için de aynı uygulama geçerliydi[355]. Âli mektepler için yurtdışından getirilen teçhizat, *menâfi-i umûmiye* içerisinde görülür ve bu nedenle gümrük vergisinden muaf tutulurdu[356]. Meselâ 1895 yılında, Halkalı Ziraat Mektebi için yurtdışından getirilen kitap, risâle ve alet-edevat için gümrük resmi ödenmemiştir[357]. Yine 1897 yılında Halkalı, Selanik ve Bursa ziraat mektepleri ile Ankara numûne çiftliği için yutdışından getirilen mikroskop, meyve kurutma makinesi, arıcılığa ve kimyaya ait alet-edevat ile arı kovanları, toplam 1.226 kuruşluk vergiden muaf tutulmuştur[358].

Mektep çiftliğine sadece alım olmamış, aynı zamanda mektepte yetiştirilen hayvanlar ve ürünler de satılmıştır. Örneğin 1899 senesinde mektepte yetiştirilen 1.000 kilo nohut ve 1.200 kilo burçak satılmıştır[359]. 1905 senesinde ise 11.000 kilo buğdayın, Unkapanı'ndaki toptancı esnafından Mikail Ağa'ya satıldığı tespit edilmektedir[360].

---

[353] 10 Rebiül-âhir 1335 (3 Şubat 1917) tarihli tezkire: T. ZTİ., nr. 3057/74.
[354] 10 Receb 1335 (2 Mayıs 1917) tarihli Meclis-i Vükela müzâkerat zabtnâmesi: M.V., nr. 208/2; 15 Receb 1335 (7 Mayıs 1917) tarihinde Sadâretten Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen tezkire: DH. İ. UM. EK.; nr. 32/16.
[355] 29 Rebiül-evvel 1323 (3 Haziran 1905) tarihli irâde: BOA, İ.RSM., nr. 21/1323 Ra-10.
[356] 5 Cemâziye-evvel 1315 (2 Ekim 1897) tarihli tezkire sûreti: BEO., nr. 1015/76121; 4 Cemâziyel-evvel 1316 (20 Eylül 1898) tarihli irâde: İ. RSM., nr. 9/1316 Ca-01.
[357] 25 Cemâziyel-evvel 1312 (24 Kasım 1894) tarihli Ticaret ve Nafia Nezâreti'den Şurâ-yı Devlet'e gönderilen arz tezkiresi: Ş.D., nr. 517/37.
[358] 28 Ramazan 1314 (2 Mart 1897) tarihli tezkire-i aliyye: Ş.D., nr. 523/51.
[359] T. ZTİ., nr. 3043/94.
[360] 20 Zil-hicce 1322 (25 Şubat 1905) tarihinde okul müdüriyeti tarafından Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti'ne gönderilen arz tezkiresi: T. ZTİ., nr. 3044/19.

Hayvan satışlarına örnek verilecek olursa, 1906 senesinde mektepte yetiştirilen 150 adet erkek ve dişi kuzu satılmıştır. 1907 senesinde ise mektep müdüriyeti tarafından sürüyü yenilemek için, o yıl aynı miktarda kuzunun satılmaması istenmiştir. Bunun üzerine müdüriyet, 65 adet dişi ve 8-10 adet erkek kuzunun sürüde bırakılarak yaşlı koyunların elden çıkarılmasını istemiştir[361].

Mektepte yetiştirilen hayvanların ve ürünlerin satış işlemleri, mektebe alım işlemlerinde olduğu gibi yine Ziraat Heyet-i Fenniyesi'nce tertip edilen münâkasa ve müzâyede komisyonu üzerinden yapılmaktaydı. Elde edilen gelir ise çiftlik ve okulun ihtiyaçlarında kullanılmak üzere *mektep sandığı*nda saklanırdı.

2. Okulun Yayın Organı: Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası

Halkalı Ziraat Mektebi hocaları tarafından Nisan 1917 - Temmuz 1918 tarihleri arasında *Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası* adında bir dergi yayınlanmıştır. Üç ayda bir yayınlanan dergi, toplam 7 sayı çıkarılabilmiştir. Dergide yazılan makaleler okul çiftliğinde ya da Osmanlı Devleti'nin başka bölgelerinde yapılan uygulamaların sonuçlarını ihtivâ etmektedir. Okul hakkında da çeşitli bilgiler verilen dergide, tarım ve hayvancılık konularının işlendiği makalelerin yanı sıra birer de ormancılık ve jeoloji konuları ile ilgili yazı bulunmaktadır. Derginin birinci sayısı 9, ikinci sayısı 11, üçüncü sayısı 8, dördüncü sayısı 6, beşinci sayısı 10, altıncı sayısı 9 ve yedinci sayısı 5 olmak üzere toplam 58 makaleyi ihtivâ etmektedir. 1. ve 6. sayıları dışında ki bütün sayılarında, yayınlandıkları döneme ait hava gözlem cetvelleri bulunmaktadır[362]. Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası'nın 1. sayısında derginin yayınlanma amaçları açıkça belirtilmiştir[363]. Buna göre dergi şu amaçlar doğrultusunda çıkartılmıştır;

a) Okula bağlı numûne çiftliğinde yapılan uygulamalar ve bu uygulamaların sonuçları hakkında bilgi vermek.

b) Okulda mevcut bulunan emrâz-ı nebatiye, haşerat ve kimya laboratuarlarında, ülkenin her tarafından gönderilen numûneleri incelemek.

---

[361] 2 Sâfer 1325 (17 Mart 1907) tarihli arz tezkiresi: T. ZTİ., nr. 3048/6.
[362] Sevtap Kadıoğlu, "Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi..., s. 103-104.
[363] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası**, S. 1 (1333/1917), s.1 ; Sevtap Kadıoğlu, "Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi..., s. 104.

İncelenen bu numûnelerden elde edilen sonuçları ve tohum ıslah etme yöntemlerini yayınlamak.

c) Osmanlı Devleti'nde, ziraate ait modern alet ve edevatın ne derece kullanıldığı ve modern tarım alet ve edevatı kullanmanın ne gibi yararlar sağladığı hakkında okuyuculara bilgi vermek.

d) Hayvancılığın vasıfları ile hayvanların ıslah yöntemlerinin anlatımı.

e) Ziraatin çeşitli dalları ile sanayi-i ziraîye hakkında yapılan deneyler ve bu deneylerin sonuçlarının paylaşımı.

f) Meteorolojik cetveller yayınlamak.

3. Hocaların ve Mezûnların Yazdığı Kitaplar

Halkalı Ziraat Mektebi hocaları ya da mezûnlarının çeşitli konularda kitap ve risâle yazdıklarını da görmekteyiz. Bu kitaplar arasında Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi'nde de görev almış olan Mıgırdiç Hekimyan tarafından yazılan ve 1880 yılında yayımlanan *İlm-i Nebâtât* adlı kitap ilk örnektir. Hekimyan bu kitabı yayımladığı esnada Orman Mektebi'nin müdürlüğü görevini yürütmektedir. Kitap, temel botanik ve ağaç anatomisi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır[364].

Bir diğer örnek de, Halkalı Ziraat Mektebi fizik hocası olan Kemal Efendi'nin 1899 senesinde yazdığı ve *Röntgen-i Şua ile Hatsız Telgraf* konusunu içeren risâlesidir. Kemal Efendi, risâlesinin basımı ve çoğaltılması için Maarif Nezâreti'nden izin istemiştir. Risâlenin basıma uygun olup olmadığının anlaşılması için, bir örneğinin Posta ve Telgraf Nezâretine gönderilerek inceletildiğini görmekteyiz. Posta ve Telgraf Nezâretince risâlenin basımına herhangi bir mahzûr görülmediği belirtilmiştir[365].

1907 yılında ise Mülkiye Baytar Mekteb-i Âlisi hocalarından Cafer Fahri ve Halkalı Ziraat Mektebi hocalarından Kemal Efendilerin *Tavukçuluk Rehberi* adında bir kitap yazdıklarını görmekteyiz[366]. Cafer Fahri ve Kemal Efendiler kitaplarının basımı ve çoğaltılması için izin istemişlerdir. Yapılan inceleme neticesinde kitabın

[364] Şeref Etker, "Ormancılık ve Ziraat Okulları İçin *İlm-i Nebatat*: Mıgırdiç Hekimyan, 1880 ve Apraham Allahverdi (Hüdaverdi), 1911-1913", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, İstanbul 2009/2010, C. XI, S. I-II, s. 319.
[365] 7 Sâfer 1317 (17 Haziran 1899) tarihli tezkire-i aliyye: MF. MKT., nr. 452/29.
[366] 12 Rebiül-âhir 1325 (25 Mayıs 1907) tarihli arzuhâl: MF. MKT., nr. 1008/62.

basımı ve çoğaltılmasında bir mahzûr olmadığı anlaşılmış ve kendilerine istedikleri izin verilmiştir. Bu kitabın 1910 basım tarihli bir nüshâsı, Milli Kütüphâne Özege kataloğunda 20127 künye numarası ile bulunmaktadır.

1902 yılında bu kez Halkalı Ziraat Mektebi mezûnlarından olan Drama'lı Ahmet'in, yazdığı kitabının basım ve neşri için izin talep ettiği görülmektedir[367]. Drama'lı Ahmet yazdığı *Mevadd-ı Gıdaiyenin Muhafazası Usûlleri* isimli konserve imâlini anlatan eseri için izin istemiş, ancak yapılan inceleme sonucunda eserin birçok yerinde düzeltme yapılması gerektiği anlaşılmıştır. Bu nedenle Drama'lı Ahmet'e basım ve çoğaltma için izin verilmeyerek, eser düzeltme yapması için kendisine iade edilmiştir.

1911 yılında basılan *İlm-i Nebâtât* adlı kitap ise, okulun İlm-i Nebâtât, Maden ve Tabakâtü'l-Arz hocası Hüdâverdi Bey'e aittir. Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi'nde okutulan botanik ders notlarından oluşan kitap, öğrenciler tarafından çoğaltılmıştır[368]. Kitabın 1913 tarihli bir nüshâsı, Milli Kütüphane'de TBTK; 13798 katalog künyesi ile bulunmaktadır.

Arşiv kayıtları ve yayınlardan tâkip edebildiğimiz bu kitap ve risâleler hâricinde, 2009 yılında mektebin bugünkü binâsına yaptığımız ziyarette Halkalı Ziraat Mektebi hocalarının yazmış olduğu iki ayrı kitaba daha rastlanmıştır. Bunlardan ilki basım tarihi 1922 olan ve mektep hocalarından Ahmet Tevfik [Göymen] tarafından yazılan *Zirâi Jeoloji* adlı kitaptır. Ahmet Tevfik Efendi'nin yazdığı kitabın girişinde, Halkalı Ziraat Mektebi'nde okutturulmak üzere en son ders müfredâtına göre yazıldığı belirtilmektedir.

İkinci kitap ise 1923 yılında yayımlanmış olan *Nebâti Yağcılık* adlı kitaptır. Bitkisel yağlardan ve bitkilerden yağın nasıl çıkarılacağının anlatıldığı bu kitabın yazarı da Halkalı Ziraat Mektebi'nin sanayi-i zirâiye ve sütçülük hocası olan Ali Rıza Efendidir. Yine bu kitabın da girişinde, Halkalı Ziraat Mektebi'nde okutturulmak üzere en son müfredâta göre yazıldığı belirtilmektedir.

Halkalı Ziraat Mektebi hocalarının ve mezûnlarının yazdığı kitapların dışında, bir de öğrencilerin tahsil döneminde derlediği bir kitap bulunmaktadır. 1913 yılında okulun son sınıf öğrencileri tarafından, Fransızca bir kaynaktan yararlanılarak

[367] 19 Zil-hicce 1319 (29 Mart 1902) tarihli arzuhâl: MF. MKT., nr. 620/23.
[368] Şeref Etker, **a.g.m.**, s. 308.

derlenen kitap *Emrâz-ı Umûmiye-i Nebâtât* ismini taşımaktadır[369]. Bu kitap da Milli Kütüphane Özege kataloğunda 4889 künye numarası ile bulunmaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz kitapların hâricinde, Milli Kütüphane kataloglarından başka kitaplara da ulaşılmıştır. Bunlar Halkalı Ziraat Mektebi'nde okutulan ya da okulun yönetimiyle ilgili kitaplardır. Bu kitaplardan ilki *Zeytin Ağacı* adını taşımaktadır. Mehmed Âkif ve Mikael Çilingiryan tarafından yazılan kitabın 1912 tarihli bir nüshâsı Özege kataloğunda 23737 künye numarası ile mevcut bulunmaktadır. Diğer kitap ise, Halkalı Ziraat Mektebi birinci sınıf öğrencilerine okutulmak üzere hazırlandığı belirtilen *İlm-i Arz-ı Ziraî*'dir. Ahmet Malik [Sayar] tarafından hazırlanan kitabın 1920 tarihli bir nüshâsı, Milli kütüphane kataloğunda bulunmaktadır. *Zootekni* adını taşıyan ve Halkalı Ziraat Mektebi ikinci sınıf öğrencilerine okutulduğu belirtilen kitabın yazarı ise Esad Muhlis'dir. Bu kitabın 1920-1921 tarihli bir nüshâsı Milli kütüphane kataloğunda bulunmaktadır.

Kütüphanede, öğrencilere okutulan bu ders kitaplarından ayrı olarak iki kitap daha mevcuttur. Bunlardan biri, okutulan dersler kısmında da bahsettiğimiz ders programıdır. *Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı* adını taşıyan 1895 basım tarihli kitap, Tbtk; 12347 katalog numarası ile Milli Kütüphane'de yer almaktadır. Diğer kitap ise *Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi 1339 Ziraî Nümayiş Rehberi* adlı kitaptır. Bu kitabın da 1923 tarihli bir nüshâsı Özege kataloğu 6735 numarası ile kütüphanede bulunmaktadır.

4. Meteorolojik Rasat Faaliyeti

Halkalı Ziraat Mektebi'ndeki çalışmalardan biri de meteorolojik rasat faaliyetidir. Okulun bina ve arazisinin târif edildiği Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası'nın birinci sayısında, okulun Batı tarafında olduğu belirtilen rasathâne'de bu faaliyet yürütülmekteydi[370]. Rasathâne'de gözlemlenen hava durumu, cetveller hâlinde Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası'nın bazı

[369] Cahit Uluer, "Bir Belge: Halkalı Ziraat Mektebi Âlisi", **Ziraat Dünyası**, 1994, S. 443, s. 20.
[370] Mehmet Âkif [Ersoy], **a.g.m.**, s. 4.

sayılarında yayınlanmıştır[371]. Meteorolojik cetvellerin yayınlanması derginin yayınlanma amaçları arasında da bulunmaktaydı[372]. Yayınlanan bu cetvellerde, hava durumu gözlemlenen ayların sıcaklık durumları, rutûbet oranları, yağmurlu gün sayısı, esen rüzgârlar ve kaç şiddetinde estikleri ile açık, kapalı, yarı kapalı, yağmurlu, sisli ve kırağılı şeklinde hava durumları verilmekteydi[373].

Okulun meteorolojik faaliyeti sadece bu rasathâne ile sınırlı kalmamıştır. Halkalı Ziraat Mektebi'nde okutulan dersler arasında ilm-i alâim-i ceviyye (meteoroloji) dersi de bulunmaktaydı[374]. Bu ders kapsamında öğrencilere rüzgârlar, rüzgârların hız ve istikâmetleri, bulutlar ve elektirik üretmeleri, yağmur, sis, çiğ, kırağı, kar, tipi, kasırga gibi hava olayları ile bazı alâmetlere göre hava tahmininde bulunma gibi konular gösterilmekteydi. Ayrıca öğrencilere iklimler hakkında bilgi verilip, bir bölgenin iklimi hakkında yorum yapabilmeleri sağlanırdı. Okulda okutulan ilm-i alâim-i ceviyye dersi ve meteorolojik rasathâne vasıtası ile mezûn olduktan sonra ziraatle alâkalı işlerle uğraşmaları beklenen öğrencilere, mesleğe yönelik bir meteoroloji bilgisi verilmeye çalışılmıştır.

1928 yılında Halkalı Ziraat Mektebi'nin kapatılıp o zaman ki adıyla *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü*'ne taşınmasının ardından, meteorolojik rasat faaliyetinin orada da sürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim günümüzde *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi* adı altında eğitim veren okulun numûne bağının hemen yanında *Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü* bulunmaktadır.

---

[371] Sevtap Kadıoğlu, Halkalı Ziraat Mektebi Âlisi Mecmuası'nın 1. ve 6. sayılarının dışında kalan diğer bütün sayıların sonunda hava durum cetvelleri bulunduğunu belirtmektedir. Kadıoğlu, "Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi..., s. 104.

[372] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası**, S. 1 (1333/1917), s. 1 ; Sevtap Kadıoğlu, "Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi..., s. 104.

[373] Örnek için bkz. **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası**, S. 5 (1334/1918), s. 347.

[374] **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı**, s. 83.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanından sonra ekonomiyi geliştirmek için bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimlerin amacı, yapılmak istenen reformlara maddî destek sağlamaktı. Reformlara maddî desteği nasıl sağlayabileceğini düşünen Osmanlı bürokrasisi çareyi, sanayisi gittikçe büyüyen Avrupa devletlerine hammadde ihraç etmekte buldu. Bunun için ise ilk akla gelen kaynak, Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir ve geçim kaynağı olan ziraatçilikti. Geniş topraklar üzerinde yayılmış olan halk modern tarım âletlerinden yoksun, eski tekniklerle ve ekonomik açıdan pek de değeri olmayan ürünler yetiştirmekteydi. Eğer Avrupa'ya sanayi değeri yüksek tarım ürünleri ihraç edilecekse, mevcut babadan oğula geçme tarım anlayışının artık modern tekniklerle değişmesi gerekmekteydi.

Ziraat alanındaki modernleşmeyi ve ürün çeşitliliğini sağlamak için atılan ilk adım, Osmanlı Devleti'nde ziraî kurum ve bürokrasiyi kurmak oldu. Ziraî kurum ve bürokrasi kurulduktan sonra, tarımda yapılması gereken ıslahatlara yönelinmesi düşünülmekteydi. Bu amaçla 1838 yılından itibâren, bu tarihi takip eden senelerde çeşitli nezâretlerin içinde odalar ve cemiyetler teşkil edildi. 7 Şubat 1893 tarihinde ise Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti'nin açılmasıyla, Osmanlı Devleti'nde ziraî kurum ve bürokrasi yapılanmasını tamamlamış oldu.

Bir taraftan ziraî kurum ve bürokrasinin oluşması için çalışılırken, diğer taraftan da ziraatin modern tekniklerle yapılması için ziraat okullarının açılması yönünde çalışmalar yapıldı. Kısa süreli denemeler veya hayata geçirilemeyen projelerden sonra, 1884 yılında nizamnâmesi yayımlanan Halkalı Ziraat Mektebi 1892 yılında açıldı. Böylece, âli düzeyde bir ziraat okulunun eğitim vermeye başlaması sağlanılmış oldu. Kimi kaynaklarda Halkalı Ziraat Mektebi âli düzeyde bir okul olarak görülmese de[375], okulda eğitim almak isteyenlerin mekteb-i idâdî ve mekteb-i sultânî mezûnu olmaları gerektiği göz önüne alındığında, okulun âli düzeyde ziraat eğitimi veren bir kurum olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde, sonradan âli düzeye yülseltilen ve ancak bir sene bu şekilde

[375] Örneğin 1328-1329 (1910-1911) tarihli Maarif Nezâreti İhsâ'iyyat Mecmuâsında Halkalı Ziraat Mektebi âli bir okul olarak görülmemektedir. Bkz. Şamil Mutlu, "II. Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim", **Belgeler**, Ankara 1996, C. XVII, S. 21, s. 138-205.

eğitim verdikten sonra Selanik'in Osmanlı Devleti'nin elinden çıkması üzerine kapatılmak zorunda kalan Selanik Ziraat Mektebi'ni saymazsak, Halkalı Ziraat Mektebi âli düzeyde açılmış olan tek ziraat okuludur.

Halkalı Ziraat Mektebi hakkında yapılmış olan çalışmalarda, okulun açılış tarihi üzerine farklı bilgiler bulunmaktadır. Şu ana kadar yapılmış olan çalışmalarda okulun açılış tarihi çoğunlukla 1891 veya 1893 yılları olarak gösterilmektedir. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi Halkalı'daki okulda 1891 yılında Baytar Mektebi öğrencilerinin eğitimine başlanılmış olması, ikincisi ise okulun kitâbesinde 1893 tarihinin bulunuyor olmasıdır. Araştırmacılar bu iki gerekçe ile okulun açılış tarihini 1891 veya 1893 olarak vermektedirler. Ancak, ziraat mektebi olarak açılması planlanan ve hatta ziraat kısmı öğrencilerinin alınmaya başlanmasıyla resmî açılış töreni yapılan Halkalı Ziraat Mektebi'nin açılış tarihi tam olarak 13 Ekim 1892'dir. Kitabede bulunan 1893 tarihinin ise, kitabenin hazırlandığı tarihe işaret ettiği düşünülebilir.

Dönemin ihtiyaçları gereği 1891 yılında Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi adı altında açılan ve ilk öğrencilerini baytar kısmı öğrencilerinin oluşturduğu okul, 1892 yılından itibâren ziraat öğrencisi almaya başlamıştır. Ancak bu durum ziraat okulunun, baytar okulu ile birleştirildiği anlamına gelmez. Çünkü en baştan beri açılması düşünülen okul Halkalı Ziraat Mektebi'dir ve 1884 senesinde yayımlanan nizamnâmede de bu durum açıkça ifâde edilmiştir. Dönemin şartları gereği baytar mektebi sûretinde açılan okul, 1892 yılında ziraat eğitiminin de başlamasıyla ikili eğitim verir hale gelmiştir. Halkalı'ya 1893 yılında ise, kapatılan Orman ve Maadin Mektebi'nin orman kısmı öğrencileri de nakledilmiştir. Baytar kısmı öğrencilerinin ziraat kısmı öğrencileriyle ortak dersleri olmakla beraber, kendi ihtisas dersleri farklıydı. Orman kısmı öğrencileri ise ziraat kısmı öğrencileriyle aynı dersleri almaktaydılar. Ancak, orman kısmının Halkalı'ya gelmesinin ardından müfredata ormancılık ile ilgili bir takım dersler eklenmiş ve okulun öğrenim süresi 1895 yılında üç seneden dört seneye çıkarılmıştır. 1909 yılında müstakil bir orman mektebi açılıp, orman kısmı öğrencilerinin buraya nakledildikleri zamana kadar Osmanlı Devleti'ndeki ormancılar Halkalı Ziraat Mektebi'nden yetişmişlerdir. Halkalı Ziraat Mektebi, orman kısmı öğrencilerinin ayrıldıktan okul kapatılana

kadar geçen sürede ise, en başta düşünüldüğü gibi sadece ziraat kısmı mezûnu vermiştir.

Orman Mektebi'nin Halkalı'ya nakledilmesini tâkiben 1903 yılında yeni bir nizamnâme yayımlanmıştır. Orman Mektebi'nin Halkalı'ya taşınma tarihinin 1893, yeni nizamnâmenin yayımlanma tarihinin ise 1903 olması dikkat çekicidir. Bunun nedeni 26 Haziran 1908 tarihli tezkirede açıklanmıştır[376]. Buna göre ziraat ve orman mekteplerinin birleştirilmesinden sonra mektebin ders programında değişikliğe gidilmiştir. Ancak yeni bir nizamnâme düzenlemek için önce bu ders programının uygun olup olmadığı anlaşılmak istenmiştir. Yeni ders programını tecrübe etmek ve varsa eksiklerini tamamlamak için yeni bir nizamnâme hemen düzenlenmemiştir. Nizamnâmenin iki mektebin birleşmesinden on yıl sonra düzenlenmesinin ikinci nedeni ise, Avrupa'da aynı şekilde kurulmuş olan mekteplerin nizamnâmelerinin incelenme isteğidir.

Halkalı Ziraat Mektebi'nde eğitim, teorik ve pratik olmak üzere iki yönlüydü. Teorik olarak gösterilen dersler, okula bağlı numûne çiftliği ve numûne tarlasında öğrencilere yeni usûllere göre tatbik ettirilmekteydi. Burada yeni usûllerden kasıt, babadan oğula geçme ve geleneksel ziraat âletlerine dayanan eski usûllerden ziyâde, yeni metotlar ve modern ziraat âletleri kullanılarak yapılan ziraatçiliktir. Bu durum okula sonradan alınan ziraat âletlerinden de tâkip edilebilir. 1887 yılında, satın alınan çiftlik arazisinde bulunan ziraat âletlerini pulluk, tırmık ve saban gibi klasik âletler oluşturmaktaydı. Buna karşın, okul eğitim vermeye başladıktan sonra harman makinesi, gübre saçma makinesi, çayır biçme makinesi, lokomobil ve kuluçka makinesi gibi dönemin modern âletleri satın alınmıştır. Bu durum yeni teknikler ve modern ziraat âletlerinin öğrencilere öğretilmesi ve de çevre halkına bu yeni usûllerin benimsetilmesi amacını gütmekteydi. Halkalı Ziraat Mektebi'nde yeni usûllere göre verilen bu eğitimde en az okulun kendisi kadar, numûne çiftliği ve tarlası da büyük rol oynamaktaydı. Okula bağlı olan bu birimlerde, öğrencilere uygulama yaptırılarak eğitimlerini en iyi şekilde almaları sağlanmıştır. Numûne çiftliği ve tarlası bir taraftan okulda verilen eğitimin pratik ayağını oluştururken, diğer taraftan da okulun yaşamını sürdürmesi için bir kaynak olarak kullanılmıştır.

[376] 30 Muharrem 1321 (28 Nisan 1903) tarihli tezkire-i aliyye: ŞD., nr. 532/48.

Buradan elde edilen gelir ile okulun tâmirat, inşâ veya ders araç-gereci gibi masrafları karşılanmıştır. Numûne çiftliği ve tarlası hâsılatı, bahsedilen bu giderlerde kullanılmak üzere *mektep sandığı*'nda muhafaza edilmiştir.

Halkalı Ziraat Mektebi'ne kabûl edilerek, yeni ziraat usûllerine göre teorik ve pratik olarak eğitim alacak olan öğrencilerde bâzı şartlar aranmaktaydı. Öğrencilerin aldıkları eğitim sırasında öğrendikleri modern ziraat usûllerini bizzat uygulamaları için olacak ki, mektebe giriş şartlarından birisi olarak, adayın "çiftçi veya bağ-bahçe sahibi çocukları arasından olması" istenmiştir. Bunun nedeni ise Osmanlı Devleti'nde eski ziraat usûllerinin artık terk edilip, tedricen de olsa modern usûllerle yapılan ziraatçiliğin yaygınlaştırılması olmalıdır.

Öğrenciler Halkalı Ziraat Mektebi'nde gördükleri teorik ve pratik eğitimin ardından, diploma alarak mezûn olmaktaydılar. Okuldan birincilik ile mezûn olan öğrenciye altın, ikincilik ile mezûn olan öğrenciye ise gümüş madalya verilmekteydi. Halkalı'dan mezûn öğrenciler büyük çiftliklerde olduğu kadar, çeşitli memûriyetlerde ve öğretmen olarak ziraat okullarında veya idâdilerde de çalışmışlardır. Böylece, Halkalı Ziraat Mektebi'nden mezûn öğrenciler sadece ziraatin gelişmesinde değil, Osmanlı bürokrasisinin çeşitli kademelerinde de görev almışlardır. Bu durum Halkalı Ziraat Mektebi'nin 1884 yılında yayımlanmış olan nizamnâmesinde belirtildiği gibi çiftlik işleriyle meşgûl insanlar yetiştirmenin dışında, farklı misyonlar da üstlendiğini göstermektedir.

Mektepten "çok iyi" ve "iyi" derecelerinde mezûn olan öğrencilerin, askerlik hizmetinden muaf tutulmaları kararlaştırılmıştır. İlk başta bütün Halkalı Ziraat Mektebi mezûnlarının askerlikten muaf tutulmaları düşünülmüş olsa da, bu durumun askerlik hizmetinde bulunmak istemeyenlerin okula müracaat etmelerini teşvik edici olacağı nedeniyle sadece "çok iyi" ve "iyi" derecelerle okuldan mezûn olanlara bu muafiyet hakkı tanınmıştır. Ancak zamanla bu muafiyet, hükümet hizmetinde kaldıkları sürece tüm mezûnlar için geçerli olur hâle gelmiştir. Bu durum devletin kalkınması için gerekli olan ziraî hamleyi yapacak çiftçi ve ziraat hocalarının, askerlik hizmeti yerine görevlerinin kesintisiz devamının sağlanması şeklinde de açıklanabilir.

Ziraî alanda gelişmeyi sağlamak için açılan Halkalı Ziraat Mektebi'nin, 1922 yılında kapatılması da gündeme gelmiştir. *Yeni Ziraat Gazetesi*'nin haberine göre, okulun çok masraflı olduğu ve iyi yönetilemediği gerekçe gösterilerek bir müddet ya da tamamen kapatılması düşünülmektedir[377]. Verilen haberde, bunun yanlış bir karar olduğu ve uygulanmaması gerektiği ifâde edilmektedir. Nitekim bu proje hayata geçmemiş, okul eğitim vermeye devam etmiştir. Yine 1922 yılında bu defa isimsiz olarak yazılan bir başka makalede ise, Ziraat Müdüriyet-i Umûmiyesi hakkında tâbir caizse zehir zemberek açıklamalarda bulunulmuştur. Makalede, Ziraat Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin, Halkalı Ziraat Mektebi'nin kapatılması için uğraştığı söylenmektedir. Müdüriyet-i Umûmiye'nin okula girişi zorlaştırmak için, bunların neler olduğunu belirtmemekle beraber, okula giriş sınavına yeni şartlar getirdiği ve bu yüzden de 1922 senesinde Halkalı'ya sadece beş öğrencinin girebildiği söylenmektedir. Müdüriyet-i Umûmiye'nin böylece, binlerce liralık bütçesi olan bir okula sadece beş kişinin girmesini bahane ederek okulu kapattırmak istediği ifâde edilmektedir. Makalede bunun nedeni olarak da Halkalı'dan yetişen kişilerin, Müdüriyet-i Umûmiye'de görev alanlardan ilim ve fen bakımından daha bilgili oldukları ve Halkalı mezûnu kişilerin iş başına gelmeleri durumunda kendileri için hayırlı olmayacağını bildikleri gösterilmektedir[378]. Sonuç olarak,1922 yılında gündeme gelen Halkalı Ziraat Mektebi'nin kapatılması düşüncesi gerçekleşmeyerek, bu durum sadece bir teşebbüs olarak kalmıştır.

1922 yılında yaşanan kapatma girişiminin ardından hizmet vermeye devam eden Halkalı Ziraat Mektebi, 1928 yılında kapatılmış ve öğrencileri de *Yüksek Orman Mektebi*'ne nakledilmişlerdir[379]. 1933 yılında Ankara'da açılan *Yüksek Ziraat Enstitüsü*'ne bağlı bir fakülte olarak hizmet vermeye başlamıştır[380].

Okulun kapatılmasını tâkiben binâsı Tarım Meslek Lisesi'ne dönüştürülmüştür. Meslek lisesi olarak hizmet veren binâ, bir dönem Tarım Bakanlığı'na bağlı hizmet içi eğitim faaliyetlerinde kullanılmıştır. Şu an 357

---

[377] Fazıl, "Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Tasarruf Uğruna Lağv Edilebilir mi?", **Yeni Ziraat Gazetesi**, 1 Eylül 1338 (1 Eylül 1922), S. 29, s. 66-67.

[378] "Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mülga Ziraat Müdüriyet-i Umûmiyesi Halkalı'ya Ne İçin Tahammül Edemiyordu?", **Yeni Ziraat Gazetesi**, 1 Kânun-ı Evvel 1338 (1 Aralık 1922), S. 32, s. 113-115.

[379] Kadıoğlu, "Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi..., s. 102.

[380] Ali Arslan, **Türkiye'de Üniversite ve Siyaset**, Paraf Yay., İstanbul 2011, s. 104.

dönümlük bir arazi üzerinde bulunan okul binâsı, 2010 yılında özel bir vakfa kiraya verilmiştir. Günümüzde ise binâ, bu vakfa bağlı olarak hizmet veren *Sabahattin Zaim Üniversitesi* olarak kullanılmaktadır.

Kuruluşu 1892 yılında gerçekleştirilen Halkalı Ziraat Mektebi, Türkiye'de âli seviyede kurulan ilk ve uzun yıllar boyunca da tek ziraat okulu olmuştur. Zaman zaman, veterinerlik ve ormancılık eğitimi de yapılan okul, modern ziraat usûl ve âletlerinin Osmanlı Devleti'nde yaygınlaştırılmasına öncülük ettiği gibi, ziraat alanında eğitimci ve bürokrasi kadrosunun da yetiştiği bir kurum olma özelliğini uzun yıllar korumuştur.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV KAYNAKLARI*

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

• Bâbıâli Belgeleri

Bab-ı âli Evrak Odası (BEO)

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)

• Dâhiliye Nezâreti Evrakı

Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti (DH.EUM)

İdâre-i Umûmiye (DH.İ.UM.EK)

Mektûbi Kalemi (DH.MKT)

Muhâberat-ı Umûmi İdâresi (DH.MUİ)

Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti (DH.UMVM)

• İrâde Tasnifi

Dahiliye (İ.DH)

Dosya Usûlü İrâdeler (İ.DUİT)

Kanun ve Nizâmat (İ.KAN)

Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

Orman ve Maadin (İ.OM)

Rüsûmat (İ.RSM)

Ticaret ve Nafia (İ.TNF)

• Maarif Nezâreti

Mektûbi Kalemi (MF.MKT)

• Şûra-yı Devlet (ŞD)

• Ticaret-Nafia-Ziraat-Orman-Maadin Nezâretleri

Ziraat İdâresi (T.ZTİ)

(TFR.İ.M)

* Kullanılan belgelerin numaraları dipnotlarda gösterildiğinden ayrıca burada belirtilmemiştir.

- Yıldız Arşivi

Sadâret Hususi Marûzat (Y.A.HUS)

Mütenevvi Marûzat (Y.MTV)

Yıldız Perakende Evrakı

Mâbeyn Baş Kitâbeti (Y.PRK.BŞK)

Orman, Maadin ve Ziraat Nezâreti Marûzatı (Y.PRK.OMZ)

KAYNAK ESER ve İNCELEMELER

AHMET MİTHAT EFENDİ, **Üss-i İnkılap**, Haz.: Tahir Galip Seratlı, İstanbul 2004.

AKYILDIZ, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)**, İstanbul 1993.

ARIPINAR, Seval, "XIX. Yüzyılda Ülkenin Tarım Sorunlarına Eğilme Hareketleri ve "Halkalı Ziraat Okulu"nun Açılışı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, Eylül 1970, s. 53-60.

ARSLAN, Ali, **Türkiye'de Üniversite ve Siyaset**, İstanbul 2011.

BEKMAN, Muzaffer, **Veteriner Hekimliğimizin Fetret Devri 1918-1922**, İstanbul 1950.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz.: Ahmet Kuyaş, İstanbul 2003.

DÖLEN, Emre, **Cumhuriyet'in Onuncu Yılında Kurulmuş Olan "İstanbul Üniversitesi" ile "Yüksek Ziraat Enstitüsü"nün Kuruluşlarının ve Akademik Yapılarının Karşılaştırılması**, Bilanço 1923-1998, İstanbul 1999.

"Dünden Bugüne Zirai Öğrenimde Halkalı", **Ziraat Mühendisliği**, Ankara 1991, S. 237, s. 3-6.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, **Mehmed Âkif Ersoy**, İstanbul 2004.

ERK, Nihal, "Veteriner Fakültesinin Ankara Üniversitesine Katılışı Tarihi ve Son On İki Yıllık Öğretim Durumu", **Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, Ankara 1961, C. 8, S. 2, s. 158-187.

ERK, Nihal –DİNÇER, Ferruh, **Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretimi ve Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Tarihi**, Ankara 1970.

ENGİN, Vahdettin, " II. Abdülhamit'in Hususi İradeleri Işığında 1894 İstanbul Depremi ve Gündelik Hayata Etkisi", **Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri(22-23 Mayıs 2000)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 2001, s. 141-149.

ELİAÇIK, R. İhsan, **Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler – Mehmed Âkif Ersoy-**, İstanbul 2004.

ERGİN, Osman, **İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısiyle Türkiye Maarif Tarihi(Türk Maarif Tarihi)**, İstanbul 1977.

ETKER, Şeref, "Ormancılık ve Ziraat Okulları İçin *İlm-i Nebatat*: Mıgırdiç Hekimyan, 1880 ve Apraham Allahverdi (Hüdaverdi), 1911-1913", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, İstanbul 2009/2010, C. XI, S. I-II, s. 305-319.

GÜRAN, Tevfik, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, İstanbul 1998.

_____, **Tanzimat –Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu-**, Ed.: Halil İnalcık – Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara 2006, s. 513-521.

Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı, İstepan Matbaası, İstanbul 1312 (1894/1895).

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, C. I, Ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999, s. 332.

İlk ve Orta Öğretim Biyoloji Terimleri, T.C. Maarif Vekâleti, Ankara 1939.

İlk ve Orta Öğretim Botanik Terimleri, T.C. Maarif Vekâleti, Ankara 1939.

İlk ve Orta Öğretim Fizik Terimleri, T.C. Maarif Vekâleti, Ankara 1939.

İlk ve Orta Öğretim Jeoloji Terimleri, T.C. Maarif Vekâleti, Ankara 1939.

İlk ve Orta Öğretim Kimya Terimleri, T.C. Maarif Vekâleti, Ankara 1939.

İlk ve Orta Öğretim Matematik Terimleri, T.C. Maarif Vekâleti, Ankara 1939.

İlk ve Orta Öğretim Zooloji Terimleri, T.C. Maarif Vekâleti, Ankara 1939.

KADIOĞLU, Sevtap, "Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası Üzerine Bir İnceleme", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, İstanbul 2002, s. 99-118.

_____, **İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Tarihçesi: (1900-1946)**, İstanbul 1998.

_____, "Osmalı Döneminde Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve "Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnâmesi", **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi** (Ayrıbasım), İstanbul 2005, s. 239-257.

_____, "Ziraat ve Sınaat Tercüme-i Fünun Odaları Mecmuası Üzerine Bir İnceleme", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, İstanbul 2004, C. V, S. II, s. 39-60.

KANSU, Aykut, **1908 Devrimi**, Çev.: Ayda Erbal, İstanbul 1995.

KESKİN, Özkan, **Orman ve Ma'adin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Doktora Tezi, İstanbul 2005.

KODAMAN, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK, Ankara 1988.

KUTLUK, Halil, "Orman ve Maadin Mektebi Neden Lağvedildi? Bu okulun Ormancı Kadrosu ve Tahsisatı Halkalı Ziraate Ne İçin İlhak Olundu?", **Tarım Bakanlığı Dergisi**, Mart 1948, S. 6, s. 25-28.

_____, "Türkiye'de Ormancı Yetiştiren Okullar ve Çeşitleri", **Orman ve Av**, Mart 1948, S. 3, s. 50-52.

_____, **Türk Ormancılığı ile İlgili Tarihî Vesikalar 893-1339 (1487-1923)**, Der. Halil Kutluk, İstanbul 1948.

_____, "1893-1910 Tarihleri Arasında Halkalı Ziraat", **Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Teknik Haberler Bülteni**, Mart 1966, S. 17, s. 250-253.

KUTLUK, Halil – YUND, Kerim, **Hoca Ali Rıza Orman Umum Müdürlerinden, Hayatı ve Eserleri 1843-1925**, Yay: Halil Kutluk,Ankara 1950.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik), İstanbul 1998.

MAZIOĞLU, Hasibe, "Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936)", **Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif Ersoy'u Anma Kitabı**, Ankara 1986.

Mehmet Âkif [Ersoy], "Mektebin mevkî, ebniyesi, tarihçesi", **Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası**, Cemâziyel-ahir 1335, S. 1, s. 1-6.

MUTLU, Şamil, "II. Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim", **Belgeler**, Ankara 1996, C. XVII, S. 21, s. 127-207.

_____, "Osmanlının Son Dönemlerinde Öğretmenlerin Ekonomik Durumlarına Dair Bazı Tespitler", **Hidayet Yavuz Nuhoğlu Armağanı**, Haz.: İshak Keskin, Muhammet Hanefi Kutluoğlu, Sabriye Serap Kurbanoğlu, İstanbul 2009, s. 275-289.

ÖNSOY, Rifat, "Tanzimatta Üretimi Çağdaşlaştırma Çabaları: Ziraat ve Orman Mektepleri", **Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi (12-15 Nisan 1999) Tebliğler**, Der.: Hidayet Yavuz Nuhoğlu, İstanbul 2001, s. 481-487.

PAMUK, Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**, İstanbul 2005.

PAMUKCİYAN, Kevork, **Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar IV Biyografileriyle Ermeniler**, İstanbul 2003.

QUATAERT, Donald, **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908**, İstanbul 2008.

_____, "19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)**, Ed.: Halil İnalcık – Donald Quataert, C. II, İstanbul 2004, s. 887-1039.

_____, "Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri", **Tanzimat –Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu-**, Ed.: Halil İnalcık –

Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara 2006, s. 479-487.

SAKAOĞLU, Necdet, "Halkalı Ziraat Mektebi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 3, s. 527-528.

SERİN, Sinem, "Yıldız Çini/Porselen Fabrikası", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

TEKDEMİR, Aziz, "Ticaret Nezareti(1839-1876)", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Doktora Tezi, İstanbul 2010.

TERZİ, Arzu, **Hazine-i Hassa Nezareti**, Ankara 2000.

_____, **Saray-Mücevher-İktidar**, İstanbul 2009.

TURAL, Erkan, "Osmanlı Orman ve Maâdin ve Ziraat Nezâreti'nde Bürokratik Reform (1908-1914), **İ.Ü.E.F.T.D.**, S. 48, (2008/2), İstanbul 2009, s.87-115.

Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, I.Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, İstanbul 1938.

ULUER, Cahit, "Bir Belge: Halkalı Ziraat Mektebi Âlisi", **Ziraat Dünyası**, 1994, S. 443, s. 20-29.

UNAT, Faik Reşit, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara 1964.

ÜREKLİ, Fatma, **İstanbul'da 1894 Depremi**, İstanbul 2000.

YARMAN, Arsen, **Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Tarihi**, Ed.: Ali Çakmak, İstanbul 2001.

YILDIRIM, Mehmet Ali, "Osmanlı'da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851)",

OTAM, Eylül 2008, S. 24, s. 223-236, Ankara 2010.

KANUNNÂMELER

Düstûr, I. Tertib; III (İstanbul 1293), IV (1301), VI (1308), VII (1321).
II. Tertib; IV (1330).

NEVSÂL

Ziraat Nevsâli, sene 1330.

ANSİKLOPEDİ ve SÖZLÜKLER

Büyük Larousse, İstanbul 1986.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara 2004.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1993.

ŞEMSEDDİN SAMİ, **Kâmus-ı Türkî**, İstanbul 2004.

SALNÂME ve GAZETELER*

Devlet Salnâmesi (DS), sene 1310, 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1324, 1325, 1326, 1327, 1328, 1333-34.

Sabah

Tercümân-ı Hakikat

Yeni Ziraat Gazetesi

* Gazetelerin kullanılan sayıları dipnotlarda gösterilmiştir.